

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANA BİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

**1844-1845 (H.1260-1261) TEMETTÜAT DEFTERLERİNE GÖRE ADAPAZARI
KAZASI MERKEZ MAHALLELERİNİN (DAĞCILAR, UZAKLAR, BURMA,
KUYUMCU, YAHYALAR, HOCAOĞLU, YAĞCILAR, PABUÇÇULAR,
MEHMED EFENDİ) NÜFUS, İKTİSADİ VE TOPLUMSAL DURUMLARI**

Yüksek Lisans Tezi

Ersin KOÇ

İstanbul, 2024

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TÜRK TARİHİ ANA BİLİM DALI

YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

**1844-1845 (H.1260-1261) TEMETTÜAT DEFTERLERİNE GÖRE ADAPAZARI
KAZASI MERKEZ MAHALLELERİNİN (DAĞCILAR, UZAKLAR, BURMA,
KUYUMCU, YAHYALAR, HOCAOĞLU, YAĞCILAR, PABUÇÇULAR,
MEHMED EFENDİ) NÜFUS, İKTİSADİ VE TOPLUMSAL DURUMLARI**

Yüksek Lisans Tezi

Ersin KOÇ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ufuk GÜLSOY

İstanbul, 2024

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	IV
ÖZET	VI
ABSTRACT.....	VII
KISALTMALAR	VIII
TABLOLAR LİSTESİ	IX
GRAFİKLER LİSTESİ.....	XII
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

1844-1845 TEMETTÜAT DEFTERLERİNE GÖRE ADAPAZARI KAZASININ İDARİ VE SOSYAL YAPISI

1.1. Adapazarı Kazasının Merkez Mahalleleri ve Mahalle İdaresi.....	15
1.1.1.Görevlilerin Gelir Durumları.....	18
1.2. Adapazarı Kazasının Merkez Mahallelerinde Nüfus.....	19
1.2.1. Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimler ve Adapazarı Kazasında Gayrimüslimlerin Mahallelere Dağılımı	23
1.3. Mahalle Hane Halkı Mensuplarının Kayıtları	24
1.3.1. Burma Mahallesi.....	24
1.3.2. Kuyumcu Mahallesi.....	29
1.3.3.Dağcılar Mahallesi.....	33
1.3.4.Pabuççular Mahallesi.....	38
1.3.5.Yağcılar Mahallesi.....	43
1.3.6. Hocioğlu Mahallesi	46
1.3.7.Uzaklar Mahallesi	53
1.3.8.Mehmed Efendi Mahallesi.....	58
1.3.9.Yahyalar Mahallesi	62
1.4. Engelli ve Bakıma Muhtaç Olanlar	68
1.5. Adapazarı Kazasının Merkez Mahallelerinin En Varlıklı Aileleri	70

II. BÖLÜM

1844-1845 TEMETTÜAT DEFTERLERİNE GÖRE ADAPAZARI KAZASINDA ZİRAAT VE HAYVANCILIK

2.1. Osmanlı Devleti'nde Zirai Faaliyetler ve Ziraat Politikaları	72
2.2. Adapazarı Kazasında Zirai Faaliyetler	73
2.2.1. Zirai Meslekler.....	73
2.2.2. Ekilebilen (Mezru) Toprakların Dağılımı ve Yıllık Hasılatları ve Nadasa Bırakılan (Gayrı Mezru)Tarlalar	75
2.2.3. Kiraya Verilen (Müstecer)Tarlalar	77
2.2.4. Çayırılar	79
2.2.5. Adapazarı Kazasında Zirai Ürünlerin Âşarları ve Üretim Miktarları.....	80
2.2.6. Dikili Bahçeler.....	83
2.2.7. Sebze ve Meyvecilik Faaliyetleri.....	85
2.2.8. Mahalle Sakinlerinin Başka Mahallerdeki Dükkân ve Arazileri	86
2.3. Hayvancılık Faaliyetleri.....	87
2.3.1. Büyükbaş Hayvancılık.....	87
2.3.2. Büyükbaş Hayvanlardan Elde Edilen Gelirler.....	95
2.3.3. Küçükbaş Hayvancılık.....	97
2.3.4. Küçükbaş Hayvanlardan Elde Edilen Gelirler.....	99
2.3.5. Arıcılık.....	100
2.3.6. Taşımacılık Yapılan Hayvanlar	101

III. BÖLÜM

1844-1845 TEMETTÜAT DEFTERLERİNE GÖRE ADAPAZARI KAZASININ İKTİSADİ DURUMU VE ESNAF TEŞKİLATLARI

3.1. Adapazarı Kazasının İktisadi Durumu.....	103
3.2. Adapazarı Kazasında Esnaf Teşkilatları	104
3.2.1. Üretim İşletmeleri.....	105
3.2.1.1. Dokuma ve Deri İşletmeleri	109
3.2.1.2. Metal İşletmeleri	109

3.2.1.3. Gıda İşletmeleri	110
3.2.1.4. Tütüncülük İşletmeleri	112
3.2.1.5. Hizmet İşletmeleri	114
3.2.1.6. Tarım, Hayvancılık ve Taşımacılık İle İlgili Meslekler	116
3.3. Hisseli Dükkânlar ve Gelir Durumları	118
3.4. Adapazarı Kazasının Merkez Mahallelerinin 1844 Yılı Vergileri ve 1845 Yılı Temettüatları	121
3.5. Adapazarı Kazasından Tahsil Edilen Vergiler	122
3.5.1. Âşar	122
3.5.2. Cizye	123
3.5.3. Ağnam	125
3.5.4. Ancemaatin Vergi (Vergi-i Mahsûsa)	126
3.5.5. Kovan Resmi	128
3.6. Temettüat Defterlerinde Bahsi Geçen Ölçü ve Tartı Birimleri	129
3.6.1. Kile	129
3.6.2. Okka (Kıyye)	129
SONUÇ	131
KAYNAKÇA	135
EKLER	143

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nde sayım kültürü tahrir kayıtları ile başlayan bir süreçtir. Devlet fethettiği coğrafyalarda ve hâkimiyet kurduğu yerlerde toprak mülkiyetini, toprağın kullanım şekillerini ve mülklerden alınacak vergi miktarını tayin etmek maksadıyla belirli aralıklarla sayımlar yapmıştır.

XIX. yüzyıl reformları kapsamında devletin çeşitli yerlerinde nüfus sayımları başlamış ve bunu temettü sayımları olarak adlandırılan şahısların emlâk, arazi, hayvan varlıklarını tespit eden, bunlara ilaveten tüccar ve esnafın kazançlarının da kaydedildiği kayıtlar tutulmaya başlanmıştır. Bu yeni sistemle vergilendirmenin halkın kazancı ile orantılı bir hale getirilmesine çalışılmıştır.

Temettü sayımları 17.747 defterden oluşmakta olup 1256'da (1840) tutulmaya başlansa da arşivde en fazla yekûnu oluşturan H.1260-1261 (M. 1844-1845) yılına ait sayımlardır. Bizim çalışmamız bu sayımların içerisinde Adapazarı'nın merkez mahallelerinin sosyo-ekonomik yapısını incelemeye çalıştığımız dokuz defterde yer alan 332 hanenin kayıtları ile Adapazarı'nda Mütemekkin Yabancı Tüccarlar Temettü Defteri'nde yer alan 10 hanenin kayıtlarından oluşmaktadır.

Çalışmamızda Temettüat Defterleri ışığında Adapazarı kazasının idaresini ve devlet görevlilerinin gelir durumlarını, kazadaki Müslim ve gayrimüslim vatandaşların mahallelere dağılımlarını ve nüfuslarını, vergiye tabi hane kayıtlarını, ziraat ve hayvancılıktan elde edilen gelirleri, esnaf teşkilatlarını ve kazançlarını son olarak da kayıtlarda bahsi geçen vergileri incelemiş bulunmaktayız.

Tezimiz genel hatlarıyla giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Adapazarı kazasının kısa bir tarihçesinden bahsedip devamında Osmanlı Devleti'nde tahrirler ve temettü defterleri hakkında genel bilgiler vermeye çalıştık. Giriş bölümünde Adapazarı kazasına ait Temettüat Defterleriyle ilgili genel bilgiler de sunduk.

Birinci bölümde kazanın 1844-1845 Temettüat Defterleri verileri üzerinden idari ve sosyal yapısı incelenmeye çalıştık. Bu kapsamda kazada görev yapan idareciler ve onların kazançları incelenmiş, devamında ise vergi hanesi kayıtları üzerinden değerlendirmelerde bulunulmuştur.

İkinci bölümde kazada ziraat ve hayvancılık faaliyetleri incelenmiştir. Bu kapsamda zirai ve hayvancılık faaliyetleri ayrıntılandırılmış; toprağın kullanım şekli,

ekilen tarım ürünleri ve bunlardan elde edilen kazançlar değerlendirilmiştir. Aynı metot hayvancılık faaliyetleri için de uygulanmıştır.

Üçüncü bölümde ise Adapazarı kazasının iktisadi durumu, esnaf teşkilatları ve kazançları ile kazadan elde edilen vergi kalemleri incelenmiştir.

Tez çalışmamda bana danışmanlık eden Prof. Dr. Ufuk Gülsoy hocama tezin her aşamasında gösterdiği ilgi ve alakadan ötürü teşekkürü bir borç bilip saygılarımı sunuyorum.

Ersin KOÇ

İstanbul, 2024

ÖZET

Adapazarı kazasının dokuz merkez mahallesini konu alan çalışmamız, bu mahallelere ait 1844 ve 1845 yıllarında kaydedilen Temettüat Defterlerinden istifade edilerek hazırlanmıştır. Çalışmamızda Dağcılar, Uzaklar, Burma, Kuyumcu, Yahyalar, Hoccoğlu, Pabuççular, Yağcılar ve Mehmed Efendi Mahalleleri'nde ikâmet eden toplam 332 hanenin emlâk, arazi, hayvancılık ve esnaflıktan kazandıkları ticari kazançlar incelenmiştir. Bu defterlerin yanı sıra 10 haneden oluşan Adapazarı'nda Mütemekkin Yabancı Tüccarlar Temettü Defteri'nden de istifade edilmiştir.

Kazada Kuyumcu ve Burma Mahalleleri sâkinleri Ermenilerden oluşurken geriye kalan yedi mahalle ise Müslümanlar yaşamaktadır. Ermenilerin yaşadığı mahallelerde ticaret ve zanaatkârlık yaygınken Müslüman mahallelerinde tarım ve hayvancılık faaliyetleri ön plana çıkmaktadır.

İncelediğimiz mahallerde tarımsal faaliyet olarak hinta (buğday), şair (arpa), mısır, kabluca, alef (yulaf), duhan (tütün), sarımsak, soğan, patlıcan, burçak, kettan ziraati yapımı, bostan (kavun, karpuz) ekilmiş ve çayır biçilmiştir. Bunların yanı sıra sebze ve meyve (dut, ceviz ve elma) yetiştiriciliği de yapılmaktadır.

Kazada büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık yapılmıştır. Sayımı yapılan büyükbaş hayvanlar arasında; karasığır, karasığır danası, karasığır öküzü, karasığır tosunu, kısır inek, camuş, camuş öküzü, camuş tosunu, camuş düğesi, dombay öküzü, dombay ineği, bargir ve kısraklar ile küçükbaş hayvanlardan keçi ve koyunlar yer almaktadır.

Kazada esnaf ve zanaatkârlık faaliyetleri yaygın olarak görülmektedir. Dokuma, dericilik, metal işletmeleri, yiyecek ve içecek, tütün, ziraatçılık ve hizmet sektöründe birçok şahsın ve işletmenin sayımları yapılmıştır.

Kazadan tahsil edilen vergiler; vergi-i mahsûsa, kovan resmi, âşar, cizye ve ağnam şeklindedir.

ABSTRACT

This study, which covers nine central neighborhoods of Adapazarı district, was prepared by utilizing the dividend books of these neighborhoods recorded in 1844 and 1845. In our study, the commercial earnings of a total of 332 households residing in the Dağcılar, Uzaklar, Burma, Kuyumcu, Yahyalar, Hocaoglu, Pabuççular, Yağcılar and Mehmed Efendi neighborhoods were examined. In addition to these notebooks, the Mütemekkin Foreign Merchants' Dividend Book of Adapazarı, consisting of 10 households, was also used.

While the residents of Kuyumcu and Burma neighborhoods in the district are Armenians, the remaining seven neighborhoods are inhabited by Muslims. While trade and craftsmanship are common in the neighborhoods where Armenians live, agriculture and animal husbandry activities are prominent in the Muslim neighborhoods.

In the neighborhoods we examined, as agricultural activities, the following were carried out: wheat, barley, corn, kabluca, alef, tobacco, garlic, onion, eggplant, vetch, kettan, vegetable garden and meadow. In addition to these, mulberry, walnut and apple orchards were planted and vegetable growing process was also carried out.

Cattle and sheep farming were carried out in the district. Among the cattle counted; Karasığır, Karasığır calf, Karasığır ox, Karasığır bullock, Kısır cow, Camuş, Camuş ox, Camuş bullock, Camuş dugesi, Dombay ox, Dombay cow, Bargir and mares, and among the small cattle, goats and sheep were included.

Tradesmen and craftsmen activities are common in the district. Counts of many individuals and businesses in the textile, leather, metal, food and beverage, tobacco, agriculture and service sectors were made.

The taxes collected from the district are tax-i mahsûsa, hive tax, tithe, jizya and aghnam.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
Ans.	: Ansiklopedi
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
B.O.A.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bkz.	: Bakınız
C	: Cilt
Çev.	: Çeviren
D.İ.A.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
Drl.	: Derleyen
H.	: Hicrî
Haz.	: Hazırlayan
İİBF	: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
ML.VRD.TMT.	: Maliye Varidat Temettuat
nr.	: Numara
OTAM	: Osmanlı Tarihi Arastırma ve Uygulama Merkezi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SAÜ	: Sakarya Üniversitesi
SDÜ	: Süleyman Demirel Üniversitesi
Yay.	: Yayınlayan
yy.	: Yüzyıl
vb.	: Ve benzeri

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1.1. Adapazarı Kazasında Görevliler	17
Tablo 1.2. Temettüat Defterlerine Göre Adapazarı Kazasının Nüfusu	20
Tablo 1.3. 1840-1841 Nüfus Defterinde Adapazarı Nüfusu (Nüfus Defteri, 595-599)..	22
Tablo 1.4. Burma Mahallesi Hane Halklarının Vergi ve Temettüatları.....	25
Tablo 1.5. Burma Mahallesi Cizye Mükellefleri	28
Tablo 1.6. Kuyumcu Mahallesi Hane Halklarının Vergi ve Temettüatları.....	29
Tablo 1.7. Kuyumcu Mahallesindeki Halkın Cizye Mükellefleri.....	32
Tablo 1.8. Dağcılar Mahallesi Hane Halklarının Vergi ve Temettüatları.....	33
Tablo 1.9. Pabuççular Mahallesi Hane Halklarının Vergi ve Temettüatları.....	39
Tablo 1.10. Yağcılar Mahallesi Hane Halklarının Vergi ve Temettüatları	44
Tablo 1.11. Hocaoglu Mahallesi'nin Hane Halklarının Vergi ve Temettüatları.....	47
Tablo 1.12. Uzaklar Mahallesi Hane Halkları Vergi ve Temettüatları	53
Tablo 1.13. Mehmed Efendi Mahallesi Hane Halkları Vergi ve Temettüatları.....	58
Tablo 1.14. Mehmed Efendi Mahallesi Cizye Mükellefleri	61
Tablo 1.15. Yahyalar Mahallesi Hane Halkları Vergi ve Temettüatları	63
Tablo 1.16. Adapazarı Kazasında İkamet Eden Yabancı Tüccarlar ve Gelirleri.....	67
Tablo 1.17. Adapazarı Merkez Mahallelerinde Engelli ve Bakıma Muhtaç Olan Şahıslar.....	69
Tablo 1.18. Adapazarı Kazasının Merkez Mahallelerinin Mahalle Bazlı En Varlıklı Aileleri	70
Tablo 2.1. Zirai Faaliyetler Kapsamında Ekili ve Dikili Bahçeler ile Kiralanan Tarlalardan Elde Edilen Kazançlar	74
Tablo 2.2. Adapazarı Kazası Merkez Mahallelerinde, Ekili-Nadasa Bırakılan Tarlaların Dönümleri ve Gelirleri.....	76
Tablo 2.3. Adapazarı Kazası Merkez Mahallelerinde Kiralanan Tarlaların Dönümleri ve Yıllık Gelirleri.....	78
Tablo 2.4. Adapazarı Kazası Merkez Mahallelerinde, Çayırların Dönümleri ve Yıllık Gelirleri	79
Tablo 2.5. Zirai Ürünlerin Âşarları ve Toplam Miktarları	81
Tablo 2.6. Adapazarı Kazası Merkez Mahallelerinde, Dikili Dut ve Elma Bahçelerinin Dönümleri ve Yıllık Gelirleri.....	84
Tablo 2.7. Sebze ve Meyvelerden Elde Edilen Kazançlar	85

Tablo 2.8. Dağcılar Mahallesi'nin Büyükbaş Hayvan Mevcudu	88
Tablo 2.9. Pabuççular Mahallesi'nin Büyükbaş Hayvan Mevcudu	89
Tablo 2.10. Yağcılar Mahallesi'nin Büyükbaş Hayvan Mevcudu	90
Tablo 2.11. Burma Mahallesi'nin Büyükbaş Hayvan Mevcudu	90
Tablo 2.12. Kuyumcu Mahallesi'nin Büyükbaş Hayvan Mevcudu	91
Tablo 2.13. Hocaoğlu Mahallesi'nin Büyükbaş Hayvan Mevcudu	92
Tablo 2.14. Uzaklar Mahallesi'nin Büyükbaş Hayvan Mevcudu	93
Tablo 2.15. Mehmed Efendi Mahallesi'nin Büyükbaş Hayvan Mevcudu	94
Tablo 2.16. Yahyalar Mahallesi'nin Büyükbaş Hayvan Mevcudu	95
Tablo 2.17. Büyükbaş Hayvanların Vergileri	97
Tablo 2.18. Adapazarı Kazası Merkez Mahallelerinin Küçükbaş Hayvan Varlığı	98
Tablo 2.19. Adapazarı Kazası Merkez Mahallelerinin, Mahalle Bazlı Küçükbaş Hayvan Mevcudu	98
Tablo 2.20. Küçükbaş Hayvanlardan Elde Edilen Gelirler	99
Tablo 2.21. Adapazarı Kazası Merkez Mahallelerinin Arı Kovanı Mevcudu	100
Tablo 2.22. Arı Kovanlarından Elde Edilen Vergiler	101
Tablo 2.23. Adapazarı Kazası Merkez Mahallelerinde Taşımacılıkta Kullanılan Hayvanlar	102
Tablo 3.1. Dokuma ve Deri Sektörü Çalışanlarının Dağılımı	107
Tablo 3.2. Dokuma ve Deri Sektörünün Yıllık Kazançları	108
Tablo 3.3. Metal Sektörü Çalışanlarının Dağılımı	109
Tablo 3.4. Metal Sektörünün Yıllık Kazançları	110
Tablo 3.5. Gıda Sektörü Çalışanlarının Dağılımı	111
Tablo 3.6. Gıda Sektörünün Yıllık Kazancı	112
Tablo 3.7. Tütün ve Tütüne Bağlı Sektörlerde Çalışanlar	113
Tablo 3.8. Tütün ve Tütüne Bağlı Sektörlerin Yıllık Kazançları(kuruş)	114
Tablo 3.9. Emektârlar ve Diğer Meslek Sahipleri	115
Tablo 3.10. Emektârlar ve Diğer Meslek Sahiplerinin Yıllık Kazançları	116
Tablo 3.11. Tarım, Hayvancılık ve Taşımacılık İlgili Meslekler	117
Tablo 3.12. Tarım, Hayvancılık ve Taşımacılık İlgili Mesleklerin Yıllık Kazançları	118
Tablo 3.13. Hisseli Dükkânlar, İşletmeler ve Gelirleri	120
Tablo 3.14. Adapazarı Kazasına Bağlı Mahallelerin, Hane Sayıları, Vergileri ve Temettüları	121
Tablo 3.15. Adapazarı Kazasında Cizye Mükelleflerinin Sayısı ve Cizye Vergileri	124

Tablo 3.16. Adapazarı Kazasında Ağnam Vergisi Alınan Hayvanlar ve Ağnam Vergileri.....	125
Tablo 3.17. Adapazarı Kazasının Vergi-i Mahsûsası ve Kazada Hane Başı Vergi Oranları	127

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1.1. Burma Mahallesi Hane Halklarının Mesleki Dağılımları	28
Grafik 1.2. Kuyumcu Mahallesi Hane Halklarının Mesleki Dağılımları	32
Grafik 1.3. Dağcılar Mahallesi Hane Halklarının Mesleki Dağılımları	38
Grafik 1.4. Pabuççular Mahallesi'nin Hane Halklarının Mesleki Dağılımları	43
Grafik 1.5. Yağcılar Mahallesi'nin Hane Halklarının Mesleki Dağılımları.....	46
Grafik 1.6. Hoccoğlu Mahallesi'nin Hane Halklarının Mesleki Dağılımları	52
Grafik 1.7. Uzaklar Mahallesi'nin Hane Halklarının Mesleki Dağılımları	57
Grafik 1.8. Mehmed Efendi Mahallesi'nin Hane Halklarının Mesleki Dağılımları	62
Grafik 1.9. Yahyalar Mahallesi'nin Hane Halklarının Mesleki Dağılımları.....	66
Grafik 3.1. Adapazarı Kazasının Merkez Mahallelerinde İktisadi Faaliyetler (1844 yılı kazançları esas alınmıştır).....	103

GİRİŞ

A) Adapazarı Kazasının Coğrafi Konumu ve Tarihi Geçmişi

Adını içinden akan Sakarya Nehri'nden alan Sakarya şehri, XVI. Yüzyılda “Ada nahiyesi” olarak adlandırılan küçük bir yerleşim olarak kurulmuş olup Sakarya Nehri'nin iki kolu arasında meydana gelen adacıktan dolayı bu adı alır.¹ Marmara Bölgesi'nin kuzeydoğu bölgesinde yer alan Sakarya ilinin topraklarının izdüşümü alanı 4.838km², gerçek alanı ise 5.015 km²,dir.²

Adapazarı Ovası (Akova olarak da bilinir) deniz seviyesinden 31 metre yükseklikte, düz ve alüvyonlu bir ovada yer almaktadır. Marmara Bölgesi'nde İstanbul, Bursa ve İzmit'ten sonra dördüncü en büyük şehir olan Sakarya, kuzeyde Karadeniz, doğuda Düzce ve Bolu, güneyde Bilecik ve batıda Bursa ile Kocaeli arasında yer alır. Sakarya, merkez dâhil olmak üzere 14 idari birimden oluşur: Adapazarı, Akyazı, Ferizli, Geyve, Hendek, Karapürçek, Karasu, Kaynarca, Kocaali, Pamukova, Sapanca, Söğütli ve Taraklı.³ Yakın çevresinde Nikomedia (İzmit) ve Prusias (Üskübü, daha yeni adı Konuralp) gibi önemli eski çağ şehirleri bulunmasına rağmen, Adapazarı geçmişi çok eskiye inmeyen yeni bir şehirdir⁴.

Sakarya şehri tarih boyunca çeşitli medeniyetlerin beşiği olmuş önemli bir yerleşim yeridir. Öncelikle belirtmek gerekir ki Sakarya'nın tarihi, antik çağda içinde yer aldığı Bithynia bölgesi esas alınarak aktarılacaktır. En yakınında bulunan Nikomedia, Nikaeia, Herakleia Pontika, Prusya Hypium gibi ünlü antik kentler, bölgenin arka coğrafyasını ve siyasi nüfus alanını oluşturmaktadır. Sangarius (bugün Sakarya Nehri olarak bilinen ve şehre adını veren nehir), hiç şüphesiz antik dönemde de kente ait bilinen en önemli unsurdur.⁵ Sakarya'ya ismini veren Sangarios/Sangarius, Strabon'a göre kaynaklarını Sancia isimli bir yöreden almaktadır.⁶

Orta Çağ boyunca Sakarya ili, Roma İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde yer almıştır. Bizans döneminde ise Sakarya toprakları şu şekilde ayrılmıştır: İlki kuzeyde sahil kesiminde bulunan Regio Tarsia'dır. İkincisi ise Regio Tarsia'nın güneyinde yer alan Regio Tataios'tur.⁷ Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılması ile doğudakinin ilk merkezi

¹ Adem Işık, “Eskiçağ Tarihinde Sakarya ve Çevresi”, *Sakarya İli Tarihi*, Cilt I, (2005), s.49.

² Sakarya, ed.Metin Eriş, Sakarya Valiliği Yayınları, İstanbul 2013, s.23.

³ Enver Konukçu, “Sakarya'nın Tarihi Coğrafyası”, *Sakarya İli Tarihi*, Cilt I, (2005), s.33.

⁴ Metin Tuncel, “Adapazarı”, *DİA*, Cilt I, (1988), s.354.

⁵ Adem Işık, a.g.m. , s.49-50.

⁶ Enver Konukçu, a.g.m. , 2005, s.368.

⁷ Adem Işık, a.g.m. , s.57.

Nicomedia'dır. Bthynia'nın bu gözde körfez şehri zamanla gelişme göstermiştir. II. Theodosius zamanında Hunlar ile mücadeleler devam ederken tabii afetler de Sakarya'da etkin olmuştur. Depremlerin ardından Sophon/ Sapanca Dağı o zamana kadar görülmemiş yağmurlar nedeniyle kaymış ve akarsuyun önünü kapatarak Astacus Körfezi (İzmit Körfezi) ile akışı engellenmiş, bu süreçlerde büyükçe bir göl meydana gelmiştir.⁸

Sakarya ili XI. yüzyıldan itibaren Selçuklu akınları ile tanışmaya başlamıştır. Selçuklu hükümdarı Alparslan 1071 Malazgirt zaferinden sonra, Selçuklular kendilerine bağlı birçok Türk aşiretini Anadolu'ya getirerek kısım kısım muhtelif yerlere yerleştirmişlerdi.⁹ Oğuzların ve arkasından Selçukluların Anadolu'ya girmeleri XI. yüzyılda gerçekleşmiştir. 1075'de Kutalmışoğlu Süleyman Şah, Nikeia'ya gelmiş ve burayı Bizanslılardan almıştır. Türkler burada yeni bir devletin temellerini atmış ve buna İznik Selçuklu Devleti adı vermişlerdir. Kurucusu, fatihi olan Kutalmışoğlu Süleyman Şah'tır. Kutalmışoğlu Süleyman Şah 1081'de Bithyia'daki fetihleri Bizans aleyhine sürdürmüştür. Böylece Sakarya Nehri'nin doğusundaki yarımada Türk askerleri görülmüştür.¹⁰ İznik'i kendisine merkez edinen Süleyman Şah kısa süre içinde başta Bursa ve İzmit olmak üzere tüm Sakarya havzası, Kocaeli yarımadası ve Marmara kıyılarını ele geçirerek Anadolu'nun -Büyük Selçuklu denetiminden uzak- en batı ucunda güçlü bir yönetim oluşturarak Türkiye Selçuklu Devleti'nin temellerini atmıştır.¹¹

Osmanlılar Adapazarı'na 1305-1329 yılları arasında yerleşmişlerdir. Günümüzdeki Adapazarı, XIV. yüzyılın başlarında Orhan Gazi'nin komutanlarından Konuralp tarafından ele geçirilmiş ve şehrin mahallelerinden biri olan Dağcılar Karyesi adıyla kurulmuştur. Adapazarı'nda Dağcılar, Semerciler, Hasırcılar, Tuzla, Çıracılar, Pabuççular gibi yerler, öncelikle bu meslek gruplarının yerleştiği bölgelerde kurulmuş ve şehrin eski adı da Dağcılar olmuştur.¹²

Bu arazi parçası zamanla bir yerleşim merkezi haline gelmiş ve Sakarya Nehri ile Sapanca Gölü'nün birleştiği nokta olan Çark Suyu arasında sıkışmış bir ada görünümündeydi. Bu nedenle bir süre Ada Karyesi (Ada Köyü) olarak biliniyordu. Ertuğrul Bey ve oğlu Osman Bey'in zamanında, hatta Orhan Gazi döneminde, Sakarya'nın

⁸ Enver Konukçu, "Sakarya ve Çevresinde Selçuklular", *Sakarya İli Tarihi*, Cilt I, (2005), s.57.

⁹ M. Hüdayi Şentürk, "Osmanlılar Döneminde Sakarya", *Sakarya İli Tarihi*, Cilt I, (2005), s.169.

¹⁰ Enver Konukçu, a.g.m. , s.57-60.

¹¹ Osman Köksal, "Anadolu Selçuklu Devleti'nin Kuruluş Döneminde Sakarya Bölgesinde Mücadeleler", *I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu 1998 (22-23 Haziran 1998)*, ed. Mehmed Alpargu-Enis Şahin, S.Ü. Yayınları, Adapazarı 1999, s.36.

¹² Nuri Yavuz, Sakarya ve Çevresinin Türk Hâkimiyetine Girişi " *I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu 1998 (22-23 Haziran 1998)*, , ed. Mehmed Alpargu-Enis Şahin, S.Ü. Yayınları, Adapazarı 1999, s.26.

doğusunda ve batısında gerçekleştirilen tüm fetihlerde Türk beyleri, alpleri, erenleri ve ahileri de kaynaklarda belirtilmektedir. Osman Bey, 1320'de hastalanarak beylik yönetimini oğlu Orhan Bey'e devretmiştir. Orhan Bey 1321'de Mudanya aldıktan sonra Karadeniz'e doğru uzanan bölgenin ele geçirilmesini görevini Konur Alp'e vermiştir. Konur Alp, Akyazı ile Hendek'i ele geçirdi.1323'te Konuralp, Umur Han Beyliğini bağlı olan Akyazı'yı fethetti. Aynı yıl Sapanca Gölü'nün batı tarafında bulunan Ayan Gölü, Akçakoca tarafından zapt edildi.¹³ Osman Bey döneminde Nikeia kuşatma altına alındı. Ancak Nikeia'nın alınışı Orhan Bey tarafından gerçekleştirilecektir. Osman Bey daha sonra Sakarya fetihlerine devam etti. Mekece sonrası Konuralp, Akça Koca ve Orhan Karaçebiş ile Alp Suyu kalelerini aldılar. Bir müddet sonra bu kaleleri üst yaparak Sakarya Ovası'na indiler".¹⁴

1335 yılında İzmit Kalesi şiddetli bir muhasara altına alındı. Kale halkı açlık yüzünden teslim olmak zorunda kaldı. Orhan Gazi, İzmit ve havalisinin idaresini oğlu Süleyman Paşa'ya verdi. Onun adilâne muamelelerini gören etraftaki kaleler ve muharebesiz teslim olmaya başladılar. Âşık Paşazâde ve Neşri tarihinin kaydettiklerine göre bu adilâne hareketler neticesinde Taraklı Yenicesi, Göynük ve Mudurnu da muharebesiz alındı.¹⁵ Anadolu Eyaleti teşkil edildikten sonra XV. yüzyıldan itibaren bölgenin merkezi İzmit sancağının ismi olan Kocaili, böylece günümüze kadar gelebilmiştir. Sakarya bölge olarak il oluncaya kadar Kocaili içinde yer aldı. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u almasından kısa zaman sonra başkenti Edirne'den buraya taşınması, Sakarya için son derece faydalar temin etmiştir. İstanbul şehri İslam- Türk çehresi alırken bütün gerekli malzemeler, ürünler İzmit ve Sakarya havalisinden temin edilmiştir. Adapazarı bu dönemde köy halindeydi. Sapanca ise ana yol üzerindeki durumu nedeniyle daha hızlı gelişmekteydi.¹⁶

XV. yüzyılda Sakarya bölgesinde, Osmanlı faaliyetleri artarak devam etti. Sonraki yıllarda Sapanca ile birlikte işaret edilen Adapazarı, Orhan Gazi'nin vakıfları ile de göze çarpmaktadır. Ama Sapanca'nın, Bağdat yolu üzerinde hızlı gelişmesi, Osmanlı devlet adamlarından Rüstem Paşa'nın ve bütün mali kaynaklarını burada toplaması Şemsi ve Mustafa Paşaların da Hendek yolu üzerinde handaki kervansaray anlamına gelen Hendek

¹³ M. Hüdai Şentürk, a.g.m. , s.171-176.

¹⁴ Enver Konukçu, " Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Sakarya Bölgesi" *Sakarya İli Tarihi*, Cilt I, 2005, s.69.

¹⁵ M. Hüdai Şentürk, a.g.m. ,s.172.

¹⁶ Enver Konukçu, a.g.m. , s.74-86.

pazarında, hayır eserleri vücuda getirmeleri Adapazarı'nı bir müddet kendi kaderine bırakmıştır.¹⁷

XVI. yüzyılda Sakarya, Sokullu Mehmed Paşa'nın yaptığı bir su kanalı projesi ile öne çıkmıştır. Evliyâ Çelebi Sakarya bölgesine yaptığı seyahati anlatırken kanal projesi ile de ilgili bilgiler sunmaktadır. Sakarya nehrinin Sapanca Gölü ile birleştirilmesini, oradan da İzmit Körfezi'ne kadar bir kanal kazılmasını değerlendirilmektedir. Seyahatnamede:

Bir zamanlar, bu gölcüğü İzmit Körfezi'ne katmak için yüzbinlerce kazma, çapalı işçi ve işçi toplandı. Ancak "İzmit halkının buna çok hazine ve Hz. Nuh ömrü gerekir" diyerek gevşeklik göstermeleri, bu planın gerçekleşmesini engelledi. Ancak Sakarya Nehri, bu göl ile İzmit Körfezi'ni birleştirilirse, Karadeniz'den Sakarya aracılığıyla düşmanın girmesine bir daha izin vermezdi. Ayrıca İzmit şehri, iç vilayet olup Bolu Nehri'ne kadar beş konaklık bir yer haline gelirdi. Bolu Nehri, iskeleye kadar yaklaşır ve İstanbul gemileri taa Bolu'ya ulaşırdı. İstanbul'da tahta üç akçeye, bir kantar odun ise beş akçaya mal olurdu; bu da büyük bir iyilik olurdu.¹⁸

III. Murat devrinde Karadeniz'in Sakarya Nehri ve Sapanca Gölü vasıtasıyla İzmit Körfezi'ne bağlanması projesi başlatıldığında (11 Mart 1591) ustaların bir kısmı İzmit'in doğusunda Karabaş adlı bir mahalle kurarken bir bölümü ise Armaş (Akmeşe), Aslanbey, Barzıdag (Bahçecik) gibi köyleri yurt edinmişlerdir. Bugünkü Sakarya ili yöresi sınırları zaman zaman değişen Kapudanpaşa Eyaleti'ne bağlı idi.¹⁹

XVI. yüzyılda Adapazarı ile ilgili sınırlı bilgilere sahip bulunmaktayız. Osmanlı iskân ve topografyasının en değerli kaynaklarından olan tahrir defterleri incelendiğinde Adapazarı ilgili hiçbir belirti çıkmamakta, şehri temsil edecek boyutta bir "ihtisap resmine" rastlanmamakta ancak birkaç köyün sınırlı iktisadi faaliyetini ifade ettiği görülen az miktarda "bâzâr" vergisinden bahsedilmekte ve bu vergiye "bâzâr-ı Ada" denilmektedir.²⁰ Adapazarı, önceleri bir köy olarak başlamış; ardından nahiye ve kaza haline gelmiş ve sonunda günümüzde bir vilayet merkezi haline gelmiştir. 1536 yılında bir köy olarak var olan Adapazarı, Ada kadılığına yazılan 20 Z'il-ka'de 966 (29 Ağustos 1559) tarihli bir belgeden, en geç o tarihte kaza statüsüne sahip olduğu anlaşılmaktadır.²¹

¹⁷ Enver Konukçu, "Sakarya'nın Tarihi Coğrafyası", s. 35.

¹⁸ Evliyâ Çelebi, Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi, (Türkçeleştiren: Zuhurî Danışman), Kardeş Matbaası, Cilt III, İstanbul 1970, s.171.

¹⁹ M. Hüdaî Şentürk, a.g.m. , s.177.

²⁰ Yücel Öztürk, "XVI. Asırdan XVII. Asrın Başlarına Kadar Ada Kazası", *Sakarya İli Tarihi*, Cilt I, (2005), s.226.

²¹ M. Hüdaî Şentürk, a.g.m. , s.177.

Adapazarı ve çevresinin tarihi kayıtlarda "Ada" ismiyle yer alması, XVI. yüzyılın ortalarından itibaren mümkün olmuştur. Gerek arşiv kaynaklarına dayanan bilgiler gerekse seyyahların ifadeleri, Adapazarı şehrinin bugün kurulu olduğu alanın, en azından XVI. yüzyılın başlarından XVII. yüzyılın başlarına kadar ormanlık, sulak arazi ve kısmen bataklıklardan oluştuğunu göstermektedir. Bu nedenle şehir yerleşimine uygun görülmemiştir. 17. yüzyıl seyyahı Evliya Çelebi, İzmit -Adapazarı mıntikasından pek çok kez geçmiş her geçtiğinde “Ağaç denizini” hayranlıkla seyrettiğini ifade etmiştir. Ünlü seyyah, Anadolu- İstanbul istikâmetinde Geyve'ye gelmiş oradan Sakarya Nehri'nin kıyısını takiben “Ağaç denizinden” geçmiş ve intibalarını şu ifadelerle nakletmiştir:²²

Buradan, yine altı saat doğu tarafı Sapanca Gölü kenarında ağaç denizi içinde giderek, dipsiz, bucaksız ormanları ibret gözü ile seyrettik. Sakarya Nehri'nin ağaç köprüsünden geçtik. Bu nehir Çifteler Dağı'ndan toplanıp bu tahta köprüden geçer, sonra Kocaeli sancağından geçip Erve İskeleyi önünde Karadeniz'e dökülür. Burada ilerleyerek Hendek Pazarı kasabasında durduk. Burası, ormanlı, dağlı, bahçeli, camili, hanlı ve hamamlı, çarşı ve pazarlı süslü bir kasabadır.²³

Kâtip Çelebi Adapazarı kazası ile ilgili: "Ağaç denizi Kocaeli nihayet-i şarkiyesinde, Sapanca Gölü etrafında cibâl-i azîme ve firâvan ormanlarıdır."²⁴ İfadesini kullanmaktadır. Kâtip Çelebi'nin tasvirleri Evliya Çelebi'yi tamamlamaktadır

Şehrin ünlü nehri Sakarya, tarihi boyunca taşıma hizmetlerinde önemli bir rol oynamıştır. Özellikle, Sakarya ormanlarından kesilen odun ile kereste gibi orman ürünlerinin İstanbul'a nakledilmesinde Sakarya Nehri'nin belli bir hacmi ve önemi bulunmaktaydı.²⁵

1646'da nahiye statüsüne yükselen Adapazarı, daha sonra Sapanca kazasının bir nahiyesi olan Akyazı'ya bağlanmış ve 1658'de tekrar köy haline gelmiştir. Sakarya Nehri'nin etrafında gelişen ticari faaliyetlerle birlikte, yerleşim alanı genişlemeye başlamıştır. Zanaat loncalarının kurduğu köylerin birleşmesiyle ortaya çıkan Adapazarı'nda; Dağcılar, Semerciler, Hasırcılar, Tuzla, Yağcılar, Çıracılar, Pabuççular gibi mahalleler, bu zanaatlarla uğraşanların ilk yerleştiği bölgelerde kurulmuştur. Adapazarı; 1692 yılında kaza, 1701 yılında Sapanca'ya bağlı bir köy, 1742'de nahiye ve 1837 yılında İzmit sancağına bağlı bir kaza haline gelmiştir.²⁶

²²Yücel Öztürk, a.g.m. , s.228-229.

²³ Evliyâ Çelebi, a.g.e. , s.171.

²⁴Yücel Öztürk, a.g.m. , s.229.

²⁵Resül Narin, "Osmanlı Devleti Zamanında Kocaeli Ormanları" *Belleten*, Cilt VXXV, Sayı 274, (2011), s.772.

²⁶ M. Hüdaî Şentürk, a.g.m. , s.177-178.

1816 yılında Adapazarı güçlü ayanların görüldüğü bir yer olmuştur. Bunların en önemlisi Kara Osman Bey'di.²⁷ Adapazarı'nda özellikle H. 1218/M. 1803 tarihinde, Kara Osman adı devlet görevlilerinin en çok uğraştığı kişi olarak tarihe geçmiştir. Kocaeli'ye atanan valilerin baş meselesi haline gelen bu şahsiyet, zaman zaman eline geçirdiği ağır silahlarla çevre illere de gücünü hissettirmeye başlamıştır.²⁸

Sahaflar Şeyhi-zâde Mehmed Esad Efendi, 1817 yılına ait kaydında “müverrih-i fakir ol hilalde Adapazarı'nda naib bulunup” diyerek Adapazarı kasabasından bahsetmektedir. 1849-1897'deki idari bölünüşlerde Adapazarı, Sapanca ile beraber anılmaktadır. 1913'te ise Adapazarı büyüyecek bir kaza görünümüne kavuşmuştur. Adapazarı ilçe olarak uzun yıllar yaşamıştır. 1922'de, merkezi İzmit olmak üzere Kocaeli şehri ortaya çıkmıştır. Adapazarı bu dönemde yine bir ilçe konumundadır. Merkezi Adapazarı olan Sakarya ili ancak 1 Aralık 1954'te kurulabilmiştir.²⁹

19.yüzyılda Adapazarı'nın sosyal hayatı hakkında özellikle bölgeye gelen Avrupalı gezginlerin yazdıkları eserler önemli yer tutmaktadır. Anadolu'da Kocaeli ve Sakarya bölgesinde gezi yapan ve gözlemlerini yayınlayan Avrupalı gezginlerden birisi Kont A. De Moustier'dir. İzmit, Kocaeli, Sapanca, Sakarya ve İzmit yörelerinin ilk fotoğrafları bu zat tarafından çekilmiştir.³⁰ Kont A. De Moustier, Adapazarı bölgesinde kaldığı dönemde farklı gözlemlerini de kayıt altına almıştır. XIX. yüzyılda Adapazarı'nın Müslüman ve gayrimüslim nüfusu hakkında değerlendirmeler de bulunmuştur.

B) Temettüat Defterleri

Osmanlı döneminde vergi ve askerlikle ilgili tespitlerin yapılması devletin kuruluşunun ilk dönemlerine kadar dayanmaktadır. Bu amaçla Osmanlı döneminde yeni fethedilen bölgelerdeki toprakların mülkiyet ve vergilendirme düzenini belirlemek amacıyla belirli aralıklarla tahrirler yapılmaktaydı.³¹ Tahrirler Osmanlı döneminin iktisat tarihinin incelenmesinde birincil öneme sahip kaynaklardandır.³² Tahrirler askere almada, vergilendirmede ve diğer kamu hizmetlerinin görülmesinde başvuru ana kaynak

²⁷ Enver Konukçu, “Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Sakarya Bölgesi”, s.35-36.

²⁸ Bekir Günay, III. Selim'in Hatt-ı Hümayunlarına Göre Sakarya ve Bölgesi, *I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu 1998 (22-23 Haziran 1998)*, ed. Mehmed Alpargu-Enis Şahin, S.Ü. Yayınları, Adapazarı 1999, s.109.

²⁹ Enver Konukçu, a.g.m. , s.35-36.

³⁰ Atilla Çetin, a.g.e. , s.123.

³¹ Erhan Afyoncu, “Türkiye'de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Sayı 1, (2003), s.267.

³² Huricihan İslamoğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, İletişim Yayınları, 2.baskı, İstanbul 2010, s.103.

olduğundan büyük titizlikle saklanmış ve geçmişten günümüze birçok araştırmada kullanılmıştır.³³

Osmanlı döneminde Tanzimat Dönemi ile beraber vergi ve asker alımında yeni yöntemler belirlenmiş, bu yöntemleri içeren reformlar arasında en önemlilerinden biri ise temettüat olarak bilinen mülk ve emlak sayımları olmuştur.³⁴ Temettü terimi, kâr etme, kazanma ve fayda anlamlarına gelirken, "temettüat" terimi ise bu kârların, faydaların ve kazançların çoğuludur. Bu terimler, genellikle finansal ve ekonomik bağlamlarda kullanılır ve gelir elde etme sürecini ifade eder.³⁵ Temettü Vergisi ise herkesin kazancına uygun olarak devlete ödediği vergi, anlamına gelmektedir.³⁶

Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla birlikte, her köy veya mahalle üzerine yalnızca bir adla vergi konulmuş ve buna "köyce tahsili mutad olan vergi" adı verilmiştir. Bu uygulama, vergi tahsilatının daha düzenli ve standart hale getirilmesini amaçlamıştır.³⁷ Vali, defterdar ve kaymakam gibi yöneticiler, idareleri altında bulunan kazaların müdürlerini eyalete çağırarak vergi toplama konusunda bilgilendirme ve sorumluluklarını yerine getirme konusunda talimatlar vermişlerdir. Bu talimatlar çerçevesinde, herkesin durumlarına ve kazançlarına bağlı olarak vergi alınacağı, bu şekilde ülkenin kalkınmasının da sağlanacağı belirtilmiştir. Bu yeni usûl ile vergi sistemi daha basit, adil ve verimli hale getirilmek istenilmişti.³⁸

Sayımların planlanmasını Tanzimat Fermanı'nın ilanından önce oluşturulan Umur-ı Nafia Meclisi üstlenmiştir. Bu meclis sayımların kimler tarafından, nerelerde ve nasıl yapılacağına dair esasları bir talimatname ile belirlemiştir. 1256 yılında yapılan temettüat sayımlarında muhassıllar sorumlu tutulmuştur. 1842'de muhassıllık sistemi kaldırılınca temettüat sayımları maliye ve diğer mülki görevliler tarafından yürütülmüştür.³⁹

1840 sayımı ile kişilerin gelir ve servetleri verginin konusu haline getirilerek vergi kaynağı değiştirilmek istenmiştir. Ama ne yazık ki bu girişim başarıya

³³ Musa Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri*, İmge Kitabevi, Ankara 2011, s.120.

³⁴ Necdet Sakaoğlu, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarih Sözlüğü*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.126.

³⁵ Süleyman Yükçü, Nuri Fidancı, Umut Soysal, "Osmanlı Devleti'nde Temettüat Defterleri'nin Önemi ve Vergisel Açıdan Değerlendirilmesi: Tire Kazası Örneği", *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 7, (2014), s.174.

³⁶ Ayşe Özdemir Kızıllan, "Osmanlı Vergi Düzeninde Temettüat Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme", *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı (20), 2008, s.61.

³⁷ Ayşe Özdemir Kızıllan, , a.g.m. , s.60.

³⁸ Takamatsu Yoichi, "Ottoman Income Survey (1840-1846)", *The Ottoman State And Societies In Change*, ed. Kayoko Hayashi-Mahir Aydın, London 2004, s.20.

³⁹ Ayşe Özdemir Kızıllan, , a.g.m. , s.59-60.

ulaştırılamamıştır.⁴⁰ İlk Temettuat sayımlarının başarısızlığı ve muhassıllık teşkilatının kaldırılmasının ardından devlet vergi düzeninde reform yapma teşebbüslerini sürdürmüştür. 1845-1846 yıllarında gerçekleştirilen temettuat sayımları yine aynı maksatla yani mükelleflerin mali gücünün tespiti amacıyla yapılmış ancak bu sefer önceki sayımdan elde edilen tecrübeler neticesinde üzerine daha ayrıntılı düşünülerek daha farklı yollar izlenmiştir.⁴¹ 1845 temettuat sayımı, vergiy-i mahsûsanın idari birimler ve haneler arasında daha adil bir dağılımını sağlamak üzere yapılmıştır.⁴²

Sayımlar öncesinde her bölgenin imarının neye bağlı olduğunun belirlenmesi için merkezde geçici imar meclisleri kurularak gerekli yerlere gönderilmesi istenmiştir.⁴³ Yapılacak yeni temettü sayımları öncesinde taşra halkının ileri gelenlerinden temsilcilerin başkente çağırılarak meclisin görüşmelerinde bulunmaları, böylece fikir ve sorunlarını dile getirmeleri istenmiştir. Böylece vergilendirme yapılırken bizzat muhatabın sıkıntıları ve bölgesel koşulların da öğrenilmesi sağlanmıştır.⁴⁴ 1845'te (1261) yapılan sayımlarda ise Müslüman mahallelerde muhtar-ı evvel ve sânilerle köy imamaları, gayrimüslim mahallerde ise kocabaşılarla papazlar sorumlu tutulmuştur.⁴⁵ Temettuat Defterlerinin kapanışında sorumluların ve azaların imzaları alınmıştır.⁴⁶

Osmanlı döneminde Tanzimat'ın uygulandığı yerlerde temettuat vergisinin mükelleflerinin tayini için çalışmalar yürütülmüştür.⁴⁷ Tanzimat ülkenin bütününde uygulanmadığından Temettuat Defterleri de Tanzimat'ın carî olduğu şehirleri kapsamıştır. Bu şehirler şunlardır: Ankara, Aydın, Bolu, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Edirne, Erzurum, Hüdavendigâr, Konya, Niş, Rumeli, Selanik, Silistre, Üsküp, Aydın".⁴⁸ Bu şehirlerde yaşayan vergi mükelleflerin emlak, arazi, hayvan varlığı ile tüccar ve esnafın kazancının tespiti için komisyonlar kurulmuştur.⁴⁹ Komisyonlar görev yaptıkları yerlerde yeni vergi sisteminden bahsederek halkın gelir düzeyine göre vergi alınacağı belirtmişlerdir.⁵⁰ Komisyonların çalışmaları ile vergi oranları yeniden belirlenmiş ve bu şekilde iltizam

⁴⁰Ayla Efe, "1845 Temettuat Sayımlarının Sonuçları Ne oldu?", *History Studies*, Cilt VIII, Sayı 1, (2016) , s.21.

⁴¹Mert Cemal Aygün, *Osmanlı Devleti'nde Kazancın Değerlendirilmesi Teşebbüsleri (1907-1914)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019. , s.7.

⁴²Ayla Efe, a.g.m. , s.19.

⁴³Metin Ünver "Tanzimat Taşrasının İstanbul Buluşması: İmar Meclislerinin Kurulma Süreci", *Eski Çağ'dan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar*, (ed.) Feridun M. Emecen, Kitabevi, İstanbul 2019, s.119-160.

⁴⁴Mert Cemal Aygün, a.g.t. s.8.

⁴⁵Nuri Aydıke, a.g.m. ,s.777.

⁴⁶Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye (Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV)*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s.199.

⁴⁷Nadir Özbek, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gelir Vergisi: 1903-1907 Tarihli Vergi-i Şahsi Uygulaması", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı 10, (2010), s.43.

⁴⁸Said Öztürk, a.g.m. , s.292.

⁴⁹Abdülâtil Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Hukuku*, Alfa Yayınları, İstanbul 2021, s.267.

⁵⁰Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s.141.

usulü ortadan kaldırılarak herkesin gelirine göre vergi ödeyeceği yeni bir düzen oluşturulmak istenilmiştir. Temettüat sayımları/defterleri sonradan, vergi-i mahsûsanın devamı olan, emlak (servet) ve temettü (kazanç-gelir) vergilerinin tahsil edilebilmesi için gerekli olan teknik ve mali altyapıyı oluşturmuştur.⁵¹ Temettüat Defterleri 1838-1848 yılları arasında yapılan üç vergi sayım sonuçlarını kapsamaktadır. Bu sayımların birincisi, 1838'de Padişah II. Mahmud'un iktidarının son yılında yapılan mal/mülk sayımıdır. İkicisi muhassıllıkla özdeşleşen 1840 tahriri, üçüncüsü 1845 temettuat sayımı olarak bilinen sayımdır.⁵²

Temettü vergisinin hesaplanabilmesi için belirli hazırlıklar yapılmıştır. Bu verginin tespit edilmesi için öncelikle gelir oluşturabilecek bütün ekonomik kaynakların tespit edilmesi düşünülmüştür. Bu çerçevede 1838 yazında, Anadolu'da ve Rumeli'de bütün kazaların sayımı kararlaştırılmış ve acilen örnekleme için Rumeli'de Gelibolu, Anadolu'da Hüdavendigâr (Bursa) sancaklarının sayımına başlanmıştır.⁵³ Yapılan bu çalışmalara "Emlâk ve Arazi ve Hayvanat ve Temettüat" sayımları adı verilmiştir. Bu sayımlar sonucunda yaklaşık yirmi bin defter serisi oluşturulmuştur.⁵⁴ Sayım defterlerinin son sayfalarında vergi ünitesinin -mahalle veya köy- genel gelir toplamı ve ödenmesi gereken vergi miktarı genelde toplu olarak verilmiştir. Bu kayıt düzenlemesi, vergi tahsilatındaki değişiklikleri ve vergi mükelleflerinin durumlarını göstermek amacıyla yapılmıştır.⁵⁵ Tanzimat Dönemi'nde, Müslüman ve gayrimüslim tüm tebaa ile yabancı tabiiyetinde bulunanlar da temettüat sayım kapsamı içine alınmıştır.⁵⁶

Temettüat sayımlarıyla ilgili sorunlar şöyle sıralanabilir: Ekonomik durumu iyi olanlar ve uzun zamandır vergi vermeyen müftü, imam, gayrimüslim din adamları gibi görevliler, bazı yerlerde sayımlara direnç göstermişlerdir.⁵⁷ Sayımların uygulanma sürecinde gelirin tanımının net olarak yapılmaması ve sayıma tabi olmayan alanlarda kazanılan gelirin nasıl kaydedileceğın belirlenmemesi de sıkıntılara yol açmıştır.⁵⁸ Bunun

⁵¹ Yakup Akkuş, "Osmanlı Maliyesi Literatüründe İhmal Edilmiş Bir Tartışma: Tevzi' Defterlerinden Vergi-i Mahsûsa'ya Geçiş", *Tarih Dergisi*, Sayı 65, (2017), s.54.

⁵² Coşkun Çakır, a.g.e. , s.49.

⁵³ Ayla Efe, "Osmanlı Devleti'nde Yeniden Yapılanmanın Şafağında Üç Vergi Sayımı", *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt XI, Sayı 2, (2016), s.25.

⁵⁴ Nuri Aydıke, "Temettüat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri", A.Ü. OTAM, Cilt XI, Sayı 11, (2000), s.770.

⁵⁵ Said Öztürk, "Türkiye'de Temettüat Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* Cilt I, Sayı 1, (2003), s.288.

⁵⁶ Nuri Aydıke, Agm. , s.773.

⁵⁷ Mübahat S.Kütükoğlu, "İzmir Temettu Sayımları ve Yabancı Tebaa", *Belleten*, Cilt LXIII, Sayı 238, (1999), s.744

⁵⁸ Nuri Aydıke, a.g.m. , s.775.

⁵⁹ Hayashi Kayoko, "The Ottoman Temettuat Registers: Significant Results from a Failed Venture", *The Ottoman State And Societies In Change*, ed. Kayoko Hayashi-Mahir Aydın, London 2004, s.211.

yanında çiftçi hanelerinin tarım dışı gelirleri ile esnaf ve tüccarın sınai ve ticari faaliyetlerinden elde ettikleri gelirler tamamen tahmine dayalı olarak ifade edildiğinden kazançlar eksik beyan edilebilmiştir.⁵⁹ Yine bu sayımlar yazılırken hesap hataları yapılmıştır.⁶⁰ Yazım sürecinde karşılaşılan bir başka sorun da sayımların coğrafi genişliği nedeniyle yazıcıların geniş alanları yazmak zorunda kalmaları olmuştur.⁶¹ Yine yapılan sayımların her biri ne hedeflenen zamanda tamamlanabilmiş ne de hedeflenen vergi düzenlemeleri zamanında uygulanabilmiştir. ⁶²1848'e kadar devam eden bu sürecin sonunda sayımlar tamamlanamadığından yine doğrudan kazancın veya servetin vergilendirilmesi sağlanamamış, her bölgenin vergi yükleri tahmin edilerek tevzi edilmesi usulü benimsenmiştir.⁶³

Temettüat Defterleri genellikle yaklaşık 17x50 cm boyutlarında olup kayıtlar genellikle iki sütun halinde hane bazında kaydedilmiştir. Her hane için, kişinin geçmiş yıl ödediği vergi miktarı, ödediği âşar miktarı ve bunların bedeli gibi bilgiler eğik olarak yazılmıştır. Temettüat Defterlerinin içeriğinde genel olarak; vergi mükellefi olan hane sahiplerinin meslekleri, yaşadığı kaza ve mahalle, ad ve lakapları, menkul ve gayrimenkul servetin unsuru olan mezru ve gayri mezru tarlalar, müstecer tarlalar, ekili ve dikili bahçeler, değirmenler, dükkânlar, küçük ve büyükbaş hayvan varlığı, ulaşımda kullanılan hayvanlar; gelirler kapsamında ise mesleki gelirler, kira gelirleri, hayvancılık ve ziraattan elde edilen gelirler, maaşlar ve toplam yıllık temettüatları, vergi ödemeleri kısmında ise vergi-i mahsûsa olarak adlandırılan vergi türü ve hane sahiplerinin vergiden muaflar ise sebebi de kaydedilmiştir.

Temettüat Defterlerinde, hane reislerinin sahip olduğu gayrimenkuller ayrıntılı bir şekilde kaydedilmiştir. Ancak bu kayıtlarda kişinin oturduğu ev, işlettiği dükkân, nakit parası, ev eşyaları gibi kişisel kullanım için olan unsurlar genelde sayım dışı tutulmuştur.⁶⁴ Osmanlı Devleti'nin vergi yazımlarında ekonomik potansiyelin tam olarak tespit edilmesi amaçlandığı için vergi dışı potansiyeller defterlere kaydedilmiştir. Örneğin çiftçinin kendi tarlasını sürmek için kullandığı çift öküzü vergi dışı tutulmuşken çiftçi bu öküzleri başkasına kiraya verdiğinde elde edilen kazanç gelir kaydedilmiştir. ⁶⁵ Kirayı

⁵⁹ Tevfik Güran, a.g.e. , s.196.

⁶⁰ Coşkun Çakır, Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi, Eren Yayıncılık, İstanbul 2001, s.119-120.

⁶¹ Nuri Aydın, a.g.m. , s.776.

⁶² Ayla Efe, a.g.m. , s.31.

⁶³ Mert Cemal Aygün, a.g.t. s.11.

⁶⁴ Süleyman Yükücü, Nuri Fidancı, Umut Soysal, a.g.m. ,s.192-193.

⁶⁵ Ayşe Özdemir Kızıllan, , a.g.m. , s.63.

verilen taşınmazlardan sağlanan gelir olarak yıllık gayrisafi kira bedeli kaydedilmiştir. Ticaret, esnaflık ve işçilik gibi çiftçilik dışı mesleki ya da meslek dışı faaliyetlerden elde edilen gelirlerse tahmini değerler olarak gösterilmiştir.⁶⁶ Eğer bir şahsın tek bir işten geliri varsa, o gelir yazılmıştır. Ancak hem ziraat hem de zanaat veya ticaretten geliri varsa her biri ayrı ayrı yazılıp, her rakamın hangi fasla ait olduğu belirtilerek toplamı verilmiştir. Bazı şahısların gelirleri "zuhurât" veya "perakende" başlığı altında kaydedilmiştir. Bunların bir kısmı, köylünün emek sarf etmeden elde ettiği gelirlere aittir.

1256'da başlatılan sayımlardan farklı olarak 1261 tarihli defterlerde ise bir önceki yıl verilmiş olan vergi-i mahsûsa ile birlikte âşar vergisine de yer verilmiştir. Bu bilgiler, hane ve numaraların yan veya üstünde isme dik bir şekilde sağdan sola "meslek" - "vergi-i mahsûs" - "âşar" sırasıyla yazılmıştır. Temettüat Defterleri'nde yer alan önemli vergilerden biri âşardır. Defterlerde bu vergi "Âşar olarak sene-i sâbıkada vermiş olduğu" başlığı altında kaydedilmiş, hinta (buğday) ve şair (arpa) gibi mahsullerden alınan öşrün önce kilesi, sonra kıymeti yazılmış ve altında kıymet (kuruş) olarak toplamı verilmiştir.⁶⁷

Temettü Defterleri, Maliye Varidat Kalemi Defterlerinden biri olup günümüzde Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır. 1988'e kadar bu defterlere Maliyeden Müdevver ve Kepeci tasnifleri arasında nadiren rastlanmaktaydı. Ancak 1988'de kataloglanarak araştırmacılara sunulmuştur. Temettü Defterleri serisi, dokuz katalog içinde 17.747 defteri içermektedir. Bu defterlerin büyük çoğunluğu, 1845 tarihinde yapılan sayımlara aittir. Bununla birlikte az sayıda da olsa 1838⁶⁸ ve 1840'da yapılan sayımlara ait defterlere de rastlanmaktadır.⁶⁹

Bir sayım ve bir vergi kayıt defteri olan temettüatlar 19. yüzyılın ilk yarısı için sayısal veriler üretmeye yarayan bir kaynaklardır. Tahminen 1.1 milyon hane bu defterlere kaydedilmiştir.⁷⁰ Temettüat Defterleri araştırmacılara, yazıldıkları dönemle ilgili zengin bilgiler sunmaktadır. Bu defterlerden kişilerin yıllık kazançları, işletmelerin büyüklükleri, toplam vergi yükü, iş gücünün istihdam seviyesi, meslekler, hayvancılığın çapı, ticari ve sınai müesseselere dair bilgiler çıkarılabilir.⁷¹ Temettüat Defterleri 19. yüzyıl Osmanlı iktisadi ve sosyal tarihi araştırmaları için o dönemde yaşayan nüfusun

⁶⁶ Tefik Güran, *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. baskı, İstanbul 2014, s.197.

⁶⁷ Mübahat Kütükoğlu, a.g.m. , s.410-412.

⁶⁸ Ayla Efe, a.g.m. , s.25.

⁶⁹ Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri", *Belleten*, Cilt LIX, Sayı 225, (1995), s.396.

⁷⁰ Ayla Efe, "1845 Temettuat Sayımlarının Sonuçları Ne oldu?", *History Studies*, Cilt VIII, Sayı 1, (2016) s.33.

⁷¹ *Osmanlı Üzerine Konuşmalar*, drl. Fuat Aydın, , Mahya Yayıncılık, İstanbul 2016, s.15.

yerleşim düzeni, zirai üretim, hanelerin servet ve gelirleri ile vergileme gibi konularda çok zengin ve kapsamlı temel bir kaynak özelliği göstermektedir.⁷²

C) Adapazarı Merkez Mahallelerinin Temettüat Defterleri

Adapazarı kazası merkez mahallelerinde incelemiş olduğumuz Temettüat Defterleri, Maliye Varidat Kalemi Defterleri kapsamında, Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır. Çalışmamızın konusunu teşkil eden temettü defterleri ise 2826 numaralı ve 47 haneden oluşan Dağcılar Mahallesi, 2839 numaralı ve 49 haneden oluşan Uzaklar Mahallesi, 2857 numaralı ve 23 haneden oluşan Burma Mahallesi, 2886 numaralı ve 36 haneden oluşan Kuyumcu Mahallesi, 2871 numaralı ve 38 haneden oluşan Yahyalar Mahallesi, 2877 numaralı ve 51 haneden oluşan Hoccoğlu Mahallesi, 2889 numaralı ve 39 haneden oluşan Pabuççular Mahallesi, 2885 numaralı ve 17 haneden oluşan Yağcılar Mahallesi ve 4574 numaralı ve 32 haneden oluşan Mehmed Efendi Mahallesi'dir. Bu defterlerin yanı sıra 2861 numaralı ve 10 haneden oluşan Adapazarı'nda Mütemekkin Yabancı Tüccarlar Temettü Defteri'nden de istifade edilmiştir.

Defterlerin giriş kısmı “Bolu eyaleti dâhilinde hane-i Kocaili sancağı Kâimakamı'nın, Adapazarı kazasına tâbi' ... Mahallesi'nde mukîm ahâlî-i İslâm'ın emlâk ve arazi ve temettüatlarının miktarını mübeyyin defterdir” ibaresi yer almaktadır. Ardından ise hane ve numeronun verildiği kısım gelmektedir. Hane sahibinin varsa icra ettiği meslek kaydedildikten sonra lakap ya da ünvanı ile adı belirtilmektedir. Örneğin; ” Kasap esnafından Gelferoğlu Mehmed'in emlâk ve arazi temettüü “gibi. Defterin bir sonraki kısmında 1844 yılı vergi gelirlerine yer verilmiştir.

Adapazarı Temettüat Defterleri iki sütun halinde yazılmıştır. İsmi üzerinde kişinin geçmiş yıllarda ödemiş olduğu vergi miktarı, ödemiş olduğu âşar miktarı ve bedeli eğik bir şekilde yazılmıştır. Bu düzenleme, vergi ödemelerinin ve âşar miktarlarının net bir şekilde belirlenmesine yardımcı olmak için yapılmıştır. Bu kısımda belli kalıp ifadeler kullanılmıştır. Haneden vergi alınışına ya da hanenin vergi muafiyetine göre bu kısımda kullanılan ifadeler değişebilmektedir. Vergi alınan haneler için “Sene-i sabıkda virgü olarak bir sene de viridiği” vergi alınmayan haneler içinse “ ‘alîl ve ihtiyar makûlesinden olduğundan virgü alınmadığı”, ”sene-i sabıkda virgü alınmadığı”, ”mahalle-i mezbûrede bir arsası mûnteha olduğundan virgü alınmadığı”, ”berat-ı şerif-i âlişân-ı merkûmede oğlu

⁷² Tevfik Güran, .a.g.e. , s.198.

camî-i şerîf imamı olduğundan virgü alınmadığı” , ”merkûmun mahalle-i mezbûrenin muhtarı olduğundan vergi alınmadığı “ şeklindeki ifadeler kullanılmıştır.

Adapazarı Temettüat Defteri’nde 1844 yılına dair vergi kaydından sonra zirai ürünlerle ve küçük ve büyükbaş hayvanların sayımlarına geçilmiştir. Zirai ürünler kısmında hinta (buğday), şa’ir (arpa), erzen (darı), mısır, çavdar, burçak, alef, duhan (tütün), üzüm, kettan, kabluca, bostan (kavun, karpuz), sarımsak, soğan gibi ürünlerin tartı ölçüleri olan kıyye ve kilesi ile bu ürünlerden elde edilen gelir ve vergi kaydedilmiştir. Örneğin: “hinta 3,5 kile, para 35 kuruş” gibi. Burada hintanın kile fiyatı 10 kuruş olarak hesaplanmıştır. Hayvancılık ile alakalı ağnam vergileri kısmında ise küçükbaş hayvanlarda “aded-i ağnam rusûmu” ifadesi ile koyun(ağnam), kuzu ve keçilerin adetleri ve hasılatları kaydedilmiştir. Büyükbaş hayvanlarda ise adet “r’es” olarak ifade edilip elde edilen gelirler H.1260 ve H. 1261 yıllarına ait “hâsılât-ı senevîsi” olarak kaydedilmiştir. Bu kapsamda vergiye tabi olup kaydı tutulan hayvanlar; süt sağılabilen sağman karasığır, camuş ineği ve dombay inekleridir. Gelir getirmeyen hayvanlar; yük ve binek hayvanlarıyla sağılmayan büyükbaşları içerir. Bunlar arasında kısrak, beygir, merkep ve tarımsal faaliyetlerde kullanılan öküz ve herhangi bir gelir getirmeyen tay ve dana bulunmaktadır.⁷³

Defterlerde yer alan zirai kazançlar kısmında ise mezru (ekili) tarlalar için arazinin dönümü belirtildikten sonra işletme durumuna göre, H.1260 ve H.1261 ”icâr-ı senevîsi” ya da ”hâsılât-ı senevîsi kaydedilmiştir. Gayrı mezru tarlalarda ise sadece arazinin dönüm bilgisi verilmiştir. Yine dikili tarlalarda dut, ceviz ve elma bahçelerinin dönümü ve H.1260 ve H.1261 yılına ait “hâsılât-ı senevîsi” verilmiştir. Mahlût (karışık) bahçeler içinde benzer yöntem izlenmiştir. Müstecer olunan tarlalarda da arazi dönümü ve H.1260 ve H.1261 yıllarına ait “hâsılât-ı senevî “ bilgisi verilmiştir. Hane halkının başka bir yerde tarlası varsa ”Bundan başka, Kıyas kazasında 200 dönüm miktarı tarlası olduğu” ifadesi örneğinde olduğu gibi bu durum deftere yazılmıştır.

Dükkânlarla ilgili kısımda ise âsiyabların bâb (taş) sayısı ve işletme durumlarına göre “icâr-ı senevîleri” ile “hâsılât-ı senevîleri” kaydedilmiştir. Kahvehane, duhancı, mağaza, hamam ve han gibi dükkânlarda işletmenin durumuna göre kayıt tutulmuştur. Hane sahibi dükkânı kendisi işletiyorsa ” kendisü mütemekkin çarşu derûnunda bir bâb dükkân” ya da ”kendisü mütemekkin çarşuda olan nısf duhancı dükkânı” şeklinde ifadeler

⁷³ Süleyman Yükcü, Nuri Fidancı, Umut Soysal, a.g.m. , s192.

kullanılmıştır. Hane sahibi dükkânda hisse sahibi ise “çarşuda bir ve ya iki veya üç bâb dükkânda olan hissesi” şeklinde deftere kaydedilmiştir. Hisseli dükkânlarda yıllık kazanç “icâr-ı senevî” şeklinde belirtilmiştir. Dükkânların konumu ise çarşının derûnunda, ittisalinde, karbında gibi ifadelerle belirtilmiştir. Hane halklarının diğer gelirleri ise; “tekaüdlükten aldığı”, ”nakdî mevcûdu”, “cami-i şerif vakfında vazife-i senevîsine karşılık” şeklinde ifade edilmiştir.

Temettü Defterlerinde her hanenin emlâk, arazi, hayvan ve dükkân gelirleri tek tek yazıldıktan sonra hane bilgisinin sonuna 1844 vergisi ve 1845 yılına dair temettü kaydı yazılmıştır. Genellikle bu kayıtlarda hanenin gelir durumuna göre ”mecmû’undan bir senede ‘akarı”, bir senede tahminen ticareti”, “merkûmun bir şeyi olmayub hizmetkârlığa dahi kudreti olmadığı” , “merkûmun ‘akarı olmayub tahminen bir senede ticareti”, “efendi-i mumâ’ileyhin birşeyi olmayub”, “mersûmun bir senede hâsılâtı”, “mersûmun emlâk ve temettüü”, “eytâm-ı merkûmun ‘akarı” ve ”merkûmun bir şeyi olmayub şunun bunun i’ânesiyle geçindiği” gibi ifadeler yazılmıştır.

Hane sahiplerinin emlâk, ziraat ve meslekleriyle doğrudan ilişkilendirilmeyen gelirleri ise zuhurât olarak kaydedilmiştir. Mahalleye ait hane gelir kaydı bittiğinde ise defterin son kısmında, mahalle halkının 1844 yılına ait toplam vergi geliri ve 1845 yılına ait temettü geliri deftere kaydedilmiştir. Temettü sayımını yapanların isim ve imzaları ile defter kapatılmıştır. Her defterde muhtar dâhil, aza ve üyelerin toplam sekiz imzası bulunmaktadır.

I.BÖLÜM

1844-1845 TEMETTÜAT DEFTERLERİNE GÖRE ADAPAZARI KAZASININ İDARİ VE SOSYAL YAPISI

1.1.Adapazarı Kazasının Merkez Mahalleleri ve Mahalle İdaresi

Osmanlı taşra yönetimi eyalet esasına dayanmaktaydı. Eyalet, belirli sayıdaki sancak ve livadan meydana gelen bir yönetim birimidir. Tanzimat'ın ilk yıllarında devletin Avrupa topraklarında; 15 eyalet ve 42 liva, Asya topraklarında; 17 eyalet ve 83 liva, Afrika topraklarında ise 3 eyalet ve 17 liva bulunmaktaydı. Böylece devlet 35 eyalete ve 142 livaya ayrılmıştı.⁷⁴ Aslında Tanzimat'la birlikte ülkede genel olarak mahalli mülki birimlerin de yeniden düzenlenmesine geçilmişti. Bu amaçla bazı sancaklar birleştirilmiş ve yeni eyaletler kurulmuş ve bunların başına vezir rütbesinde müşirler gönderilmişti.⁷⁵

Temettüat Defterlerinin yazılmasında esas alınan taşra birimleri kazalar, kazaların bünyesindeki mahalleler ve köyler idi. Osmanlı dönemi taşra idaresinde mahallelerin özel bir konumu vardı ve bu durum, mahalle imamlığının önemli bir görev olmasına neden olmuştur. Tanzimat Dönemi'ne kadar imamlar mahalledeki önde gelen sorumlular olarak kabul edilir ve devleti temsil etmekle görevlendirilirdi.⁷⁶ İmamlar, padişahın beratıyla atanır ve aynı zamanda mahalle düzeyindeki idari ve beledi işlerinden sorumlu olan kadıların temsilcileri olmuşlardır.⁷⁷ İmamlar ilmiye sınıfı mensubu sayılmışlardır. İmamlar genelde görevli oldukları camilerin vakıflarından gelen gelirlerle ödenen yevmiyelerini almaktaydılar. Ayrıca, imamlar vakıfların borçlarından da sorumludurlar.⁷⁸ Muhtarlık teşkilatının kurulması⁷⁹ ile imamların mahalle yönetimindeki görevlerinde bir azalma olduysa da bu durum imamların büsbütün etkisiz hale getirmemiştir. Hatta muhtarlara imamların kefil ettirilmesi ile imamların itibari bir bakıma artırılmıştır.⁸⁰

Lütfi Tarihi'nden edindiğimiz bilgilere göre Türkiye'de muhtarlık adı altında ilk defa 1829 yılında bilâd-ı selâse (İstanbul, Üsküdar, Eyüp) mahallelerinde bu teşkilat kurulmuştur.⁸¹ İstanbul'da ortaya çıkan muhtarlığı teşkilatı taşrada ilk olarak 1833 yılında

⁷⁴ Bilal Eryılmaz, a.g.e. , s.200.

⁷⁵ Yavuz Cezar, a.g.e. , s.285.

⁷⁶ Kemal Beydilli, "Osmanlı Devleti'nde İmamlık", *DİA*, Cilt XXII, İstanbul 2000, s.181.

⁷⁷ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, 6.baskı, Cedit Neşriyat, Ankara 2017, s.305.

⁷⁸ Turan Açıık, "Mahalle ve Camii: Osmanlı İmparatorluğu'nda Mahalle Tipleri Hakkında Trabzon Üzerinden Bir Değerlendirme", *A.Ü.OTAM*, Cilt XXXV, Sayı 35, (2014), s.32.

⁷⁹ Osmanlı Devleti'nde muhtarlık kurumu hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmed Güneş, Muhtarlık, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Köy ve Mahalle İdaresi*, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2023.

⁸⁰ Bilal Eryılmaz, a.g.e. , s.224.

⁸¹ Musa Çadircı, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme" *Belleten*, Cilt 34, Sayı 135, (1970), s.409.

Kastamonu sancağında kuruldu.⁸² Kastamonu mütesellimince muhtar belirlemede uygulanan yöntem, ülkede temel usûl olarak kabul edilmiş ve diğer şehirlerde, kasabalarda ve köylerde aynen uygulanmıştır.⁸³

Osmanlı kentlerinde mahalle birim olarak alınmış, mahalle idaresi için becerikli güvenilir ve iyi huylu oldukları anlaşılmış olan adaylardan seçimle birinci ve ikinci muhtarın belirlenmesi kararlaştırılmıştır.⁸⁴ Gayrimüslim tebanın oturdukları mahallelerin yönetimi “kocabaşılara “ve “papazlara” bırakılmıştır.⁸⁵

Adapazarı kazasına ait temettü defterlerinde muhtar, imam ve papazlara dair kayıtlar bulunmaktadır. Bu kayıtlardan hangi mahallede ikâmet ettiklerine, adlarına, lakaplarına, görevlerinden kaynaklanan gelirlerine ve görevleri dışındaki kazançlarına ulaşmak mümkün olabilmektedir. Bahsi geçen kişiler vergiden muaf tutulmuşlardır. Yine bu defterlerde sandık eminlerinden de bahsedilmiştir. Sandık eminleri gelirleri, sancak merkezine hızlıca iletme sorumluluğuna sahip olmuşlardır.⁸⁶

Vergilerin güvenli bir şekilde toplanması ve güvenlik ile ilgili kısımda görevli olan zabtiyeler de defterlerde karşımıza çıkmaktadır. 1840'lardan itibaren, bu tür sorunları çözmek amacıyla asâkir-i zabtiye gibi kolluk kuvvetleri sık sık vergi tahsilinde görevlendirilmeye başlanmıştır. Bu uygulama zamanla standart bir hal almış ve vergi tahsilatı, zabtiyenin görevlerinden biri haline gelmiştir.⁸⁷

Temettüat Defterlerinde müezzinlere ait bilgiler de yer almaktadır. Müezzinler, mescit ve camilerin vakıflarından maaş almışlardır.⁸⁸ Bunların dışında kayyumlar, müderrisler, mahkeme kâtipleri ve hatipler ile ilgili de defterlerde kayıtlar bulunmaktadır. Adapazarı kazasının merkez mahallelerinde tespit edebildiğimiz başlıca görevliler aşağıda verilen tabloda ifade edildiği gibidir.

⁸² Bilal Eryılmaz, a.g.e. , s.222.

⁸³ Musa Çadircı, a.g.m. , s. 413.

⁸⁴ Musa Çadircı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri*, s.52.

⁸⁵ Bilal Eryılmaz, a.g.e. , s.221.

⁸⁶ Musa Çadircı, “Türkiye’de Kaza Yönetimi (1840-1856)”, *Belleten*, Cilt LIII, Sayı 206, (1989), s.249.

⁸⁷ Yasemin Zahide Erol, a.g.m. , s.367.

⁸⁸ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Müezzin”, *DİA*, Cilt XXXI, (2006), s.484.

Tablo 1.1. Adapazarı Kazasında Görevliler

Dağcılar Mahallesi	Müezzin: Orhan Cami-i Şerifi Müezzini Hacı Ahmed Müderris-i Âzam: Kara Osman Camii Müderrisi Ahmed Efendi Zabtiye: Veli Ali ve Kara Baba
Pabuççular Mahallesi	İmam: Halil Efendi
Yağcılar Mahallesi	İmam: Hüseyin Efendi
Burma Mahallesi	Papaz: Nekugos ve Karaben
Kuyumcu Mahallesi	Muhtar: Kasir oğlu Babel
Hocaoğlu Mahallesi	İmam: Uzunoğlu Hafız Mehmed b. Ömer Müezzin: Ağa Cami-i Şerifi Müezzini Hüseyin b.Molla Mustafa Kayyum: 1-Kara Osman Cami-i Şerifi Kayyumu Terlekoğlu Kayyum Mustafa b. İbrahim ve Tozlu Cami-i Şerifi Kayyumu Kebeşoğlu Ahmed b. Ali Muhtar: Kuzucuoğlu Ali b. Ali Hatip: Orhan Cami-i Şerifi Hatibi Hatipzade Mustafa Şükrü oğlu Ahmed Zabtiye: Keleşoğlu Şakir b. Halil
Uzaklar Mahallesi	İmam: Mehmed Efendi Müezzin: Adapazarı Camii Müezzini Rahman oğlu Hacı Ali
Mehmed Efendi Mahallesi	Sandık Emni: Esseyid Ahmed Efendi Mahkeme Kâtibi: Feyzullah Efendi
Yahyalar Mahallesi	Müezzin: Gubârizâde Cami-i Şerifi Müezzini Nalbantoğlu Ali Mehmed ve Kara Osman Cami-i Şerifi Müezzini Nalbantoğlu Abdullah Muhtar: Pehlivan Osman oğlu İbrahim Zabtiye: İkizceli Kara Mustafa

Temettüat sayımlarına göre, Adapazarı kazasında en fazla görevli Hocaoğlu Mahallesi'nde yaşamaktadır. Mahallede imam, müezzin, muhtar, zabtiye ve iki kayyum ikâmet etmektedir. Birbirine yakın muhitlerde yer alan Orhan Camii, Tozlu Camii, Ağa Camii ve Kara Osman Camii çalışanları bu mahalle halklarındandır. Hocaoğlu Mahallesi'ndeki hane halklarında “talebeden”, “ketebeden” şeklinde ilim ehlini işaret eden lakaplara sıkça rastlanmaktadır.

Dağcılar Mahallesi'nde müezzin, müderris-i âzam ve iki zabtiye kaydı bulunmaktadır. Yahyalar'da muhtar, zabtiye ve iki müezzin kaydedilmiştir. Sandık emini ve mahkeme kâtibi sadece Mehmed Efendi'de kaydedilmiştir. Uzaklar'da imam ve müezzin kaydedilirken, Pabuççular ve Yağcılar'da imam, Burma'da iki papaz ve Kuyumcu'da bir muhtarın kayıtlarına rastlanmıştır.

1.1.1.Görevlilerin Gelir Durumları

Dağcılar Mahallesi'nde Orhan Camii'nde görevli müezzin Hacı Ahmed'in ziraat, dut bahçesi ve dükkân hisselerinden oluşan yıllık kazancı 437 kuruştur. Bu mahallede, Kara Osman Camii'nde sıbyan eğitimi ile uğraşan müderris-i âzamlıktan ihraç Ahmed Efendi'nin temettüata tabi yıllık kazancı yoktur. Yine bu mahallede görevli zabtiye neferâtından Kara Baba namı şahsın mesleki geliri 310 kuruş iken ziraat ve hayvancılıktan yıllık kazancı ise 190 kuruştur. Zabtiye neferâtından olan Veli Ali'nin ise mesleki geliri 350 kuruşken, dut bahçesinden ve dükkân gelirlerinden kazancı ise 400 kuruştur.

Pabuççular Mahallesi'nde görevli mahalle imamı Halil Efendi'nin temettüat kaydında şahsi malı olmadığı ve mahalle ahalisinin yardımlarıyla geçindiği yazılmıştır. Burma Mahallesi'nde görevli Papaz Nekugos'un yıllık kazancı, kiraya verdiği dükkân geliri üzerinden yıllık 500 kuruştur. Kuyumcu Mahallesi'nde görevli muhtar Kasir oğlu Babel'in mesleki geliri 910 kuruş, dut bahçesinden yıllık kazancı ise 90 kuruştur.

Hocaoğlu Mahallesi İmamı Uzunoğlu Hafız Mehmed bin Ömer'in kiralık tarla, dut bahçesi ve dükkân hissesinden oluşan yıllık kazancı 370 kuruştur. Bu mahallede Ağa Camii'nde müezzinlik yapan Hüseyin b. Molla Mustafa'nın temettüat kaydında emlak, arazi ve hayvanı olmadığı, başka bir ticaret ile de uğraşmadığı, yalnızca müezzinlikle geçindiği ifade edilip herhangi bir kazancı yoktur. Bu mahallede, Tozlu Camii'nde kayyumluk yapan Kebeşoğlu Ahmed b. Ali'nin kendisinin mukîm olduğu bir dükkânı ve dut bahçesinden yıllık kazancı 35 kuruştur. Aynı mahallede, Kara Osman Camii'nde

kayyumluk yapan Terlekoğlu Mustafa b. İbrahim'in mesleki kazancı bulunmayıp sadece dut bahçesinden 40 kuruş kazandığı, bir de kendisinin mukim olduğu bir dükkân bulunmaktadır. Mahalle muhtarı Kuzucuoğlu Ali b. Ali'nin kiralık tarla, dükkân hissesi ve dut bahçesinden elde ettiği yıllık kazanç 530 kuruştur. Mahallede Orhan Camii'nde hatiplik yapan Hatipzade Mustafa Şükrü oğlu Ahmed'in ekili tarla, kiralık tarla, hayvancılık, dut bahçesi, çayır ve dükkânlardan elde ettiği yıllık kazancı 3.000 kuruştur. Mahallede zabtiyelik yapan Keleşoğlu Şakir b. Ali'nin, kiraya verdiği tarladan 30 kuruş, mesleki kazanç olarak ise 370 kuruş yıllık kazancı vardır.

Uzaklar Mahallesi'nde imamlık yapan Mehmed Efendi'nin ekili tarla, çayır ve dut bahçesinden elde ettiği yıllık kazancı 480 kuruştur. Adapazarı Camii'nde daha önce müezzinlik yapan Rahman oğlu Hacı Ali'nin ziraat, hayvancılık, dut bahçesi, çayır ve dükkân hisselerinden elde ettiği yıllık kazancı 800 kuruştur.

Mehmed Efendi Mahallesi'nde sandık emini olarak görev yapan Esseyid Ahmed Efendi'nin ziraat, çayır, hayvancılık ve dükkân gelirlerinden elde ettiği yıllık kazancı 1.415 kuruş mesleki kazancı ise 585 kuruştur. Aynı mahallede mahkeme kâtipliği yapan Feyzullah Efendi'nin ziraat, çayır ve dükkân gelirlerinden kazancı 340 kuruş mesleki kazancı 660 kuruştur.

Yahyalar Mahallesi'nde Gubârizâde Camii'nde müezzinlik yapan Nalbantoğlu Ali Mehmed'in ziraat ve dut bahçesinden 65 kuruş, camii şerif vakfından senelik 9 kuruş kazandığı bunun haricinde geliri olmadığı belirtilmiştir. Kara Osman Cami-i Şerifi Müezzini Nalbantoğlu Abdullah'ın ise ziraat, dut bahçesi ve dükkân hissesinden 291 kuruş, camii şerif vakfından ise 60 kuruş kazancı bulunmaktadır. Mahallede zabtiyelik yapan İkizceli Kara Mustafa'nın malının olmadığı belirtilmiş, mesleki kazancı ise 300 kuruştur. Mahalle muhtarı olan Pehlivan Osman oğlu İbrahim'in ziraat, dut bahçesi, kiralık tarla ve hayvancılıktan elde ettiği yıllık kazancı 1.550 kuruştur.

1.2. Adapazarı Kazasının Merkez Mahallelerinde Nüfus

M.1844-1845 tarihli Adapazarı Temettüat Defteri'ne göre Adapazarı kazasına bağlı dokuz merkez mahalle bulunmaktadır. Bunlar 47 haneden oluşan Dağcılar Mahallesi ve 49 haneden oluşan Uzaklar Mahallesi, 23 haneden oluşan Burma Mahallesi, 36 haneden oluşan Kuyumcu Mahallesi, 38 haneden oluşan Yahyalar Mahallesi, 51 haneden oluşan Hocaoglu Mahallesi, 39 haneden oluşan Pabuççular Mahallesi, 17 haneden oluşan Yağcılar Mahallesi ve 32 haneden oluşan Mehmed Efendi Mahallesi'dir.

Tablo 1.2. Temettüat Defterlerine Göre Adapazarı Kazasının Nüfusu

Mahalleler	Vergi Hanesi	Tahmini Nüfus	Kaza Merkez Nüfusu İçindeki Oranları
Dağcılar	47	235	14,24
Pabuççular	39	195	11,81
Yağcılar	17	85	5,15
Burma	23	115	6,96
Kuyumcu	36	180	10,90
Hocaoğlu	51	255	15,45
Uzaklar	49	245	14,84
Mehmed Efendi	32	160	9,69
Yahyalar	38	190	11,51
Toplam	332	1.650	100

Osmanlı dönemine ait nüfus çalışmaları yürüten Ö. Lütfi Barkan'ın nüfus tahrirleriyle ilgili çalışmalarında, devletin genel nüfusunu tahmin etmek için kullandığı standart rakam beştir.⁸⁹ Adapazarı kazasıyla ilgili nüfus tahmini bu esas üzerinden yapılmıştır. Adapazarı temettüat sayımlarında, nüfusa dair elde edilen verilerin bir sağlaması da 1831'de icra edilen nüfus sayımı ile de yapılabilmektedir. Mehmed Kaya bu yüzyılda Adapazarı kazasının da bağlı bulunduğu Kocaili Sancağı ile ilgili nüfus çalışmasında 1831 sayımlarından yola çıkarak Adapazarı nüfusu hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. Adapazarı ve Sapanca'da yapılan nüfus sayımlarında, 5.337 Müslüman ve 4.264 reyanın yaşadığı belirlenmiştir.⁹⁰

⁸⁹ Numan Elibol, a.g.m. , s.141.

⁹⁰ Mehmet Kaya,"XIX. Yüzyılda İzmit (Kocaili) Sancağının Demografik Durumu ve İskân Siyaseti", *A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt XXVI, Sayı 41, (2007), s.65.

Fatma Şahin'in 1831 yılı nüfus sayımlarını esas aldığı çalışmada da 595 ve 599 numaralı nüfus defterlerinden yola çıkarak Adapazarı nüfusu hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur:

1831 nüfus sayımı sırasında, Cezayir-i Bahr-i Sefid eyaletine bağlı olan Kocaeli sancağının kazaları arasında yer alan Adapazarı, nüfus büyüklüğü bakımından sancak merkezi İzmit'ten sonra ikinci sırada yer almaktadır. Sapanca ile birlikte anılan Adapazarı kazasında, toplamda 5.337 Müslüman ve 4.244 gayrimüslim erkek nüfus yaşamaktadır. Bu sayılar, o dönemde Adapazarı'nın nüfus durumu hakkında bilgi vermektedir.⁹¹

Her iki çalışma beraber incelendiğinde Müslüman nüfusa ait rakamlar örtüşürken gayrimüslim nüfusa ait rakamlarda farklılar görülmektedir. İlk nüfus sayımından sonra sancakla ilgili diğer bir kayıt H.8 Şaban 1254/ 20 Ekim 1838 de başlayıp H.25 Rebiülevvel 1255/8 Haziran 1839 da tamamlanmış olup yaklaşık dokuz ay süren cizye sayımıdır. Sancağın geneline yönelik bu sayımda cizye mükelleflerin durumu üç ayrı vergi dilimi (âlâ, evsât, ednâ) esasına göre belirlenmiştir. Adapazarı kazasında âlâ 659, evsât 2.154, ednâ 732 olmak üzere toplam 3.545 kişi, ortalama nüfus olarak 17.725 cizye mükellefi kaydedilmiştir.⁹²

Fatma Şahin tarafından incelen 599 numaralı nüfus defteri, H. 1258 / M. 1842-1843 tarihlerinde Adapazarı'nın merkez mahallelerinde ikâmet eden gayrimüslim nüfusun sayımını ihtiva etmektedir. 599 numaralı deftere göre toplamda 2.420 erkek kayıt edilmiştir.

⁹¹ Fatma Şahin,"595 ve 599 Numaralı Nüfus Defterlerine Göre 1840'lı Yıllarda Adapazarı Kazası", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) ,Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2022, s.17.

⁹² Mehmet Kaya, a.g.m. , s,67.

Tablo 1.3. 1840-1841 Nüfus Defterinde Adapazarı Nüfusu (Nüfus Defteri, 595-599)

Mahalleler	Hane	Erkek Nüfus
Burma	32	91
Kuyumcu	45	128
Hocaoğlu	53	123
Yahyalar	42	77
Pabuççular	41	74
Mehmed Efendi	32	70
Yağcılar	19	37
Toplam	264	600

Kaynak: Fatma Şahin⁹³

1840-1841 nüfus sayımlarıyla 1844 Temettüat Defterleri karşılıklı değerlendirildiğinde Burma'da nüfus sayımına konu olan hane sayısının 32 olarak kaydedilirken vergi hanesi sayısı 23 hane olarak verilmiştir. Diğer mahallelerde ise bu karşılaştırma, Kuyumcu'da 45/36, Hocaoğlu'nda 53/51, Yahyalar 'da 42/38, Pabuççular 'da 41/39'a, Yağcılar 'da 19/17'e şeklinde gerçekleştiği görülürken Mehmed Efendi'de nüfusa konu olan hane sayısı ile vergi hane sayısı 32 hane olarak aynıdır.

Adapazarı kazası ile ilişkili olan Sapanca ve Söğütlü ile ilgili yapılan temettüat tez çalışmaları incelendiğinde Müslim ve gayrimüslim nüfus ile alakalı bilgilere ulaşmak mümkündür. Ahmed Güllü Aydeniz'in Sapanca Temettüat Defteri ile ilgili yaptığı çalışmasında Müslim ve gayrimüslim nüfus ile ilgili şu tespitlerde bulunmuştur:

Sapanca Kasabası merkezinde, biri Müslüman, diğeri Ermeni olmak üzere iki mahalle bulunmaktadır. Müslüman Mahallesi, toplam nüfusun %88,19'unu oluşturarak 142 hane ve

⁹³ Fatma Şahin, a.g.t. , s.17-19.

710 kişilik nüfusa sahiptir. Diğer taraftan, Ermeni Mahallesi 20 hane ve 95 kişilik nüfusa sahip olup toplam nüfusun %11,8'ini temsil etmektedir.⁹⁴

Mahmut Araz'ın Söğütlü Karyesi Temettüat Defteri ile ilgili çalışmasında ise nüfus ile ilgili tespitleri olmuştur. Bu çalışmadan anlaşıldığı üzere, Adapazarı'nın nüfus bakımından en büyük köyü Söğütlü Karyesidir. 1844-1845 temettüat sayımlarına göre Söğütlü'de 114 hanede 570 kişinin yaşadığı olduğu söylenebilir.⁹⁵

1.2.1 Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimler ve Adapazarı Kazasında Gayrimüslimlerin Mahallelere Dağılımı

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin ülke içerisindeki hukuki durumları, millet sisteminin getirdiği ilkeler çerçevesinde şekillene gelmiştir. Bu sistem kitap ehlinin⁹⁶ İslam devleti tarafından korunması ve hukuki olarak tanınması anlamına gelir.⁹⁷ Osmanlı Devleti'nde Müslüman olmayan halkın yönetsel, dinsel ve ekonomik özerkliğe sahip olması onların uzun Türk yönetimi sırasında dil, kültür ve milliyetlerini korumalarını sağlamıştır.⁹⁸ Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimler devlet hizmetinden muaf olmalarının avantajıyla genellikle esnafılık ve ticaretle ilgilenmişlerdir.⁹⁹

Osmanlı döneminde Müslim ve gayrimüslimler beraber yaşamayı başarmışlardır. Mesken sorunu Müslim ve gayrimüslim açısından hemen hemen hiç bir devirde büyük bir şikâyet konusu olmamıştır.¹⁰⁰ Osmanlı Devleti'nde zimmilerin oturdukları meskenlere ve yerleştikleri bölgelere bakıldığında genellikle şehrin kenar semtlerinde, Rum, Ermeni ve Yahudi mahallelerinde, gruplar halinde yaşadıkları görülmektedir.

Tanzimat Dönemi ile beraber gayrimüslimlerin vergilendirilmesi ile ilgili yeni usûller gündeme gelmiştir. Bu kapsamda vergilendirme konusunda Müslüman ve zimmi uyruklar arasında eşitlik sağlanmaya çalışılmıştır.¹⁰¹

Osmanlı Devleti'nde 19. Yüzyılda tutulan Temettüat Defterleri, sadece Müslüman toplum için değil gayrimüslim cemaatler için de benzer bilgileri içermektedir. Çünkü o

⁹⁴ Ahmet Güllü Aydeniz, *Temettüat Defterlerine Göre 19. Yüzyılda Sapanca'nın Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2012, s.15.

⁹⁵ Mahmut Araz, *"Söğütlü Karyesi Temettüat Defteri Verilerinin Günümüz Verileri ile Mukayesesi"*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2013, s.15.

⁹⁶ Yelda Demirağ, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Azınlıkların Sosyal ve Ekonomik Durumları", *A.Ü. OTAM*, Cilt XIII, Sayı 13, (2002) s.17.

⁹⁷ İlber Ortaylı, a.g.e. ,s.450.

⁹⁸ Yavuz Ercan , "Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Ödediği Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar" *Belleten*, Cilt LV, Sayı 213, (1991), s.394.

⁹⁹ Yelda Demirağ, a.g.m. , s.19-20.

¹⁰⁰ Yavuz Cezar, "Türkiye'de XV. ve XVI. Yüzyıllarda, Gayrimüslimlerin, Hukuki, İçtimai ve İktisadi Durumu" *Belleten*, Cilt XLVII, Sayı 187, (1983), s.1142.

¹⁰¹ Yelda Demirağ, a.g.m. , s.26-30.

kazalarda tamamen gayrimüslimlerin sakin oldukları mahalleler de vardır.¹⁰² Osmanlı Devleti'nin genelinde gayrimüslimlerle ilgili yaşanan durum, Adapazarı kazasında benzer özellikler ihtiva etmektedir. Adapazarı'nda gayrimüslim olarak en yoğun nüfusa sahip grup Ermenilerdi. Ticaret, tarım ve zanaatla uğraşarak geçimlerini sağlayan Adapazarı Ermenileri; genellikle zengin ve varlıklıydı. Bu gruplar, şehirdeki ekonomik ve ticari faaliyetlerde önemli roller üstlenmişlerdir.¹⁰³

Adapazarı kazasının merkez mahallelerinde 1844-1845 yılı temettüat sayımları dikkate alındığında dokuz mahallede 332 hane sayıma dâhil edilmiştir. Adapazarı kazası merkez mahallelerinde 23 haneli Burma ve 36 haneli Kuyumcu Mahalleleri gayrimüslim halktan oluşmaktadır. Bu iki mahallede takriben 295 gayrimüslim yaşamaktadır. 32 haneli Mehmed Efendi Mahallesi'nin 4 hanesi gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Bu mahallede ise tahmini gayrimüslim nüfusu 20 civarındadır. Gayrimüslim nüfus Ermeniler'den meydana gelmektedir. 17 haneli Yağcılar Mahallesi'nde bir hane gayrimüslim yaşamaktadır. Burada ise 5 gayrimüslim şahsın yaşadığı öngörülebilir. Bu bilgilerden yola çıkıldığında Adapazarı kazasının merkez mahallelerinde yaşayan gayrimüslim nüfus tahmine 320 kişidir. Kazanın merkezinde 1.660 kişinin yaşadığı varsayılmıştır. Kazada sayımı yapılan 332 hanenin 63 hanesi gayrimüslim tebaadan oluşmaktadır. Bu sayımlar üzerinden kazanın merkez mahallelerinin %81'i Müslümanlardan, %19'u ise gayrimüslimlerden oluşmaktadır.

1.3. Mahalle Hane Halkı Mensuplarının Kayıtları

Adapazarı kazası sınırları içerisinde dokuz merkez mahalle yer almaktadır. Bunlar: Burma, Dağcılar, Hocaoğlu, Kuyumcu, Mehmed Efendi, Pabuççular, Yahyalar, Yağcılar ve Uzaklar Mahalleleridir. Adapazarı kazasındaki merkez mahallelerin sosyal durumunu ortaya koyabilmek için mahalle sakinlerinin kimlik bilgilerinin yanında, meslekleri, vergi ve temettüatları hakkında elde ettiğimiz bilgileri de her mahalle için ayrı ayrı tablolastırıp vermeyi uygun gördük.

1.3.1. Burma Mahallesi

Burma Mahallesi toplam 23 haneden oluşmakta olup mahalle sakinleri Ermeni kökenli gayrimüslimlerdir. Mahallede ikâmet eden iki papaz yer almaktadır.

¹⁰² Nuri Aydıke, a.g.m. , s.783.

¹⁰³ Resul Narin, XIX. Yüzyılda Adapazarı, Değişim Yayınları, Sakarya 2011, s.121.

Tablo 1.4. Burma Mahallesi Hane Halklarının Vergi ve Temettüatları

Hane	Mahalle Sakinleri	1844 Yılı Vergisi (kuruş)	1845 Yılı Temettüatı (kuruş)
1	Çilingir esnafından İzmitli Karab'ın kardeşi Makdici	280	1.200
2	Bargirci esnafından Sersen oğlu Enbarsun	305	800
3	Terzi esnafından Artin oğlu Arşin ve Avanis	350	1.500
4	Dikici esnafından Gibeh oğlu Merdiros	280	1.000
5	Dikici esnafından Oron oğlu Berbos	280	1.000
6	Terzi esnafından İstefan oğlu Seruba kardeşi Serkiz, Seruba'nın oğlu Manasfan	400	1.850
7	Terzi esnafından Mahan oğlu Serkiz kardeşi Asdavar	400	2.000
8	Şahen Papaz oğlu Nekugos	0	500
9	Dülger esnafından Keknon oğlu Arhiyatoz	360	1.000
10	Terzi esnafından Kütahyalıoğlu Kuraya oğlu Arsin	260	1.000
11	Dülger esnafından Calu oğlu Tarves	160	750
12	Eskici tâifesinden Ziran oğlu Aşyan, Evki oğlu Tarves karındaşı Aveb	0	750

13	Terzi esnafından Seresman'ın oğlu Serkiz, kardeşi Karayan	200	1.000
14	Dikici esnafından Karsatur oğlu Esdevar	197	750
15	Dikici esnafından Dunakel oğlu Kirkor	50	500
16	Bargirci esnafından Aşir Evanis oğlu Abram diğeri Haçatur	355	1.700
17	Mahan oğlu Evanis, Papaz oğlu Enbarsum amcası Karaben	30	1.250
18	Boyacı ve Bohçacı taifesinden Berbos kardeşi Mafdiş	330	1.000
19	Bohçacı esnafından Benkal oğlu Mikail (Bâbası Altaminbed)	320	1.000
20	Bezirgân esnafından Batcanoğlu Manasfan oğlu Evanis	550	2.500
21	Çapacı esnafından Danal oğlu Menas	50	750
22	Eskici esnafından Sarıman oğlu Haçatur	150	1.000
23	Bezirgân esnafından Mesici oğlu Aveb, kardeşi Artin, kardeşi Kirkor, kardeşi Persih, amcaoğlu Berbos ve Meferdic, Aveb'in kardeşi Gabik oğlu Arsen	550	5.000
	Toplam:	6.057	29.800

Burma Temettüat Defteri incelendiğinde, mahallede sayımı yapan komisyon, 1844 yılı vergisini 5.902 kuruş olarak hesaplamıştır.¹⁰⁴ Bizim yaptığımız hesaplamada ise bu rakam 6.057 kuruştur. 1845 yılı temettüat kazançlarında ise deftere kaydedilen kazanç ile bizim bulduğumuz toplam tutar denk gelmektedir. Mahallenin 1844 yılı hane başı vergi yükü 263,347 kuruştur. Mahallenin 1845 yılı temettüat kazanç ortalaması ise 1.295,652 kuruştur. Mahallede beş hane mahallenin kazanç ortalamasının üzerinde gelir elde ederken on sekiz hane kazanç ortalamasının altında gelir elde etmektedir. Müslüman mahalleleri de göz önüne alındığında kazanç oranı gayrimüslim mahallerde daha yüksektir. Mahallede en fazla gelir elde hane 5.000 kuruşluk kazançları ile 23 numaralı hanede ikâmet eden “Bezîrgân esnafından Mesici oğlu Aveb, kardeşi Artin, kardeşi Kırkor, kardeşi Persih, amcaoğlu Berbos ve Meferdic, Aveb’in kardeşi Gabik oğlu Arsen” şeklinde kaydedilen hanedir. Hanenin 355 kuruşluk geliri dut bahçesinden geri kalan geliri ise mesleki kazançlarından elde edilmiştir. Mahallede geliri en düşük olanlar ise 500 kuruşluk temettü kazançları ile 8 numaralı hanede ikâmet eden “Şahen Papaz oğlu Nekugos” ile 15 numaralı hanede ikâmet eden dikici esnafından “Dunakel oğlu Kırkor”dur. Mahallede sekiz hane, mahalle temettüat ortalamasının üzerinde kazanç elde ederken on beş hane bu ortalamaya yakın ve ortalamanın altında kazanç elde etmişlerdir. Mahallenin üst gelir grubunu bezîrgân esnafı oluşturmaktadır. En alt gelir grubunu ise dikicilikle uğraşan hane oluşturmaktadır.

Osmanlı döneminde, cizye vergisi gayimüslimler tarafından devlete ödenen bir vergiydi. Cizye mükellefleri gelir durumuna göre üç gruba ayrılmıştı. Bu kademeler “âlâ” (yüksek), “evsât” (orta) ve “ednâ” (düşük) olarak adlandırılmıştır. Verginin miktarı, kişinin gelirine ve sosyal konumuna göre belirlenirdi. Ednâ bölüm 15, evsât 30, âlâ 60 kuruş cizye vermekte ödevliydi.¹⁰⁵ Kayıtlarda hane sahibi ednâ kademedede ise Arapça ع evsât kademedede ise ط ve âlâ kademedede ise خ harfleri ile hane sahibi işaretlenmiştir.

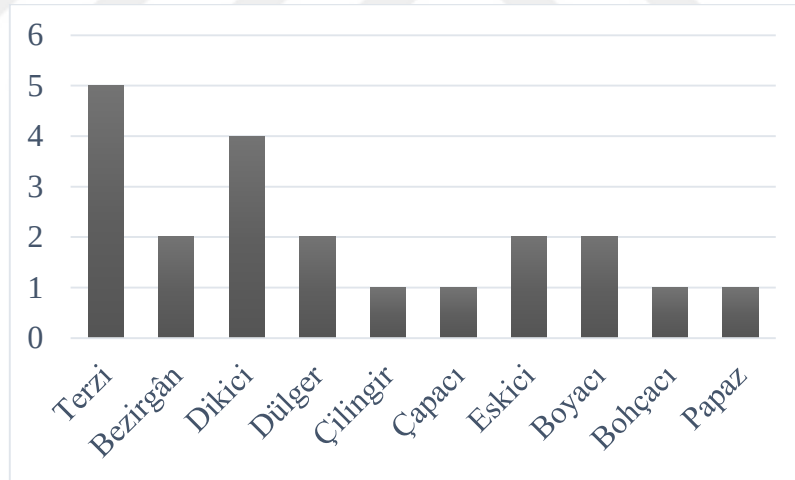
¹⁰⁴ Burma Mahallesi temettüat defterinin sonunda muhassıl, mahallenin toplam “virgiyü senevîsi” ve temettüatını üyelerle birlikte kaydetmiştir. Bu kayıt sistami diğer mahalle defterleri içinde aynı şekilde tatbik edilmiştir. Bkz.MVL.VRDT.TMT. d.02857

¹⁰⁵ Enver Ziya Karal, *Tanzimat-ı Hayriye Devri*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 1999, s.14.

Tablo 1.5. Burma Mahallesi Cizye Mükellefleri

Cizye Kademeleri	Mahalle Sakini
Ednâ	5
Evsât	23
Âlâ	4

Kuyumcu Mahallesi cizye mükellefiyetleri üzerinden değerlendirildiğinde %80'i orta ve yüksek, % 20'si ise düşük gelir grubu bireylerden oluşmaktadır. Mahalleden elde edilen cizye geliri ise ednâ kademedede olanlardan 75 kuruş, evsât kademedede olanlardan 690 kuruş ve âlâ kademedede olanlardan ise 240 kuruş olmak üzere toplam 805 kuruştur. Hane 8'de ikâmet eden" Şahen Papaz oğlu Nekugos" din adamı olduğu için hane 12'de ikâmet eden" Eskiçi tâifesinden Ziran oğlu Aşyan, Evki oğlu Tarves karındaşı Aveb" ise alîl oldukları gerekçesi ile cizye vergisinden ve 1844 yılı vergisinden muaf kılınmışlardır. Bu hanelere ait kayıtlarda "cizye alınmadığı" ibaresi de yer almaktadır. Lakin hane 17'de ikâmet eden "Papaz Evanis'ten cizye alınmasa da 1844 yılı vergisi tahsil edilmiştir.

Grafik 1.1. Burma Mahallesi Hane Halklarının Mesleki Dağılımları

Burma Mahallesi'nde hane 8'de yaşayanın din adamı, hane 12'dekinin ise 28u olmasından dolayı vergiden muaf tutulmuşlardır. Mahalle sakinlerinin tamamının meslek sahibi olduğu görülmektedir. Burma Mahallesi'nde meslek dağılımı incelendiğinde beşer hane terzilik, dörder hane dikicilik, ikişer hane eskicilik, dülgerlik, bezirgânlık ve bargircilik, birer hane ise boyacılık, bohçacılık ve çilingirlik ile geçimini sağlamaktadır. Mahalle halkının yarıya yakını terzilik ve ayakkabı dikiciliği mesleği ile uğraşmaktadır. Mahalle halkının kazançları genellikle mesleki gelirlerinden oluşmaktadır. Ziraat ve

hayvancılık nadiren görülen uğraşlardandır. Gelir kısmında mesleki gelirler yanında dükkân gelirleri ve dikili bahçeler ön plana çıkmaktadır. Terzi, bargirci ve bezirgân esnafı mahallenin temettüat ortalaması olan 1.295,652 kuruş üzerinde gelir elde etmeyi başarmışlardır. Çapacı, bohçacı, eskici ve boyacı esnafı ise mahalle temettüat ortalamasının altında gelir elde etmişlerdir. Çapacı ve dikici esnafı 750 kuruşluk yıllık kazançları ile mahallede en az gelir elde eden meslek erbâbları olmuşlardır.

Burma Mahallesi'nde şahıslar babalarının adı ile kaydedilmiştir. Müslüman mahallelerinin aksine lakap kullanımı yaygın değildir. Kullanılan lakaplar; İzmitli, Kütahyalıoğlu, Manasoğlu, Batcanoglu ve Papazoglu'dur.

1.3.2. Kuyumcu Mahallesi

Kuyumcu Mahallesi 36 haneden oluşmaktadır. Mahalle sakinleri, Ermenileden oluşmaktadır. Mahalle halkı çoğunlukla esnaflıkla uğraşmaktadır. Mahallede ikâmet edip idarecilik yapan bir muhtar yer almaktadır.

Tablo 1.6. Kuyumcu Mahallesi Hane Halklarının Vergi ve Temettüatları

Hane	Mahalle Sakinleri	1844 Yılı Vergisi (kuruş)	1845 yılı Temettüatı (kuruş)
1	Bezirgân esnafından Calul oğlu Etbersum, Makardanci oğlu Bagos	500	3.500
2	Bezirgân esnafından Calul oğlu Avani, kardeşi Avadis	650	4.000
3	Terzi esnafından Kibril	270	1.000
4	Kilimci esnafından Dunedun oğlu Serkiz	175	650
5	Terzi esnafından Atmiye oğlu Haçatur, kardeşi Artin, kardeşi Ağreb	380	1.800
6	Tenekeci taifesinden Calul oğlu Artin	100	750
7	Terzi esnafından Kasbaroglu Enbersum oğlu Arasin	320	1.500
8	Terzi esnafından Edinyan oğlu Avanis, kardeşi Karabet diğeri Meczur diğeri Menas diğeri Arsin	450	2.750

9	Çapacı tâifesinden Kever oğlu Simon	100	600
10	Kilimci esnafından Geyveli Avanis oğlu Berbos	150	800
11	Bezirgân esnafından Diyabiyenoğlu Mahtur oğlu Avanis, kardeşi Mediris diğeri Bagos diğeri Felbuz	650	4.500
12	Eskici tâifesinden Dizer oğlu Menas, amcasının damadı Haçatur	100	750
13	Terzi esnafından Diyabiyen oğlu Manas, kardeşi Enbarsum diğeri oğlu Agop, Menas'ın oğlu Bagos	370	2.250
14	Bargirci tâifesinden İstanbullu Servin oğlu Haçatur	380	2.250
15	Terzi esnafından Direvecioğlu Servin oğlu Haçatur	220	1.250
16	Bargirci tâifesinden İramoğlu Menas oğlu Haçatur	100	1.250
17	Bargirci tâifesinden Kilimcioğlu Sirab, kardeşi Arşin	310	1.500
18	Bargirci tâifesinden Cadeloğlu Agop oğlu Asdaver	370	1.500
19	Tabaka çırağı Aken oğlu Adanis	175	700
20	Terzi esnafından Tunakur oğlu Agop, kardeşi Mekir	110	1.250
21	Bargirci tâifesinden Hallaca oğlu Avanis	250	1.500
22	Dülger esnafından Aken oğlu Geğorka, kardeşi Menas	200	1.750
23	Berber esnafından Behadin oğlu Avanis	175	800
24	Safir Kazasından Kasiroğlu Yaten, Servin oğlu Babel (Muhtar)	0	100
25	Bargirci tâifesinden Çarkefoğlu Serkiz oğlu Menas	380	1.850
26	Terzi esnafından Zenbenoğlu Agop oğlu Artin	310	1.500
27	Çapacı tâifesinden Kilimcioğlu Agop	154	600

28	Bargirci tâifesinden Samak oğlu Esteban, kardeşinin oğlu Kirkor	218	1.100
29	Hizmetkâr tâifesinden Geyveli Berbos oğlu Hazerus diğeri Akel	250	1.300
30	Eskici teifesinden Malem oğlu Üskemen, kardeşinin oğlu Menas	180	600
31	Bargirci tâifesinden Malem oğlu Artin	233	1.000
32	Berber kalfasından Kilimcioğlu Enbarsum	244	700
33	Tellak makûlesinden Tavezlerum oğlu Esdever	158,5	500
34	Hizmetkâr tâifesinden Vanlıoğlu Bagos	58,5	250
35	Terzi esnafından Değrimişoğlu Abraham oğlu Menas	215	1.350
36	Terzi esnafından İzmitli İrenuz	175	750
	Toplam:	9.091	51.350

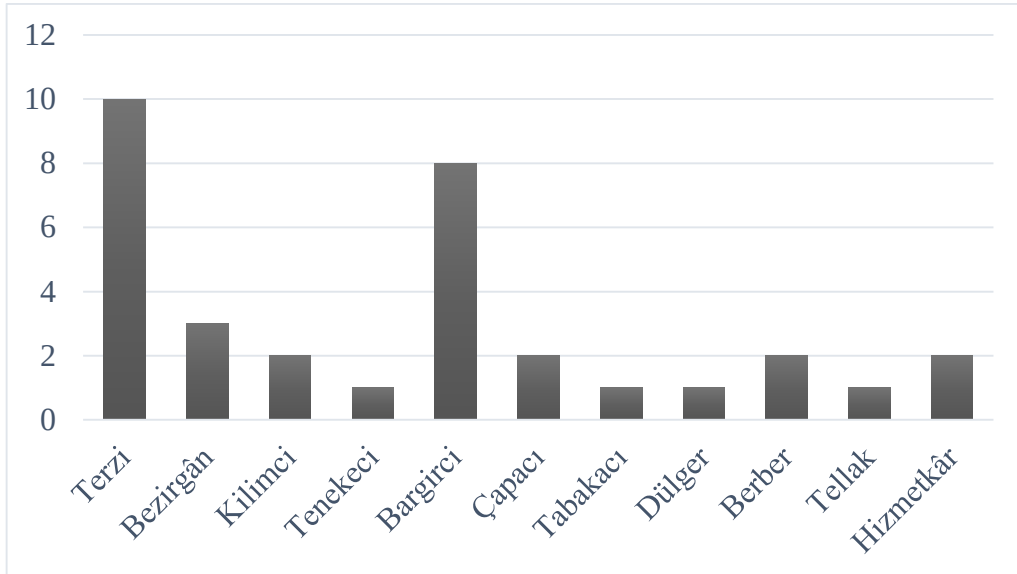
Kuyumcu Mahallesi Temettüat Defteri'ne göre mahallede sayımı yapan komisyon, 1844 yılı vergisini 8.656 kuruş hesaplarken, bizim aynı yıla ait vergi hesaplamamız ise 9.091 kuruştur. 1845 yılı temettüatına dair hesaplamalarımız ise deftere kaydedilen ile aynı olup 51.350 kuruştur. Mahallede 1844 yılına ait hane başı yıllık vergi yükü 252,527 kuruş olarak hesaplanmıştır. Bu ortalama ile Kuyumcu Mahallesi vergi yükü olarak diğer gayrimüslim mahalle olan Burma Mahallesi'nin altında kalmaktadır. Kuyumcu Mahallesi'nin 1845 yılı hane başı temettüat ortalaması ise 1.426,388 kuruştur. Mahalle sakinlerinden on dört hane mahallenin temettüat ortalamasının üstünde yer alırken yirmi iki hane ise bu ortalamanın altında yer almaktadır. Bu temettüat ortalaması ile Kuyumcu Mahallesi, diğer gayrimüslim mahalle olan Burma'nın üzerinde yer almaktadır. Mahallenin en zengini 4.500 kuruşluk temettüatı ile 11 numaralı hanede ikâmet eden "Bezirgân esnafından Diyabiyenoğlu Mahtur oğlu Avanis, kardeşi Mediris diğeri Bagos diğeri Felbuz" şeklinde ifade edilen hanedir. Bu hanenin 370 kuruşluk geliri

tarım ve hayvancılıktan geriye kalan kazancı ise icra edilen meslekten elde edilmiştir. Mahallenin geliri en düşük gelirli hanesi 250 kuruşluk kazancıyla, 34 numaralı hanede ikâmet eden “Hizmetkâr makûlesinden Vanlıoğlu Bagos”tur. Mahallenin üst gelir grubu bezirgân esnaflarından oluşmaktadır. En alt gelir grubu ise hizmetkârlık ile uğraşan hanedir.

Tablo 1.7. Kuyumcu Mahallesindeki Halkın Cizye Mükellefleri

Cizye Kademeleri	Mahalle Sâkini
Ednâ	10
Evsât	53
Âlâ	3

Kuyumcu Mahallesi’nde 24 numaralı hanede “Kasir oğlu Yaten “muhtarlık görevini yürüttüğünden vergiden muaf tutulmuştur. Bu mahalle cizye mükellefligi üzerinden değerlendirildiğinde, mahallenin %85’ni orta ve yüksek gelir elde eden bireylerden oluşurken % 15’i ise düşük gelir grubuna sahip bireylerden oluşmaktadır. Mahallede ednâ kademededen 150 kuruş, evsât kademededen 1.590 kuruş, âlâ kademededen ise 180 kuruş cizye vergisi tahsil olunmuştur.

Grafik 1.2. Kuyumcu Mahallesi Hane Halklarının Mesleki Dağılımları

Kuyumcu Mahallesi’nde on hane terzilikle, sekiz hane bargircilikle, üç hane bezirgânlıkla ikişer hane eskicilik, berberlik ve hizmetkârlıkla, birer hane ise çapacılık kilimcilik, tabakacılık, dülgerlik, cebecilik ve tellaklıkla uğraşmaktadır. Mahallede en yaygın meslekler bargircilik ve terziliktir. Mahallenin 1845 yılı temettüat geliri ortalaması 1.426,388 kuruştur. İncelediğimiz dokuz merkez mahalle içerisinde en yüksek kazanç ortalaması Kuyumcu’ya aittir. Kuyumcu Mahallesi’ni 1.295,652 kuruş ile diğer gayrimüslim mahalle Burma izlemektedir. Bezirgânlar 3.500 ile 4.500 kuruş arasında, bargirciler 1.000 ile 2.250 kuruş arasında, terziler ise 1.000 ile 2.750 kuruş arasında gelir elde etmişlerdir. Kilimci, tenekeci, çapacı, eskici, berber ve tellaklar ise 800 kuruş ve altında gelir elde edebilmişlerdir.

Kuyumcu Mahallesi de şahısların tanıtımı noktasında, Burma Mahallesi ile benzer özellikler taşımaktadır. Mahallede lakaplar yaygın değildir. Burma’da olduğu gibi bazı şahıslar yerleşim yeri adlarıyla kaydedilmiştir. Bunlara Geyvelioğlu, İstanbulluoğlu, İzmitlioğlu ve Vanlıoğlu örnek gösterilebilir. Bunların yanında Kilimcioğlu, Değirmişoğlu, İramoğlu, Derevecioğlu, Cedeloğlu ve Kasbaroğlu lakapları da kullanılmıştır.

1.3.3.Dağcılar Mahallesi

Dağcılar Mahallesi 47 haneden oluşmaktadır. Mahalle sakinleri Müslüman tebaadandır. Bu mahalle aynı isimle günümüzde Sakarya merkez mahalleleri arasında yerini korumaktadır. Ziraat ve hayvancılık faaliyetlerin görüldüğü mahallede, mahalle sakinlerinin çoğunluğu esnaflıkla uğraşmaktadır. Mahalle sakinleri esnaflık dışında tarım ve hayvancılık faaliyetlerinden de kazanç elde etmişlerdir.

Tablo 1.8. Dağcılar Mahallesi Hane Halklarının Vergi ve Temettüatları

Hane	Mahalle Sakinleri	1844 Yılı Vergisi(kuruş)	1845 Yılı Temettüatı(kuruş)
1	Tüfenkçi esnafından Mustafa Usta	285	1.500
2	Bakkal esnafından Abdullah	255	800
3	‘Alil ve ihtiyar makulesinden Çerçioğlu Emin	0	0

4	‘Âlîl ve ihtiyar makûlesinden Şeyh Mehmed	0	0
5	Nalbant esnafından Emin Usta	305	2.000
6	Kasap esnafından Gelveroğlu Mehmed	658	1.500
7	Hasırcı esnafından Çavdaroğlu Mustafa	205	800
8	‘Âlîl ve ihtiyar makûlesinden Hatip oğlu Mehmed	105	220
9	Kahveci esnafından Bağcı Zeki oğlu Hüseyin	255	1.250
10	Muytab esnafı çırağından Konakçı oğlu Emrullah	65	500
11	Duhancı esnafından Hacı Mustafa’nın Şakir	285	1.500
12	Kahveci esnafından olan 11. Alayın 3.Taburunun, 2.Bölüğünde 1.Çavuş askeriyeden ihraç Hüseyin Sadık	205	700
13	Nalbant esnafından Şerif Hüseyin	285	1.750
14	Berber esnafından Berber Osman’ın İbrahim	255	1.000
15	Çıkrıkçı esnafından Ahmed Ustaoglu Ali	205	700

16	Nalbant esnafından Hafız Mehmed	205	750
17	Çuhacı tâifesinden Dağcıoğlu Mehmed	225	800
18	Helvacı esnafından Aşçı Mehmed	255	550
19	Zabtiye neferatından Veli Ali	225	1.000
20	Cebeci tâifesinden Şehit Hacı oğlu Hüseyin	185	400
21	Hizmetkâr makûlesinden Akyazılı Mehmed	205	750
22	Erbâb-ı Ziraattan Kovan Ahmed oğlu Mehmed	225	750
23	Cebeci tâifesinden Gümüşçüoğlu Ali'nin	180	875
24	Cebeci tâifesinden Hacı Hüseyin oğlu Mustafa	100	300
25	Bakkal esnafından Nuri Bey'in	605	2.000
26	Cebeci tâifesinden Hacı Mehmed	70	400
27	Kahveci esnafından Hacı Mütevellizâde Nuh Ağa	305	2.250
28	Cebeci tâifesinden Reis oğlu Yektecim (bekâr) Hasan	65	500
29	Muytab esnafından Hacı Mütevellinin Abdullah	205	750

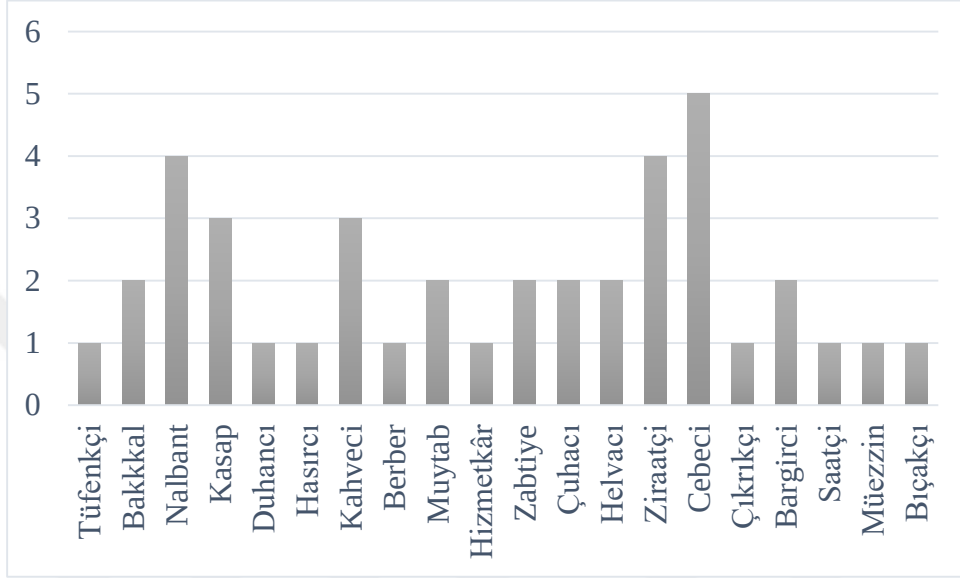
30	Cebeci tâifesinden Dereköylü Emin	75	500
31	Kasap esnafından Hacı Mustafa	205	2.500
32	Bargirci tâifesinden Dereköylü Ali	135	400
33	Zabtiye neferâtından Karabağa demekle ârif	155	500
34	Kasap esnafından Hacı Ahmed	0	2.500
35	Dervişândan Molla Mustafa	0	410
36	Saatçi esnafından Molla Hüseyin	305	1.500
37	Erbâb-ı ziraattan Halıcı Hacı Hüseyin	285	1.000
38	Helvacı esnafı çırağı Ali'nin oğlu Hüseyin	105	800
39	Bıçakçı esnafından Doğancı'nın Ahmed	185	300
40	Sultan Orhan Aleyhi 'Rahmeti ve'l Gufrân Hazretlerinin camii şerif müezzini Hacı Ahmed	0	437
41	Erbâb-ı ziraattan Ömer oğlu Ali	200	750
42	Erbâb-ı ziraattan Emir Osman'ın Emrulah	200	400
43	Bargirci tâifesinden Hacı Cuma	150	300
44	Nalbant esnafından Küçümen Mehmed'in Ali	163	750

45	‘Alîl ve ihtiyar makûlesinden Ali İmam oğlu Mehmed	0	0
46	Müderres-i âzamdan ihraç Ahmed Efendi	0	0
47	Çuhacı esnafından Hüseyin Baba	285	1.000
	Toplam	8.881	39.529,5

Dağcılar Mahallesi Temettüat Defteri incelendiğinde, mahallede sayımı yapan komisyon 1844 yılı vergisini 8.268 kuruş olarak hesaplarken, bizim aynı yıla ait vergi hesaplamamız ise 8881 kuruştur. 1845 yılı temettüatına dair hesaplamalarımız ise deftere kaydedilen ile aynı olup 39.529,5 kuruştur. Mahallede 1844 yılına ait hane başı yıllık vergi yükü 188,957 kuruş olarak hesaplanmıştır. Dağcılar Mahallesi’nin 1845 yılı hane başı temettüat ortalaması ise 841,053 kuruştur. Mahalle sakinlerinden on beş hane mahallenin temettüat ortalamasının üstünde yer alırken, otuz iki hane ise mahallenin temettüat ortalamasının altında yer almaktadır. Mahallenin en zenginleri 2.500 kuruşluk temettüatları ile 31 numaralı hanede ikâmet eden “Kasap esnafından Hacı Mustafa” ile 34 numaralı hanede ikâmet eden “Kasap esnafından Hacı Ahmed” şeklinde ifade edilen hanelerdir. Hane 34’te ikâmet eden “Kasap esnafından Hacı Ahmed”den 1844 yılı vergisi alınmamıştır. Açıklama olarak ise “ mahalle-i mezbûrde bir arsası münteha olduğundan virgü alınmadığı” ifadesi yer almaktadır. Mahallenin geliri en düşük gelirli hanesi 250 kuruş yıllık kazancı ile 8 numaralı hanede ikâmet eden “ alîl ve ihtiyar makûlesinden Hatipoğlu Mehmed’tir”. Mahallenin üst gelir grubu kasap esnaflarından oluşmaktadır. En alt gelir grubu ise hizmetkârlık ile uğraşan hanedir.

Temettüat sayımlarında, bazı kayıtlarda hane sahiplerinin eşlerine ait olan mal ve kazançlara da rastlanmaktadır. Bu mahallede 9 numaralı hanede yaşayan “Çubukçu esnafından Ali b. İbrahim’in eşi Hatice’nin” şeklinde düşülen kayıтта, Hatice Hanım adına bir dönüm dut bahçesi, bir karasığır ineği ve üç ocak değirmen hissesi kaydedilmiştir. Yine bu mahalleye ait bir kayıтта kazançlar ifade edilirken, 45 numaralı haneden yaşayan “mu’îdlikten Halil Efendi b. Halil’in“ şeklinde başlayan sayımda, şahsın temettüat bahsinde “emlâk ve temettüatı sairesi olmayub basûret-i mu’îdlikten maaşı şehriye yüz yirmi beşer guruştan bir senelik maaşı temettü kaydedilmiştir.” ifadesi yer almaktadır.

Dağcılar Mahallesi'nde ikâmet eden hane halklarından vergiden muaf tutulanlar 3, 4, 8 ve 44 numaralı hanelerde yaşayan alil ve ihtiyarlar, 40 numaralı hanede yaşayan mahalle cami müezzini, 35 numaralı hanede yaşayan dervîştir. Dağcılar Mahallesi'nde kullanılan lakaplar: Gerveroğlu, Çavdaroğlu, Akyazılı, Hatipoğlu, Bağcıoğlu, Konakçıoğlu, Hacı, Hafız, Aşçı, Şehit, Kovan, Gümüşçüoğlu, Mütevellizâde, Yektecim, Dereköylü, Karabağa, Doğancı, Küçümen ve İmamoğlu'dur.

Grafik 1.3. Dağcılar Mahallesi Hane Halklarının Mesleki Dağılımları

Dağcılar Mahallesi'nde beş hane cebecilikle, dörder hane nalbantlık ve ziraatçilikle, üçer hane bargircilik, kahvecilik, helvacılık, çuhacılık, zabtiyelik, mutyablık ve kasaplıkla, birer hane ise bıçakçılık, müezzînlik, saatçilik, çıkrıkçılık, hizmetkârlık, berberlik, hasırcılık, duhancılık ve tüfenkçilikle geçimini sağlamaktadır. Mahallede en yaygın meslekler cebecilik, nalbantçılık ve ziraatçiliktir. Mahallede meslek çeşitliliği gözlenmektedir. Mahallenin 1845 yılı temettüat ortalaması düşünüldüğünde tüfenkçi, nalbant, kasap, kahveci, duhancı, bakkal, saatçi ve berber 1.250 kuruş ve üzerinde gelir elde etmişlerdir. Hasırcı, mıytab, çıkrıkçı, helvacı, hizmetkâr, cebeci, bıçakçı, çuhacı ve bargirciler ise 800 kuruş ve altında gelir elde etmişlerdir.

1.3.4.Pabuçcular Mahallesi

Pabuçcular Mahallesi 39 haneden oluşmaktadır. Bu mahalle de günümüzde Sakarya ili merkezinde yer almaya devam etmektedir. Mahalle sakinleri Müslüman tebaadandır. Mahalle halkı esnaflığın yanında ziraat ve hayvancılık ile de uğraşmışlardır.

Tablo 1.9. Pabuççular Mahallesi Hane Halklarının Vergi ve Temettüatları

Hane	Mahalle Sakinleri	1844 Yılı Vergisi (kuruş)	1845 yılı Temettüatı (kuruş)
1	Cerrah esnafından Elhaç Mehmed oğlu Mustafa	285	1.000
2	Kasap esnafından Topal Ali'nin oğlu Hüseyin	285	2.000
3	Erbâb-1 ziraattan Dellak Hacı Ahmed veledi Bekir	285	1.500
4	Tüfenkçi esnafından Tüfenkçi veledi Hasan	100	700
5	Erbâb-1 ziraattan Karataşlı Ağa Osman veledi Hüseyin	285	1.750
6	Erbâb-1 ziraattan Karataşlı Ağa Osman'ın veledi Hasan	250	1.500
7	Berber esnafından Berber Mustafa	275	500
8	Cebeci tâifesinden Taşlı Mehmed oğlu Ahmed	240	1.000
9	Nalbant esnafından Nalbant Ahmed veledi Hasan	250	500
10	Erbâb-1 ziraattan Macaroğlu Halil	250	1.500
11	Erbâb-1 ziraattan Odabaşıoğlu Mustafa veledi Hüseyin	250	1.500

12	Erbâb-1 ziraattan Kesbci İbrahim oğlu Halil	285	1.000
13	Erbâb-1 ziraattan Baba Osman oğlu Hüseyin	260	750
14	Erbâb-1 ziraattan Gedik Hüseyin oğlu Ahmed	240	1.000
15	Cebeci tâifesiinden Çarık oğlu Ali oğlu İsmail	235	500
16	Sandıkçı esnafından Ömer veledi Ahmed	100	500
17	Erbâb-1 ziraattan Kuvveboğlu Nuh veledi Mehmed	275	1.000
18	Cebeci tâifesiinden Mahzer Halil oğlu Ahmed ve kardeşi Osman	160	750
19	Erbâb-1 ziraattan Celinsiz oğlu Hüseyin veledi Ali	275	1.250
20	Cebeci tâifesiinden Berber Kara İbrahim oğlu Mehmed	250	500
21	Erbâb-1 ziraattan Gice oğlu Mehmed	250	1.000
22	Erbâb-1 ziraattan Cebra il oğlu Hüseyin	285	1.000
23	Cebeci tâifesiinden Topal Osman oğlu Abdülaziz	160	500
24	Dellak tâifesiinden Dellak Mehmed'in veledi Halil	250	750

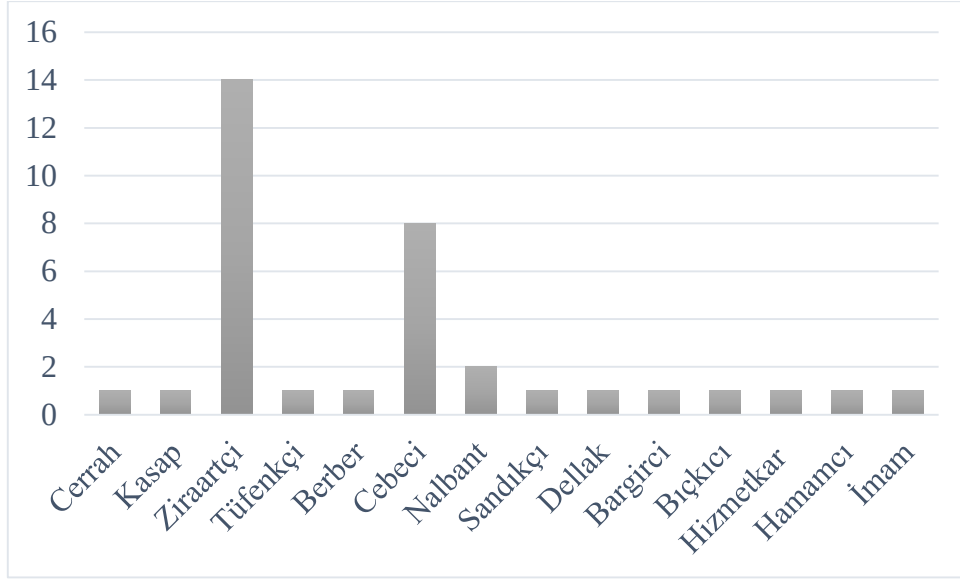
25	Cebeci tâifesinden Kamil Ağa'nın İsmail veledi Mustafa	200	620
26	Bargirci tâifesinden Sakaoğlu Mehmed	250	750
27	'Alîl ve ihtiyar makûlesinden Eskicioğlu Mehmed	0	0
28	Erbâb-ı ziraattan Baba Osman oğlu Fazıl	250	700
29	'Alîl ve ihtiyar makûlesinden Sağyanoğlu Emin veledi Mehmed	0	0
30	Bıçkıcı esnafından Çıracının Ali veledi Mustafa	60	300
31	Nalbant esnafından Köse'nin Numan veledi Mehmed	150	500
32	Hizmetkâr makûlesinden Ali oğlu Mustafa	50	750
33	Hamamcı esnafından Çırak Hacı Ali'nin Mustafa	285	1.000
34	Mücrim makûlesinden Koca Kürtoğlu İsmail	0	7.5
35	Erbâb-ı ziraattan Çalıkoğlu Mehmed	285	2.000
36	Cebeci tâifesinden Kolağasının Mustafa	15	620
37	Seyyid Ali oğlu Ahmed	285	2.500

38	‘Alîl ve ihtiyar makûlesinden Keçeci Osman	0	105
39	Mahalle-i mezbûr İmamı Halil Efendi	0	0
	Toplam	7.485	33.902,5

Pabuççular Mahallesi Temettüat Defteri’ne göre, mahallede sayımı yapan komisyon 1844 yılı vergisini 7.690 kuruş olarak hesaplarken bizim aynı yıla ait vergi hesaplamamız ise 7.485 kuruştur. 1845 yılı temettüatına dair hesaplamalarımız ise deftere katdedilen ile aynı olup 33.902,5 kuruştur.

Mahallede 1844 yılına ait hane başı yıllık vergi yükü 191,923 kuruştur. Pabuççular Mahallesi’nin 1845 yılı hane başı temettüat ortalaması ise 869,294 kuruştur. Mahalle sakinlerinden on sekiz hane mahallenin temettüat ortalamasının üstünde yer alırken yirmi bir hane ise temettüat ortalamasının altında kalmıştır. Mahallede geliri en yüksek haneler 2.500 kuruşluk temettüatları ile 37 numaralı hanede ikâmet eden “Seyyid Ali oğlu Ahmed” şeklinde ifade edilen hanelerdir. Mahallenin geliri en düşük gelirli hanesi, yıllık kazançları hesaplanmayan, 27 numaralı hanede yaşayan “alîl ve ihtiyar makûlesinden Eskicioğlu Mehmed”, 29 numaralı hanede yaşayan “alîl ve ihtiyar makûlesinden Sağyan oğlu Emin veledi Mehmed” ve 39 numaralı hanede yaşayan “Mahalle-i mezbûr İmamı Halil Efendi” şeklinde ifade edilen hanelerdir. Mahallenin üst gelir grubu ziraatla uğraşanlardan oluşmaktadır. En alt gelir grubu ise din adamları ile alîl ve ihtiyarların ikâmet ettiği hanelerdir.

Pabuççular Mahallesi’nde vergiden muaf tutulan 27,29 ve 38 numaralı hanelerde yaşayan alîl ve ihtiyarlar, 34 numaralı hanede yaşayan mücrim şahıs ve 39 numaralı hanede yaşayan mahalle imamı yer almaktadır. Pabuççular Mahallesi’nde kullanılan lakaplar: Keçeci, Çalıkoğlu, Koca, Köse, Sağyan, Çıracı, Sakaoğlu, Dellak, Topal, Ciceoğlu, Kara, Çelinsiz, Bâba, Kesbci, Çıracı, Taşlı, Karataşlı, Gedik, Odabaşı, Elhac, Topal ve Dellak’tır.

Grafik 1.4. Pabuççular Mahallesi'nin Hane Halklarının Mesleki Dağılımları

Pabuççular Mahallesi'nde on dört hane ziraatçilikle, sekiz hane cebecilikle iki hane nalbantlıkla, birer hane ise cerrahlık, kasaplık, tüfenkçilik, berberlik, nalbantlık, sandıkçılık, dellaklık, bargircilik, bıçkıcılık, hizmetkârlık, hamamcılık ve imamlıkla geçimini sağlamaktadır. Mahallenin 1845 yılı temettüat ortalaması 869,294 kuruştur. 1.000 kuruş ve üzerindeki elde ettikleri kazançları ile cerrah, ziraatçı ve hamamcı mahalle temettüat ortalamasının üzerinde kazanç elde ederken 750 kuruş ve altı kazançları ile nalbant, cebeci, dellak, bıçkıcı ve hizmetkâr meslekleri temettüat ortalamasının altında kalmışlardır. Bu mahallede kazançlar mesleki gelirlere ilave olarak ve tarım-hayvancılık ve dükkân gelirleri ile şekillenmiştir.

1.3.5.Yağcılar Mahallesi

Yağcılar Mahallesi 17 haneden oluşmaktadır. Mahalle halkı Müslüman tebadandır. Bir hane ise gayrimüslim sakinlerden oluşmaktadır. Bu mahalle günümüzde de Sakarya ilinin merkez mahalleleri arasında yer almaktadır. Mahallenin geçim kaynağı genellikle ziraat ve hayvancılıktır.

Tablo 1.10. Yağcılar Mahallesi Hane Halklarının Vergi ve Temettüatları

Hane	Mahalle Sakinleri	1844 Yılı Vergisi (kuruş)	1845 Yılı Temettüatı (kuruş)
1	Erbâb-ı ziraattan Kirmanoğlu Ahmed veledi Hüseyin	270	850
2	Erbâb-ı ziraattan Yağcıoğlu Osman veledi Ahmed	80	600
3	Cebeci tâifесinden Kasapoğlu Ali veledi Mustafa	200	600
4	Cebeci tâifесinden Kadıbaşıoğlu Mustafa veledi Ahmed	125	600
5	Erbâb-ı ziraattan Abdülkerim oğlu Mustafa	300	1.700
6	Erbâb-ı ziraattan Bikan Ağa'nın oğlu Oryin	200	500
7	Erbâb-ı ziraattan Yağcıoğlu Hüseyin veledi Ali	300	1.750
8	Cebeci tâifесinden İtmekçioğlu Mehmed veledi Hüseyin	250	600
9	Cebeci tâifесinden Karadağlıoğlu Salih veledi Ali	270	600
10	Mahalle-i mezbûr İmamı Hüseyin Efendi	0	15

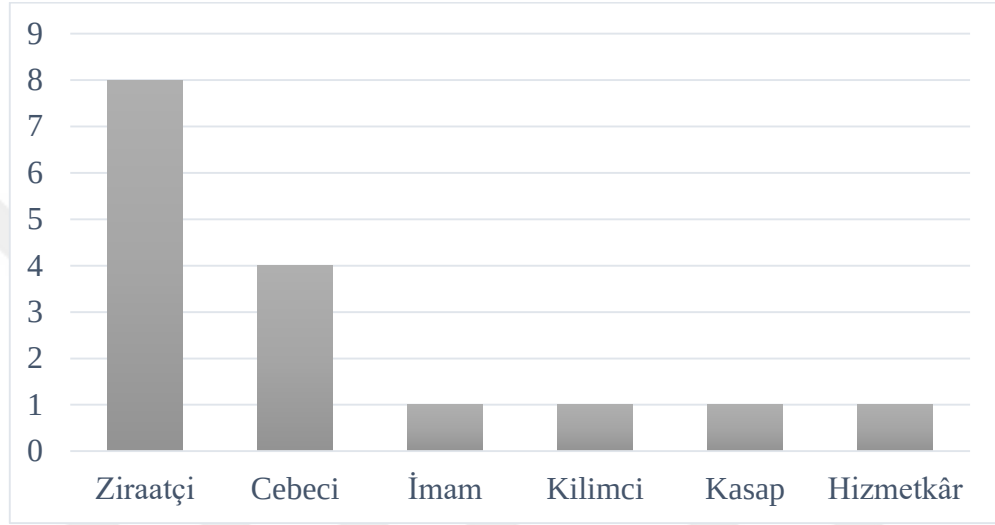
11	Erbâb-ı ziraattan Küçük Hüseyin	285	750
12	Erbâb-ı ziraattan Sakızlıoğlu Hüseyin	275	1.000
13	Erbâb-ı ziraattan Etçioğlu Mehmed	230	1.000
14	Kilimci esnafı çırağından Abdülkerim oğlu Abdullah	120	600
15	Kasap esnafı çırağından Yağcıoğlu Ahmed	150	750
16	Hizmetkâr makûlesinden Topal Ciceoğlu Halil (Muhtar)	0	1.000
17	Talebeden Muhtaboğlu Ali Molla	352	500
	Toplam:	3.407	13.215

Yağcılar Mahallesi Temettüat Defterindeki bilgilere göre mahallede sayımı yapan komisyon, 1844 yılı vergisini 3.462 kuruş olarak hesaplarken bizim aynı yıla ait vergi hesaplamamız ise 3.407 kuruştur. 1845 yılı temettüatına dair hesaplamalarımız ise 13.215 kuruş iken deftere kaydedilen tutar 14.315 kuruştur.

Mahallede 1844 yılına ait hane başı yıllık vergi yükü 200,411 kuruştur. Yağcılar Mahallesi'nin 1845 yılı hane başı temettüat ortalaması ise 777,352 kuruştur. Mahalle sakinlerinden altı hane mahallenin temettüat ortalamasının üstünde yer alırken on bir hane ise temettüat ortalamasının altındadır. Mahallenin en çok kazanç elde edenleri 1.750 kuruşluk temettüatları ile 7 numaralı hanede ikâmet eden “Erbâb-ı ziraattan Yağcıoğlu Hüseyin veledi Ali” şeklinde ifade edilen hanedir. Mahallenin en düşük gelirli hanesi 10 numaralı hanede ikâmet eden “Mahalle-i mezbûr İmamı Hüseyin Efendi” şeklinde ifade edilen hanedir. Mahallenin üst gelir grubunu ziraatçilikle uğraşanlar oluşturmaktadır.

Mahallede üst gelir grubu 1.700 kuruş ve üzerinde kazanmaktadır. En alt gelir grubu ise imamlık mesleği ile uğraşan hanedir.

Yağcılar Mahallesi'nde 10 numaralı hanede yaşayan mahalle imamı ve 16 numaralı hanede yaşayan hizmetkâr takımından olan bir şahıs vergiden muaf tutulmuştur. Yağcılar Mahallesi'nde kullanılan lakaplar: Kirmanoğlu, Yağcıoğlu, Kasapoğlu, İtmekçioğlu, Küçümen, Karadağlıpğlu, Muytaboğlu, Sakızlıoğlu, Etçioğlu, Topal ve Ciceoğlu'dur.

Grafik 1.5. Yağcılar Mahallesi'nin Hane Halklarının Mesleki Dağılımları

Yağcılar Mahallesi'nde sekiz hane ziraatçilikle, dört hane cebecilikle, birer hane ise imamlık, kilimcilik, kasaplık ve hizmetkârlıkla geçinmektedir. Mahallede en yaygın meslek ziraatçiliktir. Mahallenin 1845 yılı temettüat ortalaması 777,352 kuruştur. Ziraatçilik ve hizmetkârlıkla uğraşanlar mahalle temettüat ortalamasının üzerinde gelir elde edebilirken, 600 kuruş ve altında gelir elde eden cebeci ve kilimciler bu ortalamanın altında gelir elde edebilmişlerdir.

1.3.6. Hocaoğlu Mahallesi

Hocaoğlu Mahallesi 51 haneden oluşmaktadır. Mahalle halkı Müslüman tebadandır. Bu mahalle günümüzde Hacıoğlu Mahallesi adıyla Sakarya'da yer almaya devam etmektedir. Mahallenin geçim kaynağı genellikle esnafıktır. Mahalle sakinleri ziraat ve hayvancılık ile de uğraşmaktadır.

Tablo 1.11. Hocaoglu Mahallesi'nin Hane Halklarının Vergi ve Temettüatları

Hane	Mahalle Sakinleri	1844 Yılı Vergisi (kuruş)	1845 Yılı Temettüatı (kuruş)
1	Arpacı esnafından Hacı Hafız b.Hüseyin	303	2.250
2	Ketebeden Hacı Mollaoğlu Yakup b. Mehmed	260	1.500
3	Talebeden Kadioğlu Molla Mehmed b.Mustafa	260	500
4	Kahveci esnafından Hacı Mehmed b. Abdullah	260	1.200
5	Berber esnafından Çelebioğlu Osman b. Mehmed	260	1.200
6	Hamamcı esnafından Hacı Abdullah b. Osman	262	2.000
7	Çıkırıkçı esnafından Hacıoğlu Mehmed Usta b.Halid	220	750
8	Attar esnafından Karagözoğlu Hüseyin b. Emin	260	1.500
9	Çubukçu esnafından Ali Usta b. İbrahim zevcesi Hatice	150	500
10	Arabacı Yağcıoğlu Ali b. Mustafa oğlu Seyyid b. Arif	140	500

11	Muytab Kalfası Şerif Ali b. İsmail, kardeşi Tahir b. İsmail	150	650
12	Çapacı tâifesinden Diyarbekirli Ahmed b. Bekir	120	350
13	Duhancı esnafından Cezayirlioğlu Mustafa b. Ali	120	750
14	Çapacı tâifesinden Saracoğlu Hüseyin b. Osman	140	300
15	Çıkırıkçı esnafından Cezayirlioğlu Hüseyin b. Ali	170	550
16	Muytab kalfası Uzunoğlu İbrahim b. Ömer	180	300
17	Talebe-i Ulûmdan Uzunoğlu Hafız Mehmed b. Ömer	0	370
18	Berber esnafından Ali Usta b. Abdullah	220	650
19	Çapacı tâifesinden Kürt Osman b. İbrahim	120	500
20	Terlekoğlu Kayyum Mustafa b. İbrahim	0	0
21	Sahib-i feraset Hacı Abdurrahmanoğlu Ali b. Osman	225	600
22	Duhancı esnafından Hacı Yusuf b. Ali	260	650
23	Muytab esnafından Kökçüoğlu Çolak Mustafa b. Mehmed	303	1.500

24	Bargirci tâifesinden Hacı Mehmed b. Osmanoglu Osman b. Ahmed	120	400
25	Yazıcının damadı Mehmed b. İbrahim	180	750
26	Arabacı tâifesinden Tavuklarlı Mehmed b. Ahmed	170	500
27	Muytab kalfası Mehmedoğlu Arif b. Ali	100	200
28	Ağa Cami-i Şerifi müezzini Hüseyin b. Mustafa	0	0
29	Muytab esnafından Abdülkerim oğlu Ahmed	203	1.500
30	Bakkal esnafından Hamamcıoğlu Hüseyin b. Mehmed, kardeşi Osman b. Mehmed diğer kardeşi Ömer b. Ahmed	360	2.000
31	Muytab kalfası Hüseyinoğlu İbrahim b.Hüseyin	180	600
32	Keçeci kalfası Kirazoğlu Mustafa b. Ali	180	450
33	Erbâb-ı ziraattan Mahmutoğlu Tahir b. Ali	260	1.000
34	Bakkal esnafından Hamamcıoğlu Mustafa b. Ali	260	1.500
35	Bakkal esnafından Hamamcıoğlu Muhsin b. Ahmed eniştesi Hüseyin b. Ahmed	260	1.500

36	Erbâb-ı ziraattan Berber Hüseyinoğlu Hüseyin b. İbrahim	303	2.000
37	Çapacı tâifesinden Abdi b. İsmail	140	350
38	Muytab esnafından Kuzuoğlu Ali b.Ali	0	750
39	Hamamcı esnafından Kocagözoğlu Ömer b. Hüseyin	303	2.750
40	Bakkal esnafından Abdülkerim oğlu Hacı Mustafa	200	2.250
41	Çapacı tâifesinden Abdi b. İsmail	220	700
42	Arabacı tâifesinden Hüseyin b. Kara Ahmed	220	600
43	Osmanoğlu sağır Süleyman, kardeşi sağır Ahmed veledi Osman	0	270
44	Arabacı tâifesinden Yazıcının Ahmed b. Ahmed	180	300
45	Muidlikten Halil Efendi b.Halil	150	1.500
46	Zabtiye neferatından Mahzar Keleşoğlu Şakir b. Halil	80	400
47	Çapacı tâifesinden Çekirdekçi Mehmed b. Ahmed	140	300
48	Tozlu Cami-i Şerifi Kayyumu Kebeşoğlu Ahmed b. Ali	0	35
49	Muytab kalfası Kebeşoğlu Mustafa b. Ali Erioğlu Mehmed b. Ömer	68	400

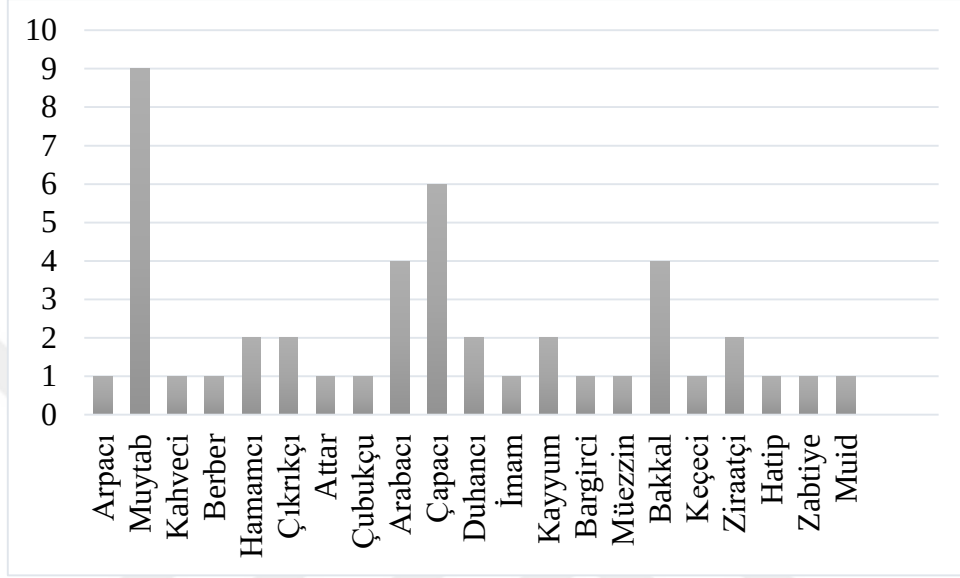
50	Ketebeden Hatipoğlu Ahmed b. Mehmed	303	2.000
51	Hacı Hatipzâde Mehmed Arif'in kardeşi Mustafa Şükrü veledi Ahmed (Hatip)	0	4.000
	Toplam	8.813	48.235

Hocaoğlu Mahallesi Temettüat Defteri'ne bakıldığında, mahallede sayımı yapan komisyon, 1844 yılı vergisini 9.033 kuruş olarak hesaplarken, bizim hesabımız 8.813 kuruştur. Bu fark komisyon tarafından yapılan hatalı toplamadan kaynaklanmaktadır. 1845 yılı temettüatına dair hesaplamalarımız ise deftere kaydedilen tutar ile aynı olup 48.235 kuruştur.

Mahallede 1844 yılına ait hane başı yıllık vergi yükü 172,803 kuruştur. Yağcılar Mahallesi'nin 1845 yılı hane başı temettüat ortalaması ise 945,784 kuruştur. Mahalle sakinlerinden on sekiz hane mahallenin temettüat ortalamasının üstünde gelir elde ederken otuz üç hane ise bu ortalamanın altındadır. Mahallenin en çok kazanan ailesi 4.000 kuruşluk temettüatları ile 51 numaralı hanede ikâmet eden "Hacı Hatipzâde Mehmed Arif'in kardeşi Mustafa Şükrü veledi Ahmed " şeklinde ifade edilen hanedir. Mahallenin en düşük gelirli hanesi ise hiçbir kazancı kaydedilmeyen 28 numaralı hanede ikâmet eden "Ağa Cami-i Şerifi müezzini Hüseyin b. Mustafa " şeklinde ifade edilen hane ile 20 numaralı hanede yaşayan "Terlekoğlu Kayyum Mustafa b. İbrahim" şeklinde ifade edilen diğer hanedir. Bu mahallede din adamları kazanç bakımından en alt zümreyi oluşturmaktadır. Mahallenin üst gelir grubunu ziraatçılık, bakkalcılık, hamamcılık ve arpacılık ile uğraşanlar oluşturmaktadır. Bu hanelerin gelirleri 2.000 kuruş ve üzerinde seyretnmektedir.

Hocaoğlu Mahallesi'nde 51 numaralı hanede yaşayan hatip, 43 numaralı hanede yaşayan muid, 28 numaralı hanede yaşayan cami müezzini, 48 numaralı hanede yaşayan mahalle imamı, 43 numaralı hanede yaşayan sağır bir şahıs vergiden muaf tutulmuştur. Üç hanenin meslek bilgileri kaydedilmemiştir. Diğer mahallerden farklı olarak 9 numaralı hanenin mal varlığı hane mensubunun eşi üzerinden kaydedilmiştir.

Hocaoğlu Mahallesi’nde kullanılan lakaplar: Hacı, Hafız, Molla, Çelebioğlu, Hacıoğlu, Karagözoğlu, Cezayirlioğlu, Saraçoğlu, Uzunoğlu, Kökçüoğlu, Terlekoğlu, Çolak, Kirazoğlu, Hamamcıoğlu, Kuzuoğlu, Sağır, Keleşoğlu, Kebeşoğlu, Erioğlu, Diyarbakirli, Hatipoğlu ve Hatipzâde’dir. Hane 21’de ikâmet eden hane sahibi için “sâhib-i ferâset” (anlayış sahibi) ifadesi kullanılmıştır.

Grafik 1.6. Hocaoğlu Mahallesi’nin Hane Halklarının Mesleki Dağılımları

Hocaoğlu Mahallesi’nde dokuz hane muhtablıkla, altı hane çapacılıkla, dörder hane bakkal ve arabacılıkla, ikişer hane hamamcılık, çıkırıkçılık, duhancılık, kayyumluk ve ziraatçilikle, birer hane ise arpacılık, kahvecilik, berberlik, attarlık, çubukçuluk, imamlık, bargircilik, müezzini, keçecilik, muidlik, zaptiyelik ve hatiplikle geçimini sağlamaktadır. Mahallende esnaflık kültürü yaygın ve çeşitlidir. Mahallede en yaygın meslek tipi dokumacılık ile ilişkilendirebileceğimiz muhtab, çıkırıkçı ve keçeci gibi mesleklerdir. Mahallede mesleki kazancın fazlalığı noktasında bakkallar ve hamamcılar ön plana çıkmaktadır.

Mahallenin 945,784 kuruşluk 1845 yılı temettuat ortalaması göz önünde bulundurulduğunda arpacılık, kahvecilik, berberlik, hamamcılık, attarlık, bakkallık, muidlik, hatiplik ve ziraatçilik 1.200 kuruş ve üstünde elde ettikleri yıllık temettuatları ile mahalle ortalamasının üzerinde gelir elde etmektedirler. Çapacılık ve arabacılık 300 kuruş yıllık temettuatlarıyla mahalle ortalamasının oldukça altında gelir elde etmektedirler.

1.3.7. Uzaklar Mahallesi

Uzaklar Mahallesi 49 haneden oluşmaktadır. Günümüzde bu mahalle Ozanlar olarak Sakarya şehrinde yerini korumaktadır. Mahalle halkı Müslüman tebaadandır. Mahalle halkı ağırlıklı olarak ziraat ve hayvancılık ile geçmiştir.

Tablo 1.12. Uzaklar Mahallesi Hane Halkları Vergi ve Temettüatları

Hane	Mahalle Sakinleri	1844 Yılı Vergisi (kuruş)	1845 Yılı Temettüatı (kuruş)
1	Erbâb-ı ziraattan Topaloğlu Kara Osman veledi Mehmed	236	1.000
2	Erbâb-ı ziraattan Ahmed oğlu Ömer	286	1.500
3	Erbâb-ı ziraattan Rahmanoğlu Ahmed veledi Mehmed	236	800
4	Erbâb-ı ziraattan Rahman Hacı Osman	236	1.100
5	Erbâb-ı ziraattan Rahman oğlu Hacı Ali (sabık müezzin)	0	800
6	Çapacı tâifesinden Kılıcıoğlu Hüseyin	50	400
7	Erbâb-ı ziraattan Rahman oğlu Osman	136	750
8	Erbâb-ı ziraattan Fettah oğlu İbrahim	236	1.500
9	Erbâb-ı ziraattan Kovanoğlu İbrahim	136	750
10	Erbâb-ı ziraattan Fettah oğlu Mustafa	176	800
11	Çapacı tâifesinden Köseoğlu Osman veledi Halil	86	750
12	Erbâb-ı ziraattan Kovanoğlu Mehmed	286	750

13	Erbâb-ı ziraattan Ahmed oğlu Ali	286	1.500
14	Erbâb-ı ziraattan Kovan Ferdanoğlu Mustafa veledi Hüseyin	236	800
15	Erbâb-ı ziraattan Tabbağolu Ahmed veledi Salih	186	1.000
16	Erbâb-ı ziraattan Kovanoğlu Abdurrahman	136	750
17	Erbâb-ı ziraattan Kara Mehmed oğlu Mehmed	236	800
18	Erbâb-ı ziraattan Tahir Çavuş	50	300
19	Erbâb-ı ziraattan Kara Ahmed oğlu Mustafa	286	1.500
20	Demirci esnafından Ahmed Çavuş'un oğlu Arif	186	850
21	Erbâb-ı ziraattan Kovanoğlu Hüseyin	284	800
22	Erbâb-ı ziraattan Hanif oğlu Mustafa	114	750
23	Erbâb-ı ziraattan Kara Ahmed'in Yahya	114	1.500
24	Erbâb-ı ziraattan Halil amcaoğlu Osman	236	800
25	Erbâb-ı ziraattan Hanif oğlu Feyzi	68,5	750
26	Çapacı tâifesinden Durbazlıoğlu Hüseyin	86	500
27	Erbâb-ı ziraattan Kaba Ahmed oğlu Ali'nin	86	500
28	Erbâb-ı ziraattan Şehbendioğlu Mustafa	236	750

29	Erbâb-ı ziraattan Cimneoğlu Ahmed	286	1.750
30	Erbâb-ı ziraattan Kara Mehmed oğlu Mahmud	286	800
31	Erbâb-ı ziraattan Kara Mehmed oğlu Burhan	286	1.500
32	Erbâb-ı ziraattan Hanif oğlu Halil	336	2.000
33	Nalbant esnafından Nalbant Mehmed	236	750
34	Mahalle-i mezbûr imamı Mehmed Efendi	0	480
35	Muytab esnafından Kel Bekir	190	500
36	Erbâb-ı ziraattan Hacı Ahmed oğlu Mehmed	118	750
37	Erbâb-ı ziraattan Cevvaleddin oğlu Emrullah	150	600
38	Ulema zümresinden Elhac İbrahim Efendi	0	0
39	Erbâb-ı ziraattan Kalaycı Abdullah (sabık muhtar)	0	800
40	Müteveffa Kocagözoğlu Osman'ın 70 yaşında sağır Mehmed		1.280
41	Hizmetkâr makûlesinden Zencininoğlu Hüseyin	218	406
42	Müteveffa Nalbantoğlu yetimi 12 yaşında İdris	0	180

43	Mücrim makûlesinden Rahman oğlu Solak Hüseyin	0	200
44	Çapacı tâifesinden Kovanoğlu Hüseyin	176	500
45	Nalbant esnafından Çorbacıoğlu Hasan	236	1.000
46	Erbâb-ı ziraattan Balbalılı Halil	240	750
47	Erbâb-ı ziraattan Kovanoğlu Hasan	264	1.000
48	Erbâb-ı ziraattan Nalbant Ali	116	800
49	İhtiyar makûlesinden Berberoğlu Hasan	0	100
	Toplam:	6.714,5	40.680

Bu tablodan hareketle Uzaklar Mahallesi’nde sayımı yapan komisyon, 1844 yılı vergisini 7.886,5 kuruş olarak hesaplarken bizim hesabımız ise 6.714,5 kuruştur. 1845 yılı temettüatına dair hesaplamalarımız ise deftere kaydedilen tutar ile aynı olup 40.680 kuruştur.

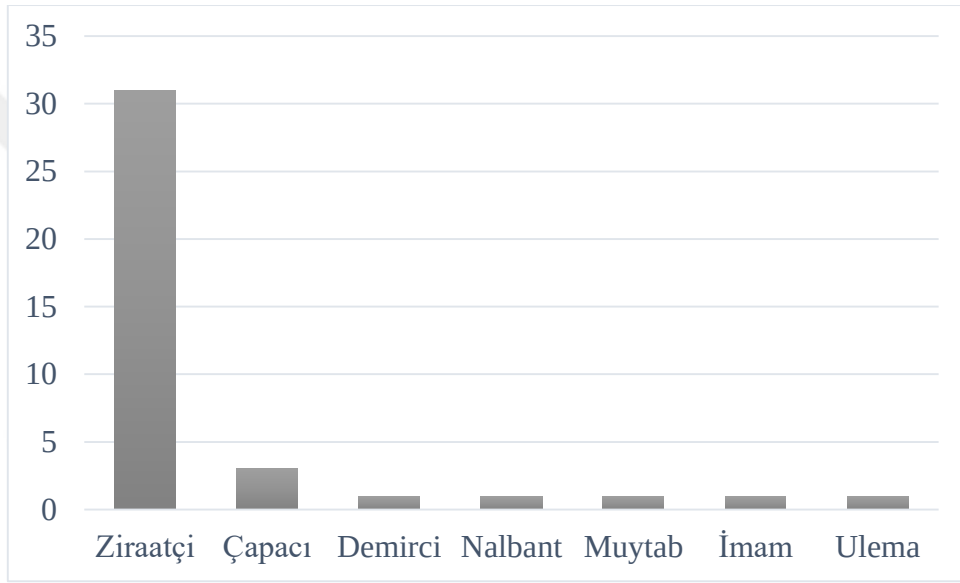
Mahallede 1844 yılına ait hane başı yıllık vergi yükü 137,030 kuruş olarak hesaplanmıştır. Uzaklar Mahallesi’nin 1845 yılı hane başı temettüat ortalaması ise 830,204 kuruştur. Mahalle sakinlerinden on beş hane mahallenin temettüat ortalamasının üstünde gelir elde ederken otuz dört hane ise bu ortalamanın altındadır. Mahallenin en varlıklı ailesi 2.000 kuruşluk temettüatları ile 32 numaralı hanede ikâmet eden ”Erbâb-ı ziraattan Hanif oğlu Halil” şeklinde ifade edilen hanedir. Mahallenin en düşük gelirli hanesi ise hiçbir kazancı kaydedilmeyen 38 numaralı hanede ikâmet eden “Ulema zümresinden Elhac İbrahim Efendi” şeklinde ifade edilen hanedir. Bu mahallede din adamları kazanç bakımından en alt zümreyi oluşturmaktadır. Mahallenin üst gelir grubunu ziraat ile uğraşanlardır. Bu hanelerin gelirleri 1.500 kuruş ve üzerinde seyretmektedir.

Uzaklar Mahallesi’nde 40 numaralı hanede ikâmet eden “Müteveffa Kocagözoğlu Osman’ın 70 yaşında sağır Mehmed” şeklinde kaydedilen şahsın “Yetimoğlu Hafız

nezaretinde idare olunduğu” ifadesi defterde yer almaktadır. Bu şahsın kazançları yazılırken “nakdî mevcut 1.200” ifadesi de kayıta yer almaktadır.

Uzaklar Mahallesi’nde vergiden muaf beş hane bulunmaktadır. Bunlar 34 numaralı hanede yaşayan mahalle imamı, 38 numaralı hanede yaşayan ulema zümresinden bir şahıs ve 40 numaralı hanede yaşayan sağır olan bir şahıs, 42 numarada yaşayan mücrim bir şahıs ve 49 numaralı hane halkından ihtiyar bir şahıstır.

Uzaklar Mahallesi’nde kullanılan lakaplar: Kara, Durbazoğlu, Topaloğlu, Kılıcıoğlu, Fettahoğlu, Kovanoğlu, Kovan, Tabbağaoğlu, Kaba, Elhac, Şehbendioğlu, Cimneoğlu, Kel, Hacı, Kocagözoğlu, Zencioğlu ve Kalaycı’dır.

Grafik 1.7. Uzaklar Mahallesi’nin Hane Halklarının Mesleki Dağılımları

Uzaklar Mahallesi’nde otuz bir hane ziraatçilikle, üç hane çapacılıkla, birer hane ise demircilik, nalbantlık, muytablık, imamlık ve ulemalık ile geçimini temin etmektedir. Mahalle genelde olarak ziraat ve hayvancılık ile uğraşmakta olup esnaf teşekkülleri çok yaygınlaşmamıştır. Ziraatçilikle uğraşanların yıllık temettüatları, mahalle ortalaması olan 830,204 kuruşa yakın ya da üstündedir. Çapacı, muytab, imam 500 kuruşun altında kalan gelirleri ile mahallenin yıllık temettüatının altında gelir elde etmişlerdir.

1.3.8.Mehmed Efendi Mahallesi

Mehmed Efendi Mahallesi 32 haneden oluşmaktadır. Mahalle halkı çoğunlukla Müslüman tebadan oluşsa da dört hanede gayrimüslimler de yaşamaktadır. Mahallenin geçim kaynağı esnafılık olmakla beraber mahallede ziraat ve hayvancılık da uğraşılmıştır.

Tablo 1.13. Mehmed Efendi Mahallesi Hane Halkları Vergi ve Temettüatları

Hane	Mahalle Sakinleri	1844 Yılı Vergisi (kuruş)	1845 Yılı Temettüatı (kuruş)
1	Attar esnafından Bezzeranzâde Süleyman	260	1.500
2	Erbâb-ı ziraattan Sadır Hacı oğlu Hüseyin	220	750
3	Tellak esnafından Osman'ın karındaşı Kalaycı İbrahim	210	1.250
4	Duhancı esnafından Bezzeranzâde Mustafa Bey	180	1.500
5	Saraç esnafından Bezzeranzâde Ahmed Bey	80	1.000
6	Muytab esnafından Gündeci Abdullah	200	750
7	Erbâb-ı ziraattan Adalı Emrullah	120	1.000
8	Çapacı tâifesinden Mehmed oğlu Arif	230	1.250
9	Çarıkoğlu Memiş'in sağır sabi oğulları Mehmed ve Osman ve Yakub nam diğer kimesne	0	270
10	Çarıkçioğlu Ali'nin (âmâ)	0	250
11	Tebaadan Balabanoğlu Hayrah b. Mustafa Çavuş	120	320

12	Çapacı tâifesinden Berber Kabz oğlu Ahmed	180	750
13	Sandık Emîni Esseyyid Ahmed Efendi	450	2.500
14	Erbâb-ı ziraattan Kabz oğlu Kabz	188	750
15	Arabacı tâifesinden sağır Mehmed oğlu Ali	150	750
16	Bakkal esnafından Kemahlı Yakup Ağa	420	2.750
17	Kara Kazakoğlu İbrahim'in Ahmed	126	1.000
18	Kara Kazak bedeni maraz Hüseyin Ağa	60	500
19	Mahkeme Kâtibi Feyzullah Efendi	0	1.000
20	Sipahi tekâüdlerinden Bezzeranzâde Osman	330	3.000
21	Kahveci esnafından Abdullah oğlu Abdullah	60	500
22	Nalbant esnafından Kovanoğlu Ömer	260	1.000
23	Mağazacı esnafından Muhsin Ahmed'in Rahman	100	500
24	Çırçır esnafından Diyarbekirli Hacı Ali Ağa	0	200
25	Şerbetçi Kadir	60	800
26	Duhancı esnafından Halil Hoca oğlu Ahmed	250	1.000
27	Daravacıoğlu 6 yaşında Osman	0	170

28	Ovalıoğlu Ahmed	280	1.250
29	Bahçıvan esnafından Lazari zimmi	320	2.000
30	Kalaycı esnafından Nazared oğlu Arnin	190	750
31	Kürekçi esnafından Sarad oğlu Enbersum	180	500
32	Yakel Nebzun zimmi	158	500
	Toplam:	5.102	32.740

Bu bigilere göre Mehmed Efendi Mahallesi’nde sayımı yapan komisyon, 1844 yılı vergisini 5.114 kuruş olarak hesaplarken bizim hesabımız ise 5.102 kuruştur. 1845 yılı temettüatına dair hesaplamalarımız ise deftere kaydedilen tutar ile aynı olup 32.740 kuruştur.

Mahallede 1844 yılına ait hane başı yıllık vergi yükü 159,437 kuruştur. Mahallenin 1845 yılı hane başı temettüat ortalaması ise 1.023,125 kuruştur. Mahalle sakinlerinden sekiz hane mahallenin temettüat ortalamasının üstünde gelir elde ederken yirmi altı hane ise bu ortalamanın altındadır. Mahallenin en varlıklı ailesi 3.000 kuruşluk temettüatları ile 20 numaralı hanede ikâmet eden” Sipahi tekâüdlerinden Bezzeranzâde Osman ” şeklinde ifade edilen hanedir. Mahallenin en düşük gelirli hanesi ise yıllık 170 kuruşluk geliri ile 27 numaralı hanede ikâmet eden “ Daravacıoğlu 6 yaşında Osman” şeklinde ifade edilen hanedir. Bu mahallede yetim ve âmâ gibi engeli olanlarla alîl ve ihtiyarlar kazanç bakımından en alt zümreyi oluşturmaktadır. Mahallenin üst gelir grubunu sipahi tekaütleri, bakkallar ile sandık eminleri oluşturmaktadır. Bu hanelerin gelirleri 2.500 kuruş ve üzerinde seyretmektedir.

Mehmed Efendi Mahallesi’nde bazı hane reislerinin eşleri üzerine de kazanç kaydı yapılmıştır. Bu mahallede 8 numaralı hanede ikâmet eden” Çapacı taifesinden Mehmed oğlu Arif’in eşi üzerine 2,5 dönüm dut bahçesi kayıtlı görülmektedir. Yine 11 numaralı hanede yaşayan ” Tebaadan Balabanoğlu Hayrah b. Mustafa Çavuş’un eşi üzerine kayıtlı 7 dönüm mezru tarla, 11 dönüm gayrimezru tarla, 3 dönüm çayır, yarım dönüm dut bahçesi ve iki baş karasığır görülmektedir. İncelediğimiz dokuz mahalle içerisinde eşler üzerine en fazla kayıtlı mal bu hane üzerinde bulunmaktadır. Yine bu hanede “Müteveffa

Hacı Ali'nin sağır oğlu Ahmed" şeklinde bir kayıt da bulunmaktadır. Bu şahsın kazancı kısmında "mevcudu 2.440 guruş" ifadesi yer almaktadır. 16 numaralı hanede yaşayan "Bakkal esnafından Kemahlı Yakup Ağa" şeklinde ifade edilen hanedeki şahsın zevcesi üzerine 65 ağnam ve 5 keçi kaydı yazılmıştır. İncelediğimiz mahalleler arasında zevce üzerine hayvan varlığı kayıtlı tek haneyi bu hane teşkil etmektedir. Hane 20'de ikâmet eden şahıs için "tekâüdlükten aldığı 600 guruştur." Kaydı tutulmuştur. Hane 29'da ikâmet eden "Bahçıvan esnafından Lazari zimmi" adlı kayıta ise ilk defa sebze bahçesi sahipliği temettüata konu edilmiş ve şahsın kazanç hanesine 1.300 kuruş olarak kaydedilmiştir.

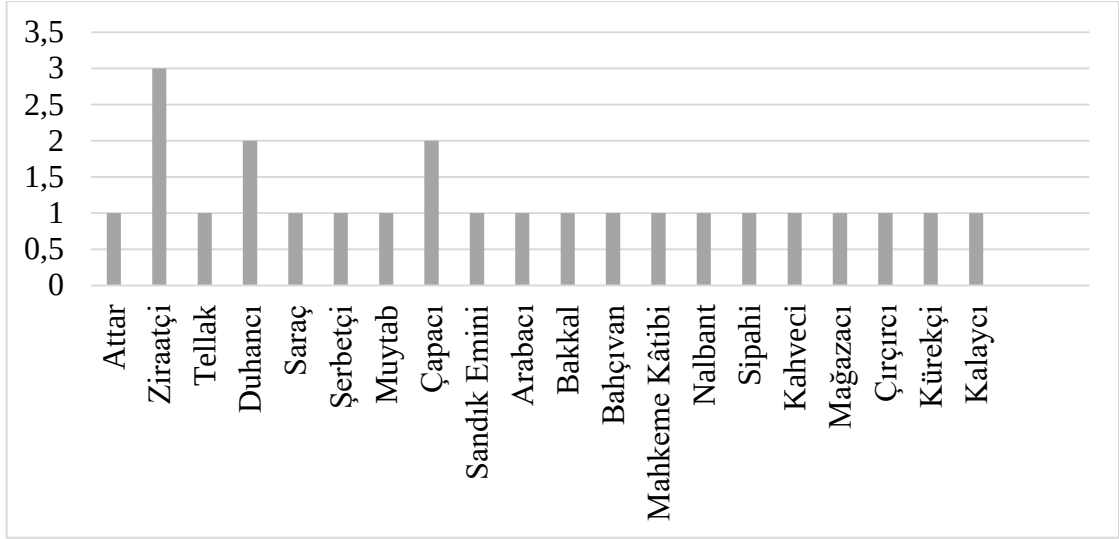
Tablo 1.14. Mehmed Efendi Mahallesi Cizye Mükellefleri

Cizye Kademeleri	Mahalle Sakini
Ednâ	-
Evsât	2
Âlâ	1

Mahallede dört hanede gayrimüslimler yaşamaktadır. Toplam cizye mükellefi sayısı üçtür. Bunların ikisi orta biri ise düşük oranda cizye vergisi vermiştir. Mahalleden alınan cizye vergilerinin toplamı 60 kuruşu ednâ ve 60 kuruşu da âlâ olmak üzere toplam 120 kuruştur.

Mehmed Efendi Mahallesi'nde ikâmet eden şahıslardan, 19. hanedeki mahkeme kâtibi, 10 numaralı hanedeki âmâ, 13 numaralı hanedeki sandık emini, 4 numaralı hanedeki sağır ve 24 numaralı hanedeki tekaüd olduğu için vergiden muaf sayılmışlardır. 29, 30, 31, 32 numaralı hane mensupları gayrimüslimlerden oluşmaktadır. 9, 18, 27, 29 ve 32 numaralı hanelerde yaşayanların meslekleri hakkında bilgi verilmemiştir. Mahallede 8 ve 11 numaralı hanelerde hane sakinlerinin eşleri üzerine kayıtlı emlâk ve araziler de kaydedilmiştir.

Mehmed Efendi Mahallesi'ne kullanılan lakaplar: Bezzeran, Hacı, Gündeci, Adalı, Sağır, Çarıkçı, Balabanoğlu, Maraz, Kovanoğlu, Hoca, Daravacioğlu ve Ovalıoğlu'dur.

Grafik 1.8. Mehmed Efendi Mahallesi'nin Hane Halklarının Mesleki Dağılımları

Mehmed Efendi Mahallesi'nde üç hane ziraatla, ikişer hane çapacılık ve duhancılıkla, birer hane ise attarlık, tellaklık, saraçlık, şerbetçilik, mutyablık, sandık eminliği, arabacılık, bakkallık, bahçıvanlık, nalbantlık, sipahilik, kahvecilik, mağazacılık, çırıcılık, kâtiplik, kürekçilik ve kalaycılık ile geçimlerini sağlamaktadır. Mesleki çeşitlik açısından zengin bir mahalledir. Mahallenin yıllık 1.023,125 kuruşluk 1845 yılı temettüat ortalaması göz önünde bulundurulduğunda; attarlık, tellaklık, duhancılık, sandık eminliği, bakkallık, ziraatçılık ve bahçıvanlık 1.250 kuruşluk temettüat ortalamaları ile kazancı yüksek meslek erbâblarıdır. Bu mahallede 500 kuruş ve altında kalan temettüatlarıyla kahvecilik, mağazacılık, çırıcılık, kürekçilik, kalaycılık ve arabacılık düşük gelir getiren mesleklerdendir.

1.3.9.Yahyalar Mahallesi

Yahyalar Mahallesi 38 haneden oluşmaktadır. Mahalle halkı Müslüman tebaadandır. Mahallenin geçim kaynağı esnafılık olmakla beraber ziraat ve hayvancılık da yaygın uğraşlardan biri olmuştur.

Tablo 1.15. Yahyalar Mahallesi Hane Halkları Vergi ve Temettüatları

Hane	Mahalle Sakinleri	1844 Yılı Vergisi (kuruş)	1845 Yılı Temettüatı (kuruş)
1	Erbâb-ı ziraattan Koçoğlu Mustafa	300	2.000
2	Çapacı tâifesinden Hüsnüoğlu Hüseyin veledi Mehmed	168	600
3	Attar esnafından Mollaoğlu Ali veledi Mustafa	300	1.250
4	Gubarizâde Camii Şerif Müezzini Nalbantoğlu Ali veledi Mehmed	0	75
5	Duhancı esnafından Elhac Halil	300	1.250
6	Çapacı tâifesinden Kırlioğlu Emin	250	750
7	Nalbant esnafı çırağı Kırlioğlu Mustafa veledi İbrahim	25,5	300
8	Hamam natırı Koçoğlu Ali veledi Ahmed	208	750
9	Keçeci esnafından Koçoğlu Mehmed veledi Ahmed	248	750
10	Hasırcı esnafından Eşkinoğlu Emrah veledi Osman	168	600
11	Kara Osman Camii Şerif Müezzini Nalbantoğlu Abdullah ve karındaşı Ahmed	0	351
12	Muytab çırağı Ferikoğlu Feyzullah veledi Mustafa	126	600

13	Berber esnafından Berber Feyzi'nin oğlu Ahmed	168	750
14	Çapacı taifesinden Korsan Ali	168	300
15	Çapacı taifesinden Garip Hasan oğlu Ebubekir	208	600
16	Erbâb-1 ziraattan Koçoğlu Hüseyin veledi Mustafa	208	750
17	Erbâb-1 ziraattan Kel Ağanın Hasan veledi Hüseyin	248	1.000
18	Dümbekçi Acem İsmail	208	750
19	Âmâ Ahmed veledi Mustafa	0	0
20	Âlîl ve ihtiyar makûlesinden Sarı Mustafa'nın veledi Mehmed	0	0
21	Keçeci esnafından Müniroğlu Halil'in veledi Mehmed	248	650
22	Erbâb-1 ziraattan Tuzluoğlu Mustafa veledi Ahmed	250	650
23	Çapacı tâifesinden Lazoğlu Emin veledi Ali	208	750
24	Bakkal esnafından Hacı Berberoğlu Hüseyin veledi Ahmed	300	1.750
25	Erbâb-1 ziraattan Kara Mehmed oğlu Feyzullah	200	2.000
26	Erbâb-1 ziraattan Pehlivan Osman veledi Osman	0	2.000

27	Çapacı tâifesinden Derviş Mehmed veledi Abdullah	168	350
28	Keçeci esnafından Kocabıyık'ın Ahmed veledi Mustafa	168	500
29	Dümbekçi Acem Ali	408	750
30	Dellal (komisyoncu) Hacı İbrahim	100	300
31	Muytab esnafından Çökekçioğlu Abdullah	80	500
32	Çapacı tâifesinden İmamoğlu Osman	248	500
33	Muytab esnafından Mehmed Çavuş'un veledi Ali	80	300
34	Çapacı tâifesinden Tuzluoğlu Ahmed veledi Osman	200	500
35	Çapacı tâifesinden kiracı Arif veledi Abdullah	158	400
36	Helvacı esnafı çırağı İsmail veledi Mustafa	92	200
37	Zabtiye neferâtından İkizceli Kara Mustafa	92	300
38	Dervişân fukarasından Derviş Kalender Baba	0	0
	Toplam	6.213,5	24.476

Yahyalar Mahallesi Temettüat Defteri incelendiğinde, mahallede sayımı yapan komisyon, 1844 yılı vergisini 6.151,5 kuruş olarak hesaplarken bizim aynı yıla ait vergi hesaplamamız ise 6.213,5 kuruştur. 1845 yılı temettüatına dair hesaplamalarımız 24.476 kuruş iken deftere kaydedilen tutar 25.276 kuruştur.

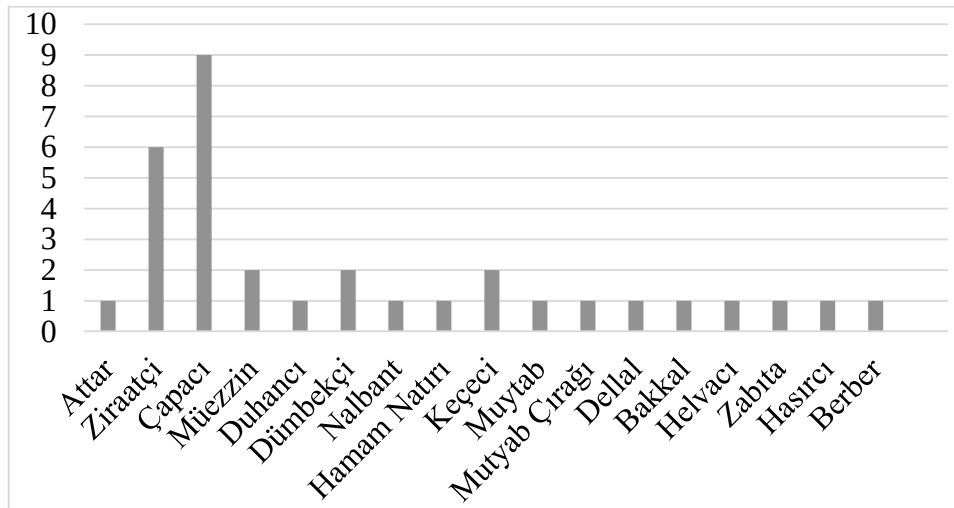
Mahallede 1844 yılına ait hane başı yıllık vergi yükü 163,513 kuruş olarak hesaplanmıştır. Yağcılar Mahallesi'nin 1845 yılı hane başı temettüat ortalaması ise 644,105 kuruştur. Mahalle sakinlerinden on dört hane mahallenin temettüat ortalamasının

üstünde yer alırken yirmi dört hane ise temettüat ortalamasının altındadır. Mahallenin en varlıklı ailesi 2.000 kuruşluk temettüatları ile 1 numaralı hanede ikâmet eden” Erbâb-ı ziraattan Koçoğlu Mustafa ” , 25 numaralı hanede ikâmet eden” Erbâb-ı ziraattan Kara Mehmed oğlu Feyzullah” ve 26 numaralı haneden ikâmet eden “Erbâb-ı ziraattan Pehlivan Osman veledi Osman”şeklinde ifade edilen hanelerdir. Mahallenin en düşük gelirli haneleri ise 1845 temettüatları hesaplanmayan 19 numaralı hanede yaşayan ”Âmâ Ahmed veledi Mustafa”, 20 numaralı hanede yaşayan “ ‘alîl ve ihtiyar makûlesinden Sarı Mustafa’nın veledi Mehmed” ve 38 numaralı hanede yaşayan “Dervîşân fukarasından Dervîş Kalender Baba” şeklinde ifade edilen hanelerdir.

Bu mahallede âmâ gibi engeli olanlarla ‘alîl ve ihtiyarlar ve dervîşân kazanç bakımından en alt zümreyi oluşturmaktadır. Mahallenin üst gelir grubunu sipahilik ve ziraatçilikle uğraşanlardan oluşturmaktadır.

Yahyalar Mahallesi’nde yaşayanlardan 4 ve 11 numaralı hanelerdeki müezzinlerden, 19 numaradaki âmâdan, 20 numaradaki alîl ve ihtiyar şahıstan ve 38 numaradaki dervîşten vergi alınmamıştır. Mahallede yaşayan müezzinlerin temettüatları yazılırken hane 5 için ”camii şerif vakfında vazife-i senevîsi 9 kuruştur,” hane 11 için ise “camii şerif vakfından vazifelendirildiği 60 kuruş” şeklinde kayıt düşülmüştür.

Yahyalar Mahallesi’nde hane sakinlerinin kullandıkları lakaplar: Koçoğlu, Molla, Kırılıoğlu, Elhac, Ferikoğlu, Korsan, Garip, Kel, Acem, Sarı, Tuzluoğlu, Lazoğlu, Berberoğlu, Kara, Pehlivan, Kocabıyık, İmamoğlu ve Çökekçioğlu’dur.

Grafik 1.9. Yahyalar Mahallesi’nin Hane Halklarının Mesleki Dağılımları

Yahyalar Mahallesi’nde en yaygın meslek dokuz hane ile çapacılıktır. Mevsimlik bir meslek olan çapacılıkla geçinen hanelerin gelir düzeyleri düşük seyretmektedir. Bu

meslek erbabının yıllık temettüatları 300 ile 700 kuruş arasında değişmektedir. Mahallenin ortalama temettuatının 644,105 kuruş olduğu düşünüldüğünde çapacılığın çok gelir getiren bir meslek olmadığı ortadadır. Mahallede altı hane ziraatçilikle uğraşmaktadır. Bu işle uğraşanların yıllık temettüatları 750 ile 2.000 kuruş arasında değişmektedir. Ziraat bu mahallede yüksek gelir getiren bir uğraştır. Mahallede ikişer hane müezzin, dümbekçi ve keçeci yer almaktadır. Müzik erbâbı olan dümbekçilere rastlanan tek mahalle Yahyalardır. Ortalama 750 kuruş gelirleri ile dümbekçiler mahalle temettuatının üstünde bir gelire sahiptirler. Mahallede birer hane berberlik, hasırcılık, zabtiyelik, helvacılık, bakkallık, dellallık, muytab çıraklığı, keçecilik, muytablık, nalbantlık, duhancılık, natırlık (kadın hamamcı) ve attarlıkla meslekleriyle geçinenler vardır. 1.750 kuruşluk geliri ile bakkallık, 1.250 kuruşluk geliri ile attarlık, ziraatçılık sonrasında en çok gelir getiren mesleklerdir. Mahalle yıllık temettuat ortalamasının altında kalan diğer meslekler nalbantlık, hasırcılık, muytablık, helvacılık ve zabtiyeliktir.

2861 numaralı “Adapazarı kazasında “li-eclil mütemekkin yabancı olarak temekkün, defter hükmüne girmiş ve girmemiş olan reyanın temettuatının miktarını mübeyyin defterdir” başlığı ile kaydedilen temettuat defterinde, on hanelik yabancı tüccarlara ait kayıt bulunmaktadır. Bu kayıt incelendiğinde, tüccarların hane 1, 2, 3, 4, 5 ve 6’da ikâmet edenlerin sahtiyancı, hane 7,8 ve 9’da ikâmet edenlerin kürkçü ve hane 10’da oturanın ise pastırmacı esnafından olduğu belirtilmektedir. Bu tüccarların kazanın hangi mahallesinde mukim olduklarına dair bilgi yer almamaktadır.

Tablo 1.16. Adapazarı Kazasında İkâmet Eden Yabancı Tüccarlar ve Gelirleri

Hane	Kaza Sakini ve Mesleği	1844 Vergisi (kuruş)	1845 Temettuatı (kuruş)
1	Sahtiyancı esnafından Hiristo	150	500
2	Sahtiyancı esnafından Habustol	150	500
3	Sahtiyancı esnafından Burki	100	300
4	Sahtiyancı esnafından Burki veledi Kasatin	120	500

5	Sahtiyancı esnafından Nekulan	150	700
6	Sahtiyancı esnafından Tanaşı veledi Betabut	130	400
7	Kürkçü esnafından Yorgi	150	750
8	Kürkçü esnafından Simyon veledi Marko	75	500
9	Kürkçü esnafından Belini veledi Betron	70	500
10	Pastırmacı esnafından Nekulan	70	300
	Toplam	1.165	4.950

2861 numaralı yabancı tüccarlara ait temettüat defteri kayıtlarına göre 1844 yılında hane başı vergi yükü 116,5 kuruştur. 1845 yılında ise temettüata konu olan kazançlar hane başı 495 kuruştur. Yabancı tüccarların temettü kayıtları sadece meslek kazançlarından ibarettir. Yabancı tüccarlar içerisinde en çok kazanan 750 kuruşluk kazancı ile 7 numaralı hanede ikâmet eden kürkçü esnafından Yorgi'dir. Geliri en düşük olanlarsa 3 numaralı hanede ikâmet eden yıllık 300 kuruş kazancı olan Sahtiyancı esnafından Burki ile 10 numaralı hanede yaşayan ve yine yıllık kazancı 300 kuruş olan pastırmacı esnafından Nekulan'dır.

1.4.Engelli ve Bakıma Muhtaç Olanlar

Adapazarı kazasına ait temettüat sayımlarında, engelli şahıslar ifade edilirken sağır, âmâ, gibi ifadeler kullanılmıştır. Bakıma muhtaç şahıslar içinse yetim, ihtiyar ve 'alîl gibi tanımlamalar yapılmıştır. Gayrimüslim mahalleleri olan Burma ve Kuyumcu ile Müslüman Mahallesi olan Yağcılar'da engelli ya da bakıma muhtaç şahıs yazılmamıştır. Diğer mahallelerde en yaygın engellilik hali sağırlıktır. İki şahısta ise âmâlık görülmektedir.

Tablo 1.17. Adapazarı Merkez Mahallelerinde Engelli ve Bakıma Muhtaç Olan Şahıslar

Mahalleler	Sağır	Âmâ	Yetim	‘Alil ve İhtiyar
Hocaoğlu	Sağır Süleyman, kardeşi sağır Ahmed oğlu sağır Osman (Hane 43)			
Uzaklar	Kocagözoğlu sağır Mehmed (Hane 40)		Müteveffa Nalbant yetimi 12 yaşında İdris (Hane 42)	Berberoğlu Hasan (Hane 49)
Mehmed Efendi	Çarıkoglu Memiş’in sağır Hacıoğulları Mehmed, Osman, Yakup (Hane 9) Hacı Ali’nin sağır oğlu Mehmed (Hane 11)	Çarıkoglu Ali (Hane 10)	Daravacıoğlu 6 yaşında Osman (Hane 27)	
Yahyalar		Âmâ Ahmed oğlu Mustafa (Hane 19)		Sarı Mustafa’nın veledi Mehmed (Hane 20),
Dağcılar				Çerçioğlu Emin (Hane 3) , Şeyh Mehmed (Hane 4), Hatipoğlu Mehmed (Hane 8), Ali İmamoğlu Mehmed (Hane 45)
Pabuççular				Eskicioğlu Mehmed (Hane 27), Sağyanoglu Emin (Hane 29), Keçeci Osman (Hane 38)

Tabloda da görüldüğü gibi, temettüat sayımlarında, hane halklarının yaşlarına dair bilgilere çok rastlanmamaktadır. Yaş belirtilmesi genelde yetim, engelli ve yaşlıların sayımlarında rastlanılan bir durumdur. İncelediğimiz 332 hanede toplam ‘alîl ve ihtiyar kaydı sadece dokuz kişidir. Yetim sayısı ise iki kişidir. Engelli ve bakıma muhtaçların vergi hanesinde “sağır olduğundan virgü alınmadığı”, “gözleri âmâ olmakla virgü vermediği”, alîl ve ihtiyarlarda ise “virgü alınmadığı “ şeklinde ifadeler yer almaktadır. Bu şahısların temettüat kısımlarında ise merhumun bir şeyi olmayub hizmetkârlığa dahi kudreti olmadığı” gibi kayıtlar yer almaktadır.

1.5.Adapazarı Kazasının Merkez Mahallelerinin En Varlıklı Aileleri

Adapazarı kazasında hane halklarının ekonomik durumları, yaptıkları işlerle orantılı seyretmektedir. Genelde; duhancı, kasap, bakkal, bezirgân, attar, hamamcı, kahveci, terzi, berber ve bargirci gibi ticaret ve esnaflıkla uğraşanlar, devlet memurluğu yanında tarım ve hayvancılık ile de uğraşanlar, büyük miktarda ekili ve dikili arazisi olanlar, yüksek kazanç elde eden grubu oluşturmuşlardır.

Tablo 1.18. Adapazarı Kazasının Merkez Mahallelerinin Mahalle Bazlı En Varlıklı Aileleri

Mahalleler	Hane	Hane Halkı	Gelir (Kuruş)
Dağcılar	34	Kasap esnafından Hacı Ahmed	2.500
Pabuççular	37	Seyyid oğlu Ahmed	2.500
Yağcılar	7	Erbâb-ı ziraattan Yağcıoğlu Hüseyin veledi Ali	1.750
Burma	23	Bezirgân esnafından Mesici oğlu Aveb, kardeşi Artin, kardeşi Kirkor, kardeşi Persih, amcaoğlu Berbos, kardeşi Meferdic’in kardeşi Aveb kardeşi Gabik oğlu Arsen	5.000

Kuyumcu	12	Bezirgân esnafından Diyabiyen oğlu Mahtur oğlu Avanis, kardeşi Medris kardeşi Bagos ve kardeşi Felbuz	4.500
Hocaoğlu	38	Hamamcı esnafından Kocagözoğlu Ömer b. Hüseyin	2.750
Uzaklar	32	Erbâb-ı ziraattan Hanif oğlu Halil	2.000
Mehmed Efendi	20	Sipahi tekaütlerinden Bezzeranzade Osman	3.500

Adapazarı kazasının merkez mahallelerindeki varlıklı aileler incelendiğinde, ticaretle uğraşanların yoğun bir şekilde yaşadığı Burma ve Kuyumcu'daki zengin ailelerin, Müslümanların yaşadığı mahallerdeki en varlıklı ailelerden takribi iki kat daha fazla geliri sahip oldukları görülmektedir. Müslüman mahallerdeki varlıklı aileler genellikle tarım, hayvancılık ve dükkân kirası geliri fazla olanlardır.

II. BÖLÜM

1844-1845 TEMETTÜAT DEFTERLERİNE GÖRE ADAPAZARI KAZASINDA ZİRAAT VE HAYVANCILIK

2.1. Osmanlı Devleti'nde Zirai Faaliyetler ve Ziraat Politikaları

Osmanlı Devleti'nde, Tanzimat Dönemi'nin başlamasıyla beraber yapılan yönetim reformlarıyla ülkenin kalkındırılmasını için tarımsal faaliyetlerin desteklenmesine önem verilmiştir.¹⁰⁶ Bu dönemde, tarımsal üretimin desteklenmesi için tarımsal ürün ticaretinin serbest bırakılması kararlaştırılmıştır.

Geleneksel ticari uygulamaların ilk örneklerinden biri olan, devlet tekelleri ve devlet mubayaaları 1838 Balta Limanı Antlaşması ile büyük oranda ortadan kaldırılmıştır.¹⁰⁷ Bu sayede devletçe belirlenen fiyatlarla satın alma usulü kaldırılmış ve herkesin ürünü istediği yerde ve piyasa fiyatlarıyla satabilmesi prensibi benimsenmiştir.¹⁰⁸

Tanzimat Dönemi'nde idareciler, ülkenin kalkınmasında tarım ve sanayinin ne kadar önemli olduğunu fark etmişlerdir.¹⁰⁹ Bu nedenle tarıma yönelik reformlar kapsamında, ticari değeri yüksek olan ürünlerin üretimi teşvik edilmiştir. Bu ürünleri yetiştirenler, geçici olarak vergiden muaf tutulmuştur.¹¹⁰ Bu çabaların yanı sıra vergi yükünün azaltılması ve gelirin adil bir şekilde dağıtılması için de planlar yapılmıştır.¹¹¹ Genel anlamda 1844'te başlayan temettüat sayımları bu kapsamsa yapılan reformlardan biri olmuştur.

Tanzimat Dönemi'nde zirai üretimi artırma, ürünleri çeşitlendirme, dış talebi olan zirai ürünler üretimini teşviki, yerli sanayi ham maddelerinin içerde üretilmesi ve ziraatın modernleştirilmesi için,¹¹² bir zirai bürokrasi oluşturulmuştur.¹¹³ Osmanlı döneminde sanayi, ticaret, tarım ve ziraatın geliştirilmesi amacıyla, çeşitli müesseseler kurulmuştur.¹¹⁴ Bu kurumlardan biri 1838'de Hariciye Nezareti bünyesinde kurulan

¹⁰⁶ Halil İnalcık/Mehmed Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat (Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu)* 2. baskı, Phoenix Yayınları, İstanbul 2006, s.513.

¹⁰⁷ Tefik Güran, a.g.e. , s.54.

¹⁰⁸ A. Mesud Küçükkalay-Ayla Efe, "Osmanlı Zirai Sektörünün Ticarileşebilme İmkânı Üzerine Bir Deneme:1844-1845 Alpu Köyü Örneği", *A.Ü. OTAM*, Cilt XX, Sayı 20, (2006), s.247.

¹⁰⁹ Halil İnalcık/Mehmed Seyitdanlıoğlu, a.g.e. , s.517-518.

¹¹⁰ Mehmed Ali Yıldırım, "Osmanlı'da İlk Çağdaş Zirai Eğitim Kurumu: Ziraat Mektebi (1847-1851)", *A.Ü. OTAM*, Cilt XXIV, Sayı 24, 2008, s.225.

¹¹¹ Ahmet Tabakoğlu, a.g.e. , s.213.

¹¹² Kemal H. Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi* (1808-2012), 6.baskı, İstanbul 2016, s.47-48.

¹¹³ Ahmet Tabakoğlu, a.g.e. , s.213.

¹¹⁴ Ali Akyıldız, a.g.e. , s.138-139

“Ziraat ve Sanayi Meclisi”dir. Bu kurum daha sonra ele aldığı konular göz önünde tutularak, Meclis-i Umûr-ı Nafia adını almıştır.¹¹⁵ Yine bu dönemdeki zirai gelişmelerden biri de 1845’te Maclis-i Vâlâ’ya bağlı bir “Nafia Hazinesinin” kurulmasıdır.¹¹⁶

19.yüzyıl ortalarında Osmanlı Devleti’nin ekonomik hayatı ziraat ağırlıklı, kapitalist dönem öncesi üretim anlayışıyla hareket eden, “köylü ekonomisi” kategorisine sahip bir “tarım ekonomisi”dir.¹¹⁷ Kırsal bölgedeki ilkel tarımsal üretim, esasen her hanenin kendi tüketimini de büyük ölçüde kendisinin karşıladığı bir toplumsal düzen yaratmıştır.¹¹⁸

2.2. Adapazarı Kazasında Zirai Faaliyetler

Adapazarı kazası iklimi ve coğrafi özellikleri bakımından tarımsal faaliyetlere gayet uygun bir yerleşimdir. Kazada yapılan zirai faaliyetler hınta (buğday), şair (arpa), mısır, kablucu, alef (yulaf), duhan (tütün), sarımsak, soğan, patlıcan, burçak, kettan, bostan (kavun, karpuz) ekimi ve çayır biçimi olarak gösterilebilir. Bunların yanı sıra dut, ceviz ve elma bahçeleri dikimi ile sebze yetiştiriciliği de kazada yapılmaktadır.

2.2.1. Zirai Meslekler

Adapazarı kazası merkez mahallelerinde ziraat faaliyetleri yaygın olarak yapılmaktadır. Zirai meslek olarak erbâb-ı ziraatçılık dışında çapacılık ve hizmetkârlık meslekleri de görülmektedir.

¹¹⁵ Ayhan Yalçın, a.g.m. , s.33.

¹¹⁶ Halil İnalıcık/Mehmed Seyitdanlıoğlu, a.g.e. , s.513-515.

¹¹⁷ Ayhan Yalçın, “Temettüat Defterleri’ne Göre 19.Yüzyıl Ortalarında Silifke Kazasının Sosyal ve Ekonomik Yapısı”, *A.Ü.OTAM*, Cilt XV, Sayı 15, (2004), s.32.

¹¹⁸ İlber Ortaylı, *Osmanlı Barışı*, 2. baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2007, s.105.

Tablo 2.1. Zirai Faaliyetler Kapsamında Ekili ve Dikili Bahçeler ile Kiralanan Tarlalardan Elde Edilen Kazançlar

Mahalleler	Ziraatla Uğraşan Hane Sayısı	1844 Yılı Ziraat Gelirleri (kuruş)	1844 Yılı Hane Başı Zirai Kazançları (kuruş)	1845 Yılı Ziraat Gelirleri (kuruş)	1845 Yılı Hane Başı Zirai Kazançları (kuruş)
Dağcılar	40	17.704	442,6	23.991	599,7
Pabucılar	35	6.254	172,4	19.304	551,5
Yağcılar	16	3.828	239,2	8.298	518,6
Burma	11	898	81,6	1.400	127,2
Kuyumcu	8	3.175	396,9	1.775	221,9
Hocaoğlu	48	12.941	269,6	28.635	596,5
Uzaklar	46	19.800,5	412,5	47.282	1.027,5
Mehmed Efendi	28	8.228	293,8	10.819	386,4
Yahyalar	23	4.429	192,5	10.561	459,2
Toplam:	255	77.257,5	2.501	152.065	4.488,5

Dağcılar Mahallesi'nde dört hane doğrudan ziraat ile uğraşmaktadır. Otuz altı hane ise mevcut meslekleri ile beraber ziraat ile de uğraşmaktadır. Yedi hanenin ise zirai faaliyeti bulunmamaktadır. Pabucılar Mahallesi'nde on dört hane doğrudan ziraatla uğraşmaktadır. Yirmi bir hane ise mevcut mesleklerinin yanında ziraat ile de uğraşmıştır. Dört hanenin ise zirai faaliyeti görülmemektedir. Yağcılar Mahallesi'nde sekiz hane doğrudan ziraat ile uğraşmaktadır. Sekiz hane ise mevcut meslekleri ile beraber ziraat ile de uğraşmıştır. Bir hanenin ise zirai faaliyeti bulunmamaktadır. Burma Mahallesi'nde

doğrudan ziraat ile uğraşan hane bulunmamaktadır. Sekiz hane mevcut meslekleri ile beraber ziraat ile de uğraşmaktadır.

Kuyumcu Mahallesi'nde doğrudan ziraat ile geçinen hane halkı yoktur. On beş hanede zirai kazanç görülmemektedir. Sekiz hane mesleki gelirleri haricinde zirai kazanç elde etmişlerdir. On üç hane sadece mesleki gelir elde etmişlerdir. Hocalar Mahallesi'nde iki hane doğrudan ziraat ile uğraşırken kırk altı hane ise meslekleri haricinde zirai kazanç da elde etmiştir. Üç hanenin ise zirai kazancı yoktur.

Uzaklar Mahallesi'nde Otuz üç hane doğrudan ziraat ile uğraşmaktadır. On iki hanenin mesleki gelirleri yanında zirai gelirleri bulunmaktadır. Üç hanede ise zirai kazanç kaydı yoktur. Mehmed Efendi Mahallesi'nde üç hane doğrudan ziraat ile uğraşırken yirmi beş hane meslek gelirleri yanı sıra zirai kazanç elde etmişlerdir. Dört hanede zirai kazanç görülmemiştir. Yahyalar Mahallesi'nde altı hane doğrudan ziraat ile uğraşırken on yedi hane meslek gelirleri yanı sıra zirai kazanç elde etmişlerdir. Çoğunluğu çapacı taifesinden olan on beş hane ise zirai kazanç sahibi değildir. 1844 yılı gelirleri değerlendirildiğinde en yüksek zirai gelir 19.800,5 kuruş ile Uzaklar Mahallesi'ne, en düşük zirai gelir ise 898 kuruşla Burma Mahallesi'ne aittir. 1845 yılı gelirlerine göre ise 47.282 kuruşla en yüksek gelir yine Uzaklar Mahallesi'ne en düşük gelir ise 1.400 kuruş ile Burma Mahallesi'ne aittir.

Adapazarı kazası merkez mahallelerinde hane başına düşen zirai kazançlara bakıldığında 1844 yılında en yüksek kazanç, 442,6 kuruşla Dağcılar Mahallesi'ne en düşük kazanç ise 81,63 kuruşla Burma Mahallesi'ne aittir. Mahalle sakinlerinin hane başı kazançlarına 1845 yılı kazançları üzerinden bakıldığında ise en yüksek kazanç 1.027,5 kuruşla Uzaklar Mahallesi'ne, en düşük kazanç ise 127,2 kuruşla Burma Mahallesi'ne aittir. Zirai faaliyetlerin hane başına en az yapıldığı yerler, Burma ve Kuyumcu mahalleleridir. Kuyumcu Mahallesi haricindeki mahallelerde zirai kazanç, 1844 ve 1845 yıllarında artış göstermektedir.

2.2.2 Ekilebilen (Mezru) Toprakların Dağılımı ve Yıllık Hasılatları ve Nadasa Bırakılan (Gayri Mezru)Tarlalar

Adapazarı kazasında ekili tarlalar dikkate alındığında 476 dönümle en fazla ekim, Mehmed Efendi Mahallesi'nde gerçekleşmektedir. En az ekim ise 8 dönüm ile Burma Mahallesi'nde görülmüştür. Mehmed Efendi Mahallesi'nde sonra ise Dağcılar, Yahyalar, Uzaklar, Pabuççular, Hocaoglu ziraatın yoğun yapıldığı mahallelerdir. Yağcılar,

Kuyumcu ve Burma ziraatten çok esnaflıkla geçimlerini temin ettiklerinden ekili arazi miktarları oldukça düşüktür.

Tablo 2.2. Adapazarı Kazası Merkez Mahallelerinde, Ekili-Nadasa Bırakılan Tarlaların Dönümleri ve Gelirleri

Mahalleler	Ekili Tarla (dönüm)	1844 Kazanç- ları (kuruş)	1845 Kazanç- ları (kuruş)	Nadasa Bırakılan Tarla (dönüm)
Dağcılar	465,5	7.224	5.841	880
Pabuççular	197,5	1.725	3.462	395,5
Yağcılar	56	1.798	3.540	104
Burma	8	48		28
Kuyumcu	37	170		74
Hocaoğlu	195	1.851	4.120	2.488
Uzaklar	218	7.342,5	6.890,8	436
Mehmed Efendi	476	2.159	1.100	610
Yahyalar	234	3.012	3.500	509
Toplam:	1.877	25.329,5	22.612,5	5.524,5

Dağcılar'da hane başı mezru tarla 9,9; Pabuççular 'da 5; Yağcılar 'da 3,2; Burma'da 0,3; Kuyumcu'da 1; Hocaoğlu'nda 3,8; Uzaklar'da 4,4; Mehmed Efendi'de

14,8; Yahyalar 'da ise 6,1 dönümdür. Hane başı en fazla mezru tarla, Mehmed Efendi'de görülürken en az ise Burma Mahallesi'nde görülmektedir.

Adapazarı kazasında gayrı mezru tarlalar dikkate alındığında 2.488 dönümle Hocaoglu ilk sırada yer alırken Burma Mahallesi 28 dönüm ile ise en alt sırada bulunmaktadır. Gayrı mezru tarlalar incelendiğinde ise hane başı Dağcılar'da 18,7; Pabuççular 'da 10,1; Yağcılar 'da 6,1; Burma'da 3,5; Kuyumcu'da 2; Hocaoglu'nda 48,7; Uzaklar'da 8,8; Mehmed Efendi'de 19; Yahyalar 'da ise 13,3 dönümdür. Hane başı en fazla gayrı mezru tarla, Hocaoglu'nda görülürken en az ise Kuyumcu'da görülmektedir.

Mezru tarlaların 1844 yılına ait hane başı gelirleri: Dağcılar'da 153,7; Pabuççular 'da 44,2; Yağcılar 'da 105,7; Burma'da 2; Kuyumcu'da 4,7; Hocaoglu'nda 36,2; Uzaklar'da 149,8; Mehmed Efendi'de 67,4; Yahyalar 'da 79,2 kuruştur. 1844 yılı hane başı mezru tarla gelirlerinde Dağcılar ilk sıra yer alırken, Burma en alt sırada yer almaktadır.

Mezru tarlaların 1845 yılına ait hane başı gelirleri, Dağcılar'da 124,2; Pabuççular 'da 88,7; Yağcılar 'da 208,235; Hocaoglu'nda 80,7; Uzaklar'da 549,2; Mehmed Efendi'de 34,3, Yahyalar 'da 92,1 kuruşken Burma ve Kuyumcu Mahallelerinde hesaplanmamıştır. 1845 yılı hane başı mezru tarla gelirlerinde, Uzaklar Mahallesi ilk sırada yer alırken Burma ve Kuyumcu Mahalleleri ise son sıralarda yer almışlardır. Dağcılar ve Mehmed Efendi Mahallelerinde 1844 gelirleri, 1845 gelirlerinden daha yüksek hesaplanmıştır.

2.2.3.Kiraya Verilen (Müstecer) Tarlalar

Osmanlı Devleti'nin genelinde olduğu gibi Adapazarı kazasında bazı araziler kiraya verilmek suretiyle işletilmekteydi. Bilindiği üzere, zirai işletmecilikte kiracı ve toprağı işleyen arasında mahsulden yüzdelik pay alınmasına dayanan muzaraa usulü geçerlidir.¹¹⁹

¹¹⁹Ahmet Tabakoğlu, a.g.e. , s.212.

Tablo 2.3. Adapazarı Kazası Merkez Mahallelerinde Kiralanan Tarlaların Dönümleri ve Yıllık Gelirleri

Mahalleler	Müstecer Tarla (dönüm)	1844 Kazançları (kuruş)	1845 Kazançları (kuruş)
Dağcılar	4		300
Pabuççular	107	2.795	6.490
Yağcılar	3	216	
Burma	6	40	30
Kuyumcu			
Hocaoğlu	674,5	3.705	7.603
Uzaklar	146	3.722	6.164
Mehmed Efendi	48	689	670
Yahyalar	10	135	
Toplam:	998,5	11.302	21.257

Adapazarı kazasında, 674,5 dönümle en fazla kiraya verilen tarla Hocaoğlu'nda yer almaktadır. En az tarla kiralama ise 3 dönüm ile Yağcılar 'da görülmektedir. Kuyumcu'da ise hiç tarla kiralanmamıştır. Zaten bu mahalle mesleki faaliyetlerin yoğun olup ziraatın nadir görüldüğü bir yerdir. Kiralık tarlalar 1844 yılı gelirleri üzerinden değerlendirildiğinde dönüm başı kazançları 11,318 kuruş civarındadır. 1845 yılı tahmini gelirleri üzerinden yapılacak bir değerlendirmede ise bu rakam 21,288 kuruşa yükselmektedir. Mahalle ölçeğinde bakıldığında ise 1844 gelirlerine göre dönüm başına en yüksek kiralama 72 kuruşla Yağcılar, dönüm başına en düşük kiralama ise 5 kuruşla Hocaoğlu'nda yapılmıştır.

2.2.4.Çayırlar

Adapazarı kazasında hayvancılık faaliyetinin bir gereksinimi olarak çayır ekimi ve biçimi de gerçekleştirilmiştir. Tabii çayır yetişmesine müsait olmayan ziyade kurak ve su verilmesi güç olan mahallelerde suni çayır yetiştirilir. Suni çayırların başlıcaları yonca levzeran yani yabani bakla, burçak yoncası (evliya otu) nebâtlarıdır.¹²⁰

Tablo 2.4. Adapazarı Kazası Merkez Mahallelerinde, Çayırların Dönümleri ve Yıllık Gelirleri

Mahalleler	Çayır (Dönüm)	1844 Kazançları (kuruş)	1845 Kazançları (kuruş)
Dağcılar	137,5	1.016	1.133
Pabuççular	40,5	565,5	390
Yağcılar	14	54	135
Hocaoğlu	111	750	1.110
Uzaklar	337,5	2.892	2.228
Mehmed Efendi	110	480	300
Yahyalar	28	135	100
Toplam	783,5	5.902,5	5.631

Adapazarı kazasında 337,5 dönümle en fazla çayır biçimi Uzaklar'da yapılmaktadır. En az çayır biçimi ise 14 dönüm ile Yağcılar 'da görülmektedir. Burma ve Kuyumcu'da ise hiç çayır biçimi yapılmamıştır. Çayır biçilen tarlalar 1844 yılı gelirleri üzerinden değerlendirildiğinde dönüm başı kazanç, 7,533 kuruş civarındadır. Bu haliyle

¹²⁰ Bekir Gökmen, *Osmanlı'da Zirâat*, Yeditepe Yayıncılık, İstanbul 2016, s.196.

tarlaları kiraya vermek, çayır biçiminden daha kârlı bir ziraat faaliyeti olarak değerlendirilebilir. 1845 yılı tahmini gelirleri üzerinden yapılacak bir değerlendirmede ise bu rakam 7,186 kuruşa düşmektedir. Çayır gelirlerine mahalle ölçeğinde bakıldığında ise 1844 gelirlerine göre dönüm başına en yüksek çayır geliri 13,962 kuruşla Pabuççular, dönüm başına en düşük çayır geliri ise 3,857 kuruşla Yağcılar'da görülmüştür.

2.2.5. Adapazarı Kazasında Zirai Ürünlerin Âşarları ve Üretim Miktarları

Osmanlı döneminde, zirai ürünlerden alınan en önemli vergi âşardır. Bu vergi, genellikle mahsulün onda biri olarak belirlenmiştir. Tanzimat Dönemi'nden önce âşar, merkezi hükümetin devlet hazinesine ait bir gelir olarak iltizam usulüyle toplanırdı yani ürünün yarısından onda birine kadar değişen oranlarda alınırdı. Ancak sadece Tanzimat'ın ilk üç yılında iltizam usulüyle toplanmamıştır.¹²¹

Adapazarı kazası genelinde de âşar vergileri, devletin vergi gelirleri konusunda önemli bir yer teşkil etmekteydi. Kazada, âşar vergisi ile vergilendirilen başlıca zirai ürünler arasında; buğday, arpa, çayır, mısır, kettan, kabluca, duhan, alef ve burçak gösterilebilir. Zirai ürünler tartılarak vergilendirilmiştir.

Osmanlı coğrafyasında hububatta temel ölçü birimi 'kile'dir. Ancak kile, her bölgede aynı ağırlığı temsil etmez ve coğrafi bölgelere göre değişiklik gösterebilir. Coğrafyaya hatta şehirlere göre değişiklik gösteren bu ağırlık birimi, İstanbul'da 25,6 kiloya tekabül etmektedir.¹²²

¹²¹Ayhan Yalçın, a.g.m. , s.77.

¹²²Şükriye Pınar Yavuztürk, *Temettüat Defterlerine Göre Beykoz Kazasının Sosyo-Ekonomik Durumu* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2006, s.118.

Tablo 2.5. Zirai Ürünlerin Âşarları ve Toplam Miktarları

Mahalleler	Hınta (Buğday) (kile)	Şair(Arpa) (kile)	Çayır (kile)	Mısır (kile)	Kettan (kıyye)	Kablucı (kıyye)	Duhan (kıyye)	Burçak (kıyye)	Alef (kile)
Dağcılar	4,5 45	6,5 65							
Pabuççılar	30 300	32,5 325	25 250	0,5 5			4,5 45		6,5 65
Yağcılar	11 110	4 40	4 40			1 10	19 190		4 40
Hocaoglu						1 10	16 160		
Uzaklar	80,5 805	20 200		5 50	9 90		8 80		14,5 145
Mehmed Efendi	11,5 115	5,5 55	16,5 165				8 80		2,5 25
Yahyalar	30,5 305	17 170	28,5 285			1,5 15	25,5 255	2,5 25	9,5 95
Toplam	168 1.680	85,5 855	74 740	5,5 55	9 90	3,5 35	81 810	2,5 25	37 370

Adapazarı kazası merkez mahallelerinde 1.680 kile ile ekimi en fazla yapılan ürün buğdaydır. 805 kile ile Uzaklar Mahallesi en fazla buğday ekimi yaparken, 45 kile ile en az buğday ekimi yapan mahalle Dağcılar'dır. Buğday üretimini, mahalle hane sayılarıyla orantıladığımızda; Dağcılar'da 0,5; Pabuççular 'da 7,6; Yağcılar 'da, 6,4; Uzaklar'da 16,4; Mehmed Efendi'de 3,5 ve Yahyalar 'da hane başı üretim 8 kiledir. Kazada 332 hanenin merkezde yaşadığı düşünüldüğünde hane başı hinta üretimi 5 kile civarındadır. Hoccoğlu, Burma ve Kuyumcu Mahalleleri ise hinta üretimi yapmadıkları için diğer mahallelere bağımlı olabilecekleri söylenebilir.

Adapazarı kazasında hinta sonrasında en fazla ekimi yapılan ikinci ürün arpadır (şair) ve bu üründen 855 kile elde edilmiştir. 325 kile ile en fazla arpa üretimi Pabuççular Mahallesi'nde yapılırken en az arpa üretimi 5,5 kile Mehmed Efendi'de yapılmaktadır. Arpa üretimini mahalle ölçeğinde incelediğimizde Dağcılar'da 1,3; Pabuççular 'da 3,2; Yağcılar 'da 2,3; Uzaklar'da 4; Efendi'de 1,7 ve Yahyalar 'da 4,4 kile olarak gerçekleşmiştir. Kazada hane başı arpa üretimi, 2,5 kile civarındadır. Arpa üretimi miktarı, buğday üretiminin yarısı seviyesinde gerçekleşmektedir.

Adapazarı kazası merkez mahallelerinde 810 kıyye ile ekimi en fazla yapılan üçüncü ürün duhandır. Duhan günümüzde tütün olarak adlandırılmaktadır. 285 kıyye ile Yahyalar Mahallesi en fazla tütün ekimi yaparken 4,5 kıyye ile en az tütün ekimi yapan mahalle Pabuççulardır. Tütün üretimini mahalle hane sayılarıyla orantıladığımızda: Pabuççular 'da 1; Yağcılar 'da, 11,1; Uzaklar'da 1,6; Mehmed Efendi'de 2,5 ve Yahyalar 'da 6,7 kıyyedir. Kazada hane başı duhan üretimi 2,439 kıyye civarındadır.

Adapazarı kazası merkez mahallelerinde 740 kile ile ekimi en fazla yapılan beşinci ürün çayırdır. 285 kile ile Uzaklar Mahallesi en fazla çayır biçimi yaparken 40 kile ile en az çayır biçimi yapan mahalle Yağcılar'dır. Çayır üretimini mahalle hane sayılarıyla orantıladığımızda: Pabuççular 'da 6,4; Yağcılar 'da, 2,3; Mehmed Efendi'de 5,1 ve Yahyalar 'da 7,5 kiledir. Kazada hane başı hinta üretimi 2,2 kile civarındadır

Adapazarı kazası merkez mahallelerinde 370 kile ile ekimi en fazla yapılan altıncı ürün sayımlarda alef olarak yazılan hayvan yemidir. 145 kile ile Uzaklar Mahallesi en fazla alef ekimi yaparken 25 kile ile en az alef ekimi yapan mahalle Mehmed Efendi'dir. Alef üretimini mahalle hane sayılarıyla orantıladığımızda: Pabuççular 'da 1,6; Yağcılar 'da 2,3, Uzaklar'da 2,9; Mehmed Efendi'de 0,7 ve Yahyalar 'da 2,5 kiledir. Kazada hane başı alef üretimi 1,1 kile civarındadır.

Temettüat sayımlarında kazada kettanın da ekildiği görülmektedir. Kettan, Osmanlı Devleti'nde iplik yapımında kullanılan bir zirai üründür. Selenikli Fazlı Necip, 19. Yüzyılda ekimi yapılan zirai ürünlerle ilgili eserinde, kettandan şöyle bahsetmektedir: “Ma'lum olduğu vechile keten fidanı, birtakım ipliklerin ittihadından teşekkül etmiştir ki, bu iplikler kolayca tefrik edilebilir.”¹²³

Kazada bazı ürünler sınırlı mahallelerde üretilmiştir. Kettan ekimi kazada 90 kıyye ile Uzaklar ile sınırlı kalmıştır. Mısır üretimi Pabuççular ve Uzaklar'da yapılmış ve 55 kile ile sınırlı kalmıştır. Kabluca (yabani yulaf) üretimi; Yağcılar, Hocoğlu ve Yahyalar 'da yapılmış ve 35 kıyyelik üretim gerçekleştirilmiştir. Burçak sadece Yahyalar 'da ekilmiş ve 25 kıyyelik üretim yapılmıştır.

Adapazarı kazasında hıntanın (buğday) kilesi 10 kuruştan, şairin (arpa) kilesi 5 kuruştan, alefin kilesi 4 kuruştan, duhanın (tütün) kıyyesi 1,5 kuruştan, çayırın kilesi 1,5 kuruştan, mısırın kilesi 5 kuruştan, kabluca'nın kilesi 3 kuruştan, kettanın (keten) kıyyesi 2 kuruştan hesaplanmıştır. Burçaktan sadece elde edilen ürün fiyatı kaydedilmiştir.

2.2.6. Dikili Bahçeler

Osmanlı Devleti coğrafyası meyvecilik açısından uygun iklim şartlarına sahiptir. Özellikle Anadolu coğrafyasında çeşit çeşit meyvelerin hasadı yapılmıştır. 1886'da Osmanlı ziraatı ile ilgili kaleme alınan Darüşşafaka Müdürü Binbaşı Hüseyin Efendi'nin, “Memâlik-i Osmâniyenin Ziraat Coğrafyası” adlı eseri, o döneme dair önemli bilgi ve tespitler içermektedir. Hüseyin Efendi'nin bazı tespitleri şunlardır:

Memâlik-i Şâhâne, ekâlîm-i hârre (sıcak) ve mu'tedileyi şâmil olduğundan, meyve ağaçları yetiştirmek için güzel bir mevki'dir. Arazi ve iklimin yardımıyla husûle gelen envâ'-i meyveler mıntika-i bâride (kutup kuşağı) ve mutedilede (ılıman) yetişen meyvelerden hem leziz ve hem de büyük ve mebzudur (bol, çok) İş bu meyveler elma, armut, kiraz, fişne, çilek, kestane, fındık, ceviz, fıstık, badem, hurma ve emsalidir.¹²⁴

Osmanlı Devleti 19. Yüzyılda dut ağacı dikimine ¹²⁵ önem göstermiştir. Bu tür ağaçların dikimi devlet tarafından teşvik kapsamına alınmıştır.¹²⁶ Osmanlı coğrafyasında olduğu gibi Adapazarı kazası da meyvecilik bağlamında uygun iklim şartlarına sahiptir.

¹²³ Selenikli Fazlı Necip, *Osmanlı'nın İlk Ağır Sanayi Kitabı Sanâyi-i Cesîme*, 1. baskı, Okur Akademi, İstanbul 2017, s.51.

¹²⁴ Bekir Gökmen, a.g.e. , s.203.

¹²⁵ Tefik Güran, a.g.e. , s.58.

¹²⁶ Halil İnalçık/Mehmet Seyitdanlıoğlu, a.g.e. , s.518-519.

Dut, elma ve ceviz, üretimi en fazla yapılan meyvelerdir. Kazada dut ağaçları meyveleri dışında ipekböcekçiliği için de yaygın şekilde kullanılmıştır.¹²⁷

Tablo 2.6. Adapazarı Kazası Merkez Mahallelerinde, Dikili Dut ve Elma Bahçelerinin Dönümleri ve Yıllık Gelirleri

Mahalleler	Dut Bahçesi (dönüm)	1844 Kazançları (kuruş)	1845 Kazançları (kuruş)	Elma Bahçesi Dönüm (kuruş)	1844 Kazançları (kuruş)	1845 Kazançları (kuruş)
Dağcılar	54,5	7.620	14.812	1		15
Pabuççular	48,5	3.684	8.626	1,5		
Yağcılar	10,5	1.760	4.305			
Burma	11,5	810	1.370			
Kuyumcu	8,75	3.005	1.775			
Hocaoğlu	67,5	6.635	15.671			
Uzaklar	53,75	5.002	8.817,5	3		50
Mehmed Efendi	53	4.630	8.465	1,5	270	40
Yahyalar	25,25	1.073	1.770	1,5	70	10
Toplam:	379,5	34.219	57.146,5	8,5	340	100

Kazada Hocaoğlu Mahallesi'nde 34 numaralı hanede 3 dönümde (geliri 1844'te 190 kuruş, 1845'te 150 kuruş), 35 numaralı hanede 2 dönümde (geliri 1844'te 100 kuruş, 1845'te 50 kuruş) 50 numaralı hanede 3 dönüm (geliri 1844'te 31 kuruş, 1845'te 20 kuruş) karışık meyve ağacı kaydı yer almaktadır. Yahyalar Mahallesi'nde 32 numaralı hanede 1,5 dönümde (geliri 1844'te 50 kuruş), 33 numaralı hanede 1 dönüm (geliri 1844'te 20 kuruş) karışık meyve bahçesi kaydedilmiştir.

¹²⁷ Resul Narin, a.g.e. , s.84-85.

Hocaoğlu Mahallesi’nde 36 numaralı haneden 2 kile ceviz öşrü alınmıştır. Bu da 20 kile ceviz üretildiğini göstermektedir. Kilesi 3 kuruştan 6 kuruş öşrü hesaplanmıştır. Toplam ceviz geliri bu hesaba göre 20x3’den 60 kuruş etmektedir.

2.2.7. Sebze ve Meyvecilik Faaliyetleri

Bağcılık ve bahçecilik tarla tarımına kıyasla daha fazla emek gerektiren faaliyetlerdir ve genellikle nüfusun yoğun olduğu kasaba ve şehir çevrelerinde yaygındır. Bağ ve bahçe ürünleri genellikle pazara yönelik olarak yetiştirilir.¹²⁸ Adapazarı kazasında ticari amaçlı sebzeçilik ve bağcılık faaliyetleri çok yaygın olarak görülmemektedir. Muhtemelen yapılan üretim, hane halkının ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde kalmaktadır.

Tablo 2.7. Sebze ve Meyvelerden Elde Edilen Kazançlar

Mahalleler	Sarımsak (kuruş)	Soğan (kuruş)	Bostan (kuruş)	Patlıcan (kuruş)	Üzüm (kuruş)
Pabuççular			2		6
Yağcılar			36		
Hocaoğlu	5	7,5			
Uzaklar	12,5	12,5	193,5	12	
Mehmed Efendi	10			6	
Yahyalar	13		72,5		
Toplam	45,5	20	304	18	6

Adapazarı kazasında üzüm sadece Pabuççular Mahallesi’nde kilesi 6 kuruştan 1 kile üretilmiştir. Sarımsağın kilesi 2,5 kuruştan hesaplanmıştır. Bostanın, soğanın ve

¹²⁸ Tefvik Güran, a.g.e. , s.88.

patlıcanın üretim miktarı kaydedilmemiştir. Mehmed Efendi Mahallesi 29 numaralı hanede 10 dönüm sebze bahçesinden 1844'te 54 kuruş, 1845'te 220 kuruş gelir elde edilmiştir.

2.2.8. Mahalle Sakinlerinin Başka Mahallerdeki Dükkân ve Arazileri

Adapazarı kazasında merkez mahallelerinde ikâmet eden hane sakinlerinin civar kaza ve köylerde de arazilerin olduğu Temettüat Defterlerine kaydedilmiştir. Dağcılar Mahallesi'nde 5 numaralı hanede yaşayan nalbant esnafından Emin Ustanın Kıyas Kasabası'nda 30 dönüm arazisi, 6 numaralı hanede yaşayan kasap esnafından Gelveroğlu Mehmed'in Abı Safi kazasında bir ocak âsiyabda nısf hissesi, 13 numaralı hanede yaşayan nalbant esnafından Şerif Hüseyin'in Kıyas kazası karyesinde 8 dönüm arazisi, 17 numaralı hanede yaşayan çuhacı taifesinden Dağcıoğlu Mehmed'in Kamışlı kazasında 150 dönüm arazisi, 18 numaralı hanede yaşayan helvacı esnafından Aşçı Mehmed'in Kamışlı kazasında 13 dönüm arazisi ve 7 dönüm çayırı, 29 numaralı hanede yaşayan muytab esnafından Hacı Mütevellî'nin Abdullah'ın Kamışlı kazasında 10 dönüm arazisi, 31 numaralı hanede yaşayan kasap esnafından Hacı Mustafa'nın Kamışlı kazasında 10 dönüm arazisi, 44 numaralı hanede yaşayan nalbant esnafından Küçümen Ali'nin Kamışlı kazasında 45 dönüm arazisi olduğu defterlere yazılmıştır.

Civar kaza ve köylerde en çok mülkü olan mahalle halkı Dağcılar'dır. Dağcılar mahalle sakinleri genelde Kamışlı kazasında mülk sahibi olmuşlardır. Mahalle dışında bulunan arazi ve dükkânların yıllık kazançlarıyla ilgili bilgiler defterlerde kayıtlı değildir. Dağcılar Mahallesi sakinlerinin mahalle hudutları dışında toplamda 266 dönüm arazi, 7 dönüm çayır ve bir yarı hisseli âsiyabları bulunmaktadır.

Hocaoğlu Mahallesi'nde 3 numaralı hanede yaşayan Molla Mehmed b. Mustafa'nın Kıyas kazasında 200 dönüm arazisi, 19 numaralı hanede yaşayan Kürt Osman b. İbrahim'in Abı Safi kazasında 8 dönüm arazisi, 49 numaralı hanede yaşayan muytab kalfası Kebeşoğlu Mehmed b. Ömer'in Abı Safi kazasında 8 dönüm arazisi ve 51 numaralı hanede yaşayan Hacı Hatipzade Şükrü oğlu Ahmed'in Kıyas kazasında 5 dönüm arazisi olduğu deftere kaydedilmiştir. Genellikle mahalle sakinleri Abı Safi ve Kıyas'ta mülk edinmişlerdir. Dağcılar Mahallesi sakinlerinden sonra mahallesi dışında en çok mülkü olan 221 dönüm arazi büyüklüğüyle Hocaoğlu'dur.

Uzaklar Mahallesi'nde 19 numaralı hanede yaşayan erbâb-ı ziraatten Koca Ahmed oğlu Mustafa'nın Kıyas kazasında 5 dönüm arazisi bulunmaktadır. Pabuççular

Mahallesi'nde 26 numaralı hanede yaşayan bargirci taifesinden Sakaoğlu Mehmed'in Karaman kazasında 8 dönüm arazisi yer almaktadır. Adapazarı kazasının merkez mahallelerinde ikâmet edenlerin mahalleleri dışındaki toplam ekili arazileri 600 dönüm, çayırılıkları 7 dönüm ve hisseli dükkânları, yarım dükkân hissesi kadardır.

2.3.Hayvancılık Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nin coğrafi şartları hayvancılık açısından uygun koşulların oluşmasına katkıda bulunmuştur. Devlette özellikle nüfus yoğunluğunun çok olmayışı hayvancılığın teşvik sebeplerindendir. Ekilmeyen toprakların fazlalığı hayvan yetiştiriciliğine elverişli bir ortam sağlamıştır.¹²⁹ Adapazarı kazası coğrafi özellikleri bakımından, hayvancılığın yaygın yapıldığı bir yerleşim alanıydı.

2.3.1.Büyükbaş Hayvancılık

Temettüat sayımlarında hayvancılık ile ilgili kapsamlı bilgiler yer almaktadır. Temettüat Defterlerinde hane reislerinin beslediği hayvanlar ve bu hayvanlardan elde ettikleri gelirler detaylı bir şekilde kaydedilmiştir.¹³⁰ Hayvan sahibi hane reisi üzerine kaydedilmemişse genellikle “zevcesinden” ibaresi düşülmüştür. Mesela Hocaoglu Mahallesi 9 numaralı hanede ikâmet eden Çubukçu esnafından İbrahim'in temettüat tahririnde “zevcesi Hatice'nin” şeklinde başlayan kayıta, hanımı üzerine kayıtlı “karasığır” bu şekilde kaydedilmiştir. Lakin incelediğimiz mahallerde bu tür kayıtlar sınırlı kalmaktadır.¹³¹

Büyük hayvancılık ile ilgili sayımlarda hayvanların türleri “sağman” veya “gayrı sağman “ oluşları, kısır olup olmamaları, sayıları (re's), yıllık hasılatları, eğer tarla sürme faaliyetinde kullanılan öküzler ise “çift”leri esas alınarak kaydedilmiştir. Vergiye tabi büyükbaş hayvanlar “sağman sığır” “dombay ineği” ve “sağman camuş” olarak tarif edilen hayvanlardır. Yük hayvanları kapsamında çift öküzlerin yanında bargir ve kısraklar da kaydedilmiştir. Bu hayvanlar yıllık vergiden muaf tutulmuşlardır. Kısır ve düğe kaydedilen büyük baş hayvanlardan da vergi talep edilmemiştir.

Adapazarı kazasında sayımı yapılan başlıca büyükbaş hayvanlar: sağman karasığır, gayrı sağman karasığır, karasığır danası, karasığır öküzü, karasığır tosunu, kısır inek, sağman camuş, gayrı sağman camuş, camuş öküzü, camuş tosunu, camuş düğesi,

¹²⁹ Tevfik Güran, a.g.e. , s.122.

¹³⁰ Sinan Baydar, “Temettüat Defterlerine Göre Lâdik Kazasında Sosyal ve Ekonomik Hayat (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2016, s.84.

¹³¹ BOA. , ML.VRD.TMT. ,d.2877

dombay öküzü, dombay ineği, bargir ve kısıraklardır. Büyükbaş hayvanların en fazla yetiştirildiği mahalle, 106 büyükbaş hayvan ile Uzaklar, en az yetiştirildiği mahalle ise 7 büyükbaş hayvan ile Kuyumcu'dur.

Dağcılar Mahallesi'nde büyükbaş hayvan mevcudu 59'dur. Bu mahalle 47 hane ve yaklaşık 250 kişilik bir nüfusa sahiptir. Dolayısıyla kişi başına düşen büyükbaş hayvan miktarı ortalama olarak 4,23'tür. Mahallede en fazla yetiştirilen hayvan cinsi 44 mevcudu ile karasığırır. Bunu 13 camuş, 2 bargir izlemektedir. Mahallede sağılan hayvan sayısı, 45'tir. Bu hayvanların 34'ü yerli karasığırır ineği, 11'i ise sağman camuştur. Bu hayvanlarda vergilendirme süt veren hayvanlar üzerinden yapılmıştır. Mahallede zirai faaliyetlerde ve taşımacılıkta kullanılabilecek hayvan sayısı 8'dir. Dağcılar Mahallesi'nde 1844-1845 temettuat sayımlarında ekilebilen tarla miktarı, 465,5 dönümdür. Bu faaliyette kullanılabilecek hayvan sayısı ile ekilebilen tarlaları orantıladığımızda, hayvan başına çifti gerçekleştirilen mezru tarla miktarı, 58 dönümdür. Bu da tarımsal faaliyetlerin sürdürülebilirliği için, çift hayvanlarının önemini ortaya koymaktadır.¹³²

Tablo 2.8. Dağcılar Mahallesi'nin Büyükbaş Hayvan Mevcudu

Hayvan Cinsi	Adet
Sağman Karasığırır	34
Sağman Camuş	11
Gayrı Sağman Camuş	2
Karasığırır Danası	2
Karasığırır	2
Bargir	1
Kısırak	1
Karasığırır Öküzü	3 Çift
Toplam:	59

Pabuççular Mahallesi'nin büyükbaş hayvan sayısı 75'tir. 39 haneden oluşan ve ortalama nüfusu 200 kişi olan bu mahallede kişi başına düşen büyükbaş hayvan sayısı 5,1'dir. Mahallede en fazla yetiştirilen hayvan cinsi 58 mevcudu ile karasığırırır. Bunu 3

¹³² BOA. , ML.VRD.TMT. , d.2826

camuş, 2 dombay öküzü, 1 bargir izlemektedir. Mahallede sağılan hayvan sayısı, 31'dir. Bu hayvanların 30'u yerli karasığır ineğidir.1'i ise sağman camuştur.

Mahallede zirai faaliyetlerde ve taşımacılıkta kullanılabilecek hayvan sayısı 31'dir. Mahallede 1844-1845 temettüat sayımlarında ekilebilen tarla miktarı 197,5 dönümdür. Bu faaliyette kullanılabilecek hayvan sayısı ile orantıladığımızda hayvan başına çifti gerçekleştirilen mezru tarla miktarı 6 dönüm civarındadır.

Tablo 2.9. Pabuclar Mahallesi'nin Büyükbaş Hayvan Mevcudu

Hayvan Cinsi	Adet
Sağman Karasığır	30
Sağman Camuş	1
Gayrı Sağman Camuş	2
Gayrı Sağman Karasığır	11
Bargir	1
Dombay kz	1 ift
Karasığır kz	14 ift
Toplam	75

Yağcılar Mahallesi'nin büyükbaş hayvan mevcudu 29'dur.17 haneden oluşan ortalama nüfusu 85 kişi civarında olan bu mahallede kişi başına düşen büyükbaş hayvan sayısı 3'tür. Mahallede en fazla yetiştirilen hayvan cinsi 17 mevcudu ile karasığırdır. Bunu 6 dombay öküzü, 2 camuş öküzü 1 bargir izlemektedir. Mahallede sağılan hayvan sayısı 7'dir. Bu hayvanlar yerli karasığır ineğidir.

Mahallede zirai faaliyetlerde ve taşımacılıkta kullanılabilecek hayvan sayısı 19'dur. Mahallede 1844-1845 temettüat sayımlarında, ekilebilen tarla miktarı 56 dönümdür. Bu faaliyette kullanılabilecek hayvan sayısı ile tarlaları orantıladığımızda, hayvan başına çifti gerçekleştirilen mezru tarla miktarı 3 dönüm civarındadır. Bu veriden yola çıkarak mahalle halkının çiftte kullandıkları hayvanları, başka mahalleler için de

kullanıma sundukları kanaatine varabiliriz. Mahalledeki çift amaçlı beslenen hayvan sayısı, ekilebilir tarlaları için ihtiyaç olan hayvan sayısından daha çok görülmektedir.

Tablo 2.10. Yağcılar Mahallesi'nin Büyükbaş Hayvan Mevcudu

Hayvan Cinsi	Adet
Sağman Karasığır	7
Camuş Öküzü	1 Çift
Dombay Öküzü	3 Çift
Bargir	1
Karasığır Öküzü	5 Çift
Toplam	29

Burma Mahallesi'nin büyükbaş hayvan mevcudu 7'dir. 23 haneden oluşan ortalama nüfusu, 115 kişi olan bu mahallede, kişi başına düşen büyükbaş hayvan sayısı 0.06'dır. Mahallede en fazla yetiştirilen hayvan cinsi 4 mevcudu ile karasığırır. Bunu 2 sağman camuş ve 1 bargir izlemektedir.

Mahallede sağılan hayvan sayısı, 6'dır. Bu hayvanların 4'ü yerli karasığır ineği 2'si ise sağman camuştur. Mahallede zirai faaliyetlerde ve taşımacılıkta kullanılabilecek hayvan sayısı 1'dir. Mahallede 1844-1845 temettüat sayımlarında ekilebilen tarla miktarı 8 dönümdür. Bu faaliyette kullanılabilecek hayvan sayısı ile tarlaları orantıladığımızda, hayvan başına çifti gerçekleştirilen mezru tarla miktarı 8 dönüm civarındadır.

Tablo 2.11. Burma Mahallesi'nin Büyükbaş Hayvan Mevcudu

Hayvan Cinsi	Adet
Sağman Karasığır	4
Sağman Camuş	2
Bargir	1
Toplam:	7

Kuyumcu Mahallesi'nin büyükbaş hayvan mevcudu 28'dir. 36 haneden oluşan ortalama nüfusu 180 kişi civarında olan bu mahallede kişi başına düşen büyükbaş hayvan sayısı 6,5'tir. Mahallede en fazla yetiştirilen hayvan cinsi 14 mevcudu ile karasığırır. Bunu sayıları 5 sağman camuş, 7 bargir ve 2 kısarak izlemektedir. Mahallede sağılan hayvan sayısı, 19'dur. Bu hayvanların 14'ü karasığırır ineği, 5'i ise sağman camuştur.

Mahallede zirai faaliyetlerde ve taşımacılıkta kullanılabilecek hayvan sayısı 9'dur. Mahallede 1844-1845 temettüat sayımlarında ekilebilen tarla miktarı 37 dönümdür. Bu faaliyette kullanılabilecek hayvan sayısı ile tarlaları orantıladığımızda, hayvan başına çifti gerçekleştirilen mezru tarla miktarı, 4,6 dönüm civarındadır. Mahallede çift süren hayvan ihtiyacı çok fazla olmadığından muhtemelen bargir ve kısaraklar çiftten çok, taşımacılık faaliyetinde kullanılmış olabilirler.

Tablo 2.12. Kuyumcu Mahallesi'nin Büyükbaş Hayvan Mevcudu

Hayvan Cinsi	Adet
Sağman Karasığırır	14
Sağman Camuş	5
Kısarak	2
Bargir	7
Toplam	28

Hocaoğlu Mahallesi'nin büyükbaş hayvan mevcudu 104'tür. 51 haneden oluşan ortalama nüfusu 250 kişi olan bu mahallede, kişi başına düşen büyükbaş hayvan sayısı 2,4'dür. Mahallede en fazla yetiştirilen hayvan cinsi 60 mevcudu ile karasığırırır. Bunu 23 camuş ve 21 kısarak izlemektedir. Mahallede sağılan hayvan sayısı 33'tür. Bu hayvanların 16'sı karasığırır ineği, 17'si ise sağman camuştur.

Mahallede zirai faaliyetlerde ve taşımacılıkta kullanılabilecek hayvan sayısı 29'dur. Mahallede 1844-1845 temettüat sayımlarında ekilebilen tarla miktarı 195 dönümdür. Bu faaliyette kullanılabilecek hayvan sayısı ile tarlaları orantıladığımızda, hayvan başına çifti gerçekleştirilen mezru tarla miktarı 6,7 dönüm civarındadır.

Tablo 2.13. Hoccoğlu Mahallesi'nin Büyükbaş Hayvan Mevcudu

Hayvan Cinsi	Adet
Sağman Karasığır	16
Sağman Camuş	17
Gayrı Sağman Camuş	1
Kısır İnek	11
Camuş Tosunu	3
Camuş Düğesi	2
Kısırak	21
Karasığır Öküzü	4 Çift
Karasığır Düğesi	8
Karasığır Tosunu	17
Toplam	104

Uzaklar Mahallesi'nin büyükbaş hayvan mevcudu 106'dır. 49 haneden oluşan ortalama nüfusu 250 kişi civarında olan bu mahallede kişi başına düşen büyükbaş hayvan sayısı 0,4'dür. Mahallede en fazla yetiştirilen hayvan cinsi 91 mevcudu ile karasığırırır. Bunu 3 olan camuş ve 12 dombay öküzü izlemektedir. Mahallede sağılan hayvan sayısı 26'dır. Bu hayvanların 26'sı da karasığırırır ineğidir.

Mahallede zirai faaliyetlerde ve taşımacılıkta kullanılabilecek hayvan sayısı 72'dir. Mahallede 1844-1845 temettüat sayımlarında, ekilebilen tarla miktarı 218 dönümdür. Bu faaliyette kullanılabilecek hayvan sayısı ile tarlaları orantıladığımızda, hayvan başına çifti gerçekleştirilen mezru tarla miktarı 3 dönüm civarındadır. Bu incelenen döneme oranla çok düşük bir rakamdır. Mahalledeki çift hayvanları, komşu mahallerdeki çift faaliyetleri için de kullanılmış olabilirler.

Tablo 2.14. Uzaklar Mahallesi'nin Büyükbaş Hayvan Mevcudu

Hayvan Cinsi	Adet
Sağman Karasığır	26
Dombay Öküzü	6 Çift
Gayrı Sağman Camuş	1
Gayrı Sağman Karasığır	7
Karasığır Öküzü	29 Çift
Camuş Öküzü	1 Çift
Toplam	106

Mehmed Efendi Mahallesi'nin büyükbaş hayvan mevcudu 47'dir. 32 haneden oluşan ve ortalama nüfusu 160 kişi olan bu mahallede, kişi başına düşen büyükbaş hayvan sayısı 0,30'dur. Mahallede en fazla yetiştirilen hayvan cinsi 26 mevcudu ile karasığırır. Bunu 13 dombay öküzü ve inekleri ve 6 camuş izlemektedir. Mahallede sağılan hayvan sayısı 24'tür. Bu hayvanların 21'i karasığırır ineği, 3'ü dombay ineği ve 2'si camuş ineğidir.

Mahallede zirai faaliyetlerde ve taşımacılıkta kullanılabilecek hayvan sayısı 20'dir. Mahallede 1844-1845 temettüat sayımlarında, ekilebilen tarla miktarı 476 dönümdür. Bu faaliyette kullanılabilecek hayvan sayısı ile tarlaları orantıladığımızda, hayvan başına çifti gerçekleştirilen mezru tarla miktarı 24 dönümdür.

Tablo 2.15. Mehmed Efendi Mahallesi'nin Büyükbaş Hayvan Mevcudu

Hayvan Cinsi	Adet
Sağman Karasığır	21
Dombay Öküzü	5 Çift
Camuş Öküzü	2 Çift
Camuş İneği	2
Dombay İneği	3
Karasığır Öküzü	2 Çift
Karasığır Düğesi	1
Kısrak	2
Toplam:	47

Yahyalar Mahallesi'nin büyükbaş hayvan mevcudu 19'dur. 38 haneden oluşan ortalama nüfusu 190 kişi olan bu mahallede, kişi başına düşen büyükbaş hayvan sayısı 0,1'dir. Mahallede en fazla yetiştirilen hayvan cinsi 11 mevcudu ile karasığırır. Bunu 6 camuş ve 2 kısrak izlemektedir. Mahallede sağılan hayvan sayısı 3 civarındadır. Bu hayvanların 3'ü de karasığırır inegidir.

Mahallede zirai faaliyetlerde ve taşımacılıkta kullanılabilecek hayvan sayısı 14'tür. Mahallede 1844-1845 temettuat tahrirlerinde ekilebilen tarla miktarı 234 dönümdür. Bu faaliyette kullanılabilecek hayvan sayısı ile tarlaları orantıladığımızda hayvan başına çifti gerçekleştirilen ekilebilir tarla miktarı 7 dönümdür.

Tablo 2.16. Yahyalar Mahallesi'nin Büyükbaş Hayvan Mevcudu

Hayvan Cinsi	Adet
Sağman Karasığır	3
Camuş Öküzü	2 Çift
Gayrı Sağman Camuş	2
Karasığır Öküzü	4 Çift
Kısrak	2
Toplam	19

2.3.2.Büyükbaş Hayvanlardan Elde Edilen Gelirler

Adapazarı kazasında, büyükbaş hayvancılık oldukça yaygındır. Kazada vergiye tabi büyükbaş hayvan varlığı sağman karasığır ve sağman camuş üzerinden değerlendirilmiştir. Sağman camuşlarda yıllık vergi camuş başına 60 kuruştur. Ancak sağman karasığırların vergi değerlendirilmelerinde farklılıklar görülmektedir. Vergiler gayrimüslim nüfusun yaşadığı Burma ve Kuyumcu mahallelerinde sığır başına 30 kuruş, Müslüman nüfusun yoğun yaşadığı Yağcılar, Pabuççular ve Hocaoglu'nda 15 kuruş, Mehmed Efendi, Yahyalar, Dağcılar ve Uzaklar'da ise 30 kuruştur.

Vergilere baktığımızda, Dağcılar Mahallesi'nin 1844 yılı vergi toplamı 8.881 kuruş iken sağman hayvanlardan elde edilen vergi geliri 1.455 kuruştur. Sağman hayvanlardan alınan vergi mahallenin toplam vergisinin %16,33'üdür. Pabuççular Mahallesi'nin 1844 yılı vergi toplamı 7.485 kuruş iken sağman hayvanlardan elde edilen vergi geliri 420 kuruştur. Sağman hayvanlardan alınan vergi mahallenin toplam vergisinin %5,61'idir.

Yağcılar Mahallesi'nin 1844 yılı vergi toplamı 3.407 kuruş iken sağman hayvanlardan elde edilen vergi geliri 135 kuruştur. Sağman hayvanlardan alınan vergi mahallenin toplam vergisinin %3,96'sıdır. Burma Mahallesi'nin 1844 yılı vergi toplamı 6.054 kuruş iken sağman hayvanlardan elde edilen vergi geliri 240 kuruştur. Sağman

hayvanlardan alınan vergi mahallenin toplam vergisinin %3,96'sıdır. Kuyumcu Mahallesi'nin 1844 yılı vergi toplamı 9.091 kuruş iken sağman hayvanlardan elde edilen vergi geliri 160 kuruştur. Sağman hayvanlardan alınan vergi mahallenin toplam vergisinin %1,75'idir.

Hocaoğlu Mahallesi'nin 1844 yılı vergi toplamı 8.813 kuruş iken sağman hayvanlardan elde edilen vergi geliri 1.170 kuruştur. Sağman hayvanlardan alınan vergi mahallenin toplam vergisinin %13,27'sidir. Uzaklar Mahallesi'nin 1844 yılı vergi toplamı 6.714,5 kuruş iken sağman hayvanlardan elde edilen vergi geliri, 650 kuruştur. Sağman hayvanlardan alınan vergi mahallenin toplam vergisinin %9,68'idir.

Mehmed Efendi Mahallesi'nin 1844 yılı vergi toplamı 5.102 kuruş iken sağman hayvanlardan elde edilen vergi geliri 600 kuruştur. Sağman hayvanlardan alınan vergi mahallenin toplam vergisinin %11,76'sıdır. Yahyalar Mahallesi'nin 1844 yılı vergi toplamı 6.213,5 kuruş iken sağman hayvanlardan elde edilen vergi geliri 90 kuruş olmuştur. Sağman hayvanlardan alınan vergi mahallenin toplam vergisinin %1,44'üdür. Bu veriler ışığında büyükbaş hayvan gelirlerin en yüksek olduğu mahalle Dağcılar, en düşük olduğu mahalle ise Yahyalardır.

Adapazarı kazasıyla idari bakımdan dönem dönem birlikte anılan Sapanca ve Söğütlü ile ilgili tez çalışmaları incelendiğinde bölgedeki hayvancılık faaliyetleri ile ilgili daha geniş bir bakış açısı elde edilebilir. A.Güllü Aydeniz'in Sapanca ile ilgili hazırladığı teze göre 1844 yılı itibarıyla Sapanca kasabasında toplam 172 baş hayvan kayıtlıdır. Bunların içinde 118 büyükbaş, 2 küçükbaş ve 52 baş taşımacılık, ulaşım ve iş gücünde kullanılan beygir, merkep gibi hayvanlar bulunmaktadır.¹³³

Mahmut Araz'ın Söğütlü ile ilgili tezine göre ise 1844 yılında Söğütlü Karyesi'nde toplam 665 baş hayvan bulunmaktadır. Bu rakamın içinde 499 büyükbaş, 132 küçükbaş ve 34 taşımacılık, ulaşım ve iş gücünde kullanılan aygır, kısırak gibi hayvanlar yer almaktadır.¹³⁴

¹³³ Ahmet Güllü Aydeniz, a.g.t. , s.24.

¹³⁴ Mahmut Araz, a.g.t. , s.28.

Tablo 2.17. Büyükbaş Hayvanların Vergileri

Mahalleler	Sağman Karasığır (kuruş)	Sağman Camuş (kuruş)	Toplam Gelir (kuruş)
Dağcılar	815	640	1.455
Pabuççular	420		420
Yağcılar	135		135
Burma	120	120	240
Kuyumcu	460	300	760
Hocaoğlu	360	810	1.170
Uzaklar	710		650
Mehmed Efendi	480	120	600
Yahyalar	90		90
Toplam	3.590	1.990	5.520

2.3.3.Küçükbaş Hayvancılık

Küçükbaş hayvanların et, süt, yağ gibi hayvansal besin maddelerinin yanı sıra yün ve derisi de sanayide ham madde olarak kullanılırdı.¹³⁵

Adapazarı kazası merkez mahallerinde küçükbaş hayvancılık faaliyeti kazanın tamamına yayılmış görülmemektedir. Merkeze bağlı dört mahallede küçükbaş hayvancılık görülse de bu faaliyet en yoğun Mehmed Efendi Mahallesi'nde yapılmaktadır. Mahallede sayımı yapılan küçükbaş hayvan sayısı 190'dır. En az küçükbaş

¹³⁵ Şükriye Pınar Yavuztürk, a.g. . s.135.

hayvan yetiştirilen mahalle ise 38 baş hayvan ile Yahyalardır. Bazı Müslüman mahalleleri ile gayrimüslim nüfusun hâkim olduğu Burma ve Kuyumcu’da küçükbaş hayvancılık yapılmamıştır.

Tablo 2.18. Adapazarı Kazası Merkez Mahallelerinin Küçükbaş Hayvan Varlığı

Mahalleler	Hane Mevcudu	Küçükbaş Hayvan Sayıları
Dağcılar	32	93
Hocaoğlu	51	55
Mehmed Efendi	32	190
Yahyalar	38	38
Toplam	153	376

Kazada küçükbaş hayvan bakılan mahallelerde koyun ve keçilere ait sayımlar yapılmıştır. Sayımı yapılan 193 keçi ile 183 koyun için sağman, gayrı sağman ve kısır kayıtları düşülmüştür.

Tablo 2.19. Adapazarı Kazası Merkez Mahallelerinin, Mahalle Bazlı Küçükbaş Hayvan Mevcudu

Mahalleler	Sağman Ağnam	Gayrı Sağman Kısır Ağnam	Sağman Keçi	Kısır Keçi
Dağcılar	51	12	30	
Hocaoğlu	37	18		
Mehmed Efendi		40	135	15
Yahyalar	25		13	
Toplam	113	70	178	15

2.3.4. Küçükbaş Hayvanlardan Elde Edilen Gelirler

Adapazarı kazasında küçükbaş hayvancılık yaygın değildir. Dağcılar, Hocaoglu, Mehmed Efendi ve Yahyalar mahalleleriyle sınırlı kalmıştır. Kazada küçükbaş hayvan vergileri sağman ağnam, gayrı sağman ağnam, keçi ve kısır keçi üzerinden tahsil edilmiştir. Sağman ağnamlarda, hayvan başına vergi Dağcılar'da 6,21 kuruş, Hocaoglu'nda 8,75 kuruş, Yahyalar 'da ise 10 kuruştur. Gayrı sağman ağnamlarda hayvan başına vergi Dağcılar'da 3,16, Hocaoglu'nda 7,93, Mehmed Efendi'de 2,62 kuruştur. Keçilerde hayvan başına vergi Dağcılar'da 9, Mehmed Efendi'de 3,37 ve Yahyalar 'da 5 kuruştur. Mehmed Efendi Mahallesi'nde kısır keçilerden, hayvan başına 3 kuruş vergi alınmıştır. Görüldüğü gibi büyükbaş hayvanlarda hayvan başına alınan vergiler mahalleler arasında çok büyük fark arz etmezken küçükbaş hayvanlarda bu fark çok daha belirgindir. Küçükbaş hayvanlardan alınan vergiler 1844 yılı vergisi üzerinden düşünüldüğünde: Dağcılar'da toplam verginin %7,15'ine, Hocaoglu'nda %3,88'ine, Mehmed Efendi'de %11,85'ine ve Yahyalar 'da %5'ine denk gelmektedir. Küçükbaş hayvancılık gelir bakımından Mehmed Efendi'de önemli bir faaliyettir.

Tablo 2.20. Küçükbaş Hayvanlardan Elde Edilen Gelirler

Mahalleler	Sağman Ağnam (kuruş)	Kısır Ağnam (kuruş)	Keçi (kuruş)	Kısır Keçi (kuruş)	Toplam (kuruş)
Dağcılar	317	48	270		635
Hocaoglu	324	18			342
Mehmed Efendi		105	455	45	605
Yahyalar	250		65		315
Toplam	891	171	790	45	
				Toplam	1.897

2.3.5.Arıcılık

Adapazarı kazasında dört mahallede arıcılık ile ilgili sayım yapılmıştır. Küçükbaş hayvancılık gibi arıcılık da kazanın genelinde görülmemiştir. En fazla kovan 13 ile Pabuççular'da kaydedilmiştir. En az kovan ise 8 ile Yahyalar'da sayılmıştır. Kovan sayılarının azlığı arıcılığın hane ihtiyacı ölçeğinde yapıldığına işaret olabilir.

Tablo 2.21. Adapazarı Kazası Merkez Mahallelerinin Arı Kovanı Mevcudu

Mahalleler	Arı Kovanı
Pabuççular	13
Yağcılar	10
Mehmed Efendi	1
Yahyalar	8
Toplam	41

Osmanlı Devleti'nde arıcılık, ekonomik bir faaliyet olarak kabul ediliyordu. Arı kovanlarından, resm-i kovan adı altında 1-2 akçe veya elde edilen miktarın yüzde onu oranında vergi alınıyordu.¹³⁶ Adapazarı kazasında arı kovanı başına vergi miktarı, mahalleden mahalleye değişiklik arz etmektedir. Pabuççular Mahallesi'nde arı kovanı başına vergi 6,53 kuruş iken Yağcılar, Mehmed Efendi ve Yahyalar 'da 10 kuruştur. Kovanlardan alınan vergiler 1844 yılında elde edilen mahalle ölçekli toplam vergiye oranlandığında çok düşük yüzdelere tekabül etmektedir.

¹³⁶ Boris Christoff Nedkoff,"Osmanlı İmparatorluğu'nda Cizye (Baş Vergisi) *Belleten*, çev. Dr. Şinasi Altundağ, Cilt VIII, Sayı 32, (1944), s.619.

Tablo 2.22. Arı Kovanlarından Elde Edilen Vergiler

Mahalleler	Arı Kovanı (kuruş)
Pabuççular	85
Yağcılar	100
Mehmed Efendi	10
Yahyalar	80
Toplam	275

2.3.6. Taşımacılık Yapılan Hayvanlar

19. yüzyılda Osmanlı topraklarında özellikle Anadolu’da taşıma işleri at ve deve sırtında gerçekleştirilmekteydi.¹³⁷ Aynı yüzyılda Osmanlı hayvancılığı hakkında bilgiler veren Binbaşı Hüseyin Bey, Memâlik-i Osmaniyye’nin Ziraat Coğrafyası adlı eserinde bargirler hakkında şu bilgileri verilmektedir:

Fevâid-i kesireyi câmi’ (derleyen, toparlayan) olan bâr-gîr soylarının terbiye ve ıslahı günden güne kesb-i bir ehemmiyet etmekte ve bu soyların ıslahı için Hükümeti Seniyye tarafından birkaç seneden beri epeyce teşvikât icrâ olunmakta ise de hayvânât-ı mezkûre ırkları daha henüz layıkıyla ıslah ve terbiye edilerek teksir edilememiştir. Çünkü Memâlik-i Mahrûsa-i Şâhâne’de mevcut olan bâr-gîrlerin memalik-i mezkûrenin ihtiyacına nazaran miktar-ı kifâyede olmayacağından at cinsinin Memâlik-i Şâhâne’de hüsû-ü terakkisine kemal derece cihet (ilgi) ve ihtimam olunmak ehem ve elzemdir.¹³⁸

Adapazarı kazasında taşımacılık için beslenen hayvan sayısı oldukça düşük miktardadır. Çift öküzler gündelik zirai faaliyetlerde ve buna dönük taşımacılıkta kullanılsalar da asıl taşımacılığın yapıldığı bargir ve kısrak sayısı, sekiz mahallede 48’dir.

¹³⁷ Tefvik Güran, a.g.e. , s.80.

¹³⁸ Bekir Gökmen, a.g.e. , s.234.

22 bargir ve kısırak ile Hocaoglu, 13 ile de Kuyumcu bu faaliyette öne çıkmaktadır. Taşımacılıkta kullanılan hayvanlar vergi alınmamıştır.

Tablo 2.23. Adapazarı Kazası Merkez Mahallelerinde Taşımacılıkta Kullanılan Hayvanlar

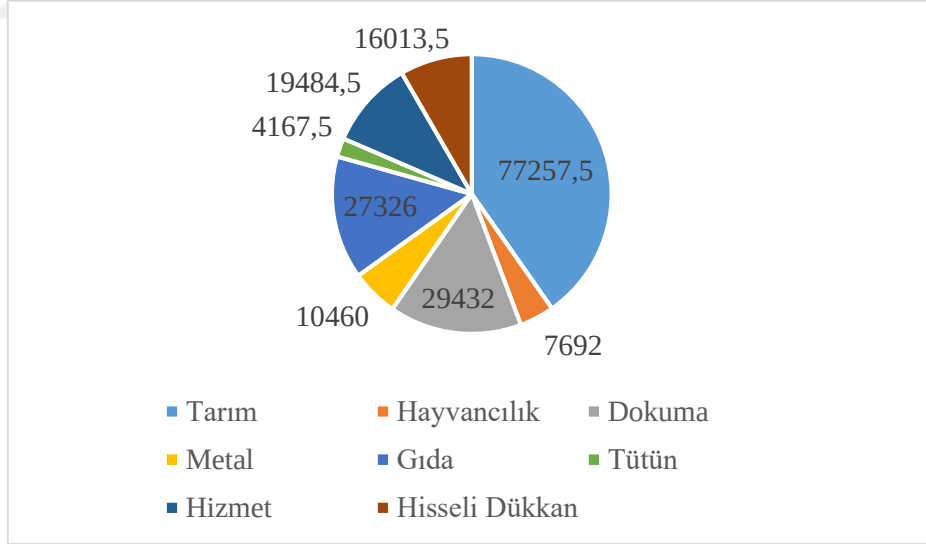
Mahalleler	Bargir	Kısırak
Dağcılar	1	2
Pabuççular	1	
Yağcılar	1	
Burma	4	
Kuyumcu	12	1
Hocaoglu	2	20
Uzaklar		2
Yahyalar		2
Toplam	21	27

III. BÖLÜM

1844-1845 TEMETTÜAT DEFTERLERİNE GÖRE ADAPAZARI KAZASININ İKTİSADİ DURUMU VE ESNAF TEŞKİLATLARI

3.1. Adapazarı Kazasının İktisadi Durumu

Adapazarı kazasının merkez mahallelerinde temettüat sayımlarına dayanarak, elde edilen bilgilere göre kazada tarım, hayvancılık ve esnaf teşekkülleri hâkim iktisadi faaliyetlerdir. Önceki bölümlerde incelediğimiz kazadaki tarım faaliyetler göz önünde bulundurulduğunda 1.877 dönüm mezru, 5.524,5 gayrı mezru, 998,5 müstecer ve 783,5 çayırılık arazi tespit edilmiştir. Bu arazilerin kazançları 1844 yılı sayımında 77.257,5 kuruş olarak kayda geçmiştir. Hayvancılık faaliyetlerinde ise kazanın kazancı 474 büyükbaş hayvancılıktan elde edilen 5.520 kuruş, 376 küçükbaş hayvandan 1.897 kuruş ve 41 kovandan 275 kuruş olmak üzere toplam 7.692 kuruştur. Dokuma sektörünün kazancı 29.432 kuruş, metal sektörünün 10.460 kuruş, gıda sektörünün 27.326 kuruş, tütün sektörünün 4.167,5 kuruş, hizmet sektörünün 19.484,5 kuruş ve hisseli dükkânların kazancı ise 16.013,5 kuruş olarak yazılmıştır.

Grafik 3.1. Adapazarı Kazasının Merkez Mahallelerinde İktisadi Faaliyetler (1844 yılı kazançları esas alınmıştır)

3.2. Adapazarı Kazasında Esnaf Teşkilatları

Esnaf kelimesi Arapça'da 'sınıf' kelimesinin çoğuludur.¹³⁹ Esnaf şehir ve kasabalarda mal ve hizmet üretimi ile ilgili herhangi bir iş kolunun belirli bir alanında uzmanlaşmış çalışanların oluşturduğu¹⁴⁰ mesleki örgütlenmeler olarak tanımlanmaktadır.¹⁴¹ Osmanlı döneminde esnaflar loncalar şeklinde örgütlenmekteydi.¹⁴² Lonca ekonomisi Osmanlı öncesinde de farklı isimlerle görülmekte olup her evin kapalı bir ekonomik birim olduğu, hammaddeyi topladığı, bunları işleyerek araç ve personeli barındırdığı ve ürettiğini satan bir sistem olarak yaşayagelmıştır.¹⁴³

Osmanlı döneminde sanayi yapısı küçük el zanaatları ve gedik usulüne dayanıyordu. Gedik, sanayi ve ticaret dallarına giren işlerden birini yapma ayrıcalığı ve yetkisini ifade ediyordu. Lonca yaşamının sıradan bir unsuru haline gelen gedik ustaların ve oğullarının çıkarlarını korurdu.¹⁴⁴ Bir Osmanlı şehrinde veya kasabasında, mevcut esnaf gruplarının her birinin dükkân ve usta sayısı ihtiyaca göre kontrol altında tutulmaktaydı.¹⁴⁵

İş hayatını düzenleyen kurallar¹⁴⁶ loncalar tarafından belirlenmişti.¹⁴⁷ Loncalar her esnaf zümresinin toplu olarak bulunduğu ve aynı zanaatı icra eden kişilerin çalıştığı bir çarşı boyunda bir han içinde faaliyet göstermekteydi.¹⁴⁸ Loncaların ve meslek birliklerinin ideolojisi genelde dinsel ve ahlaki temellere dayanıyordu. Loncalarda esas ilişki usta-çıraklık üzerine oluşmaktaydı.¹⁴⁹ Her meslek dalındaki loncanın başında genellikle bir kethüda bulunur.¹⁵⁰ Kethüdanın yanında ahî bâba, nakip, duacı, çavuş, yiğitbaşı gibi çeşitli görevlilerde bulunmaktaydı.¹⁵¹

¹³⁹ Sadık Müfid Bilge, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Esnaf ve Ticaret*, 1. baskı, Kitabevi, İstanbul 2018, s.4.

¹⁴⁰ Sadık Müfid Bilge, a.g.e. , s.4.

¹⁴¹ Mehmed Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2009, s.294.

¹⁴² Ahmet Kal'a, "Lonca", *DİA*, Cilt XXVII, (2003), s.211-212.

¹⁴³ İlber Ortaylı, *Osmanlı'da Üretim*, 2. baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2007, s.107.

¹⁴⁴ Suraiya Faraghi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yollara Düşenler*, çev. Zülal Kılıç, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016, s.262.

¹⁴⁵ Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadi Yapısı", *Osmanlı Tarihi ve Medeniyet Tarihi*, Cilt I, IRCİCA, İstanbul 2013, s.610.

¹⁴⁶ Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayisi (1839-1876)", *A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt XXVIII, Sayı 46, (2009), s.55.

¹⁴⁷ Özer Ergenç, *Şehir, Toplum, Devlet, Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013, s.91.

¹⁴⁸ Reşat Ekrem Koçu, *Tarihte İstanbul Esnafı*, 3.baskı, Doğan Kitap, Mayıs 2016, s.19-20.

¹⁴⁹ İlber Ortaylı, a.g.e. , s.297-298.

¹⁵⁰ İlber Ortaylı, a.g.e. , s.289.

¹⁵¹ Mehmet Genç, a.g.e. , s.298.

Osmanlı döneminde, ticari hayatının önemli unsurlarından biri de narh sistemiydi. Narh sistemi: temel ihtiyaç maddeleri için devletçe ya da kadılarca uygulanan satış fiyatı olarak tarif edilmiştir. Osmanlı narh uygulamasında temel ölçü arz ve talep şartlarıdır ve bu uygulama tekelci eğilimleri önlemeyi amaçlamıştır.¹⁵² Osmanlılar döneminde narh sürekli uygulanmasa da ihtiyaç duyulduğu hallerde bir komisyon tarafından belirlenirdi.¹⁵³ Bir malın fiyat tespiti işi, ilgili esnafın şeyhi, kethüda, yiğitbaşı, ehli hibre gibi yönetici ve uzmanları ile halkın temsilcilerinden oluşmaktaydı.¹⁵⁴ Tanzimat reformlarından sonra Osmanlı Devleti'nde liberal ekonominin prensiplerine uygun olarak¹⁵⁵ narh uygulaması kaldırıldı.¹⁵⁶

Adapazarı kazasında esnaf teşkilatları bahsettiğimiz ticari kural ve kavramları esas olarak örgütlenmişlerdir. İncelediğimiz mahallelerde dokuma ve dericilik, metal işleri, gıda, tütüncülük ve hizmet sektörlerinde faaliyet gösteren birçok esnaf yer almaktadır. Bu işletmeler, dönemin imkânları dairesinde hizmet vermişlerdir.

3.2.1. Üretim İşletmeleri

Adapazarı kazası merkez mahallelerinde üretim sektöründe karşımıza çıkan belli başlı faaliyetler: dokuma ve deri işlemeciliği, metal, gıda, tütün ve tütüne bağlı işletmeler, hizmet sektörü, tarım ve hayvancılık ile taşımacılıktır. 332 haneden oluşan kaza merkezinde dokuma ve dericiliğin payı %14,15, metal sektörününki %9,63, gıda sektörününki %9,03, tütün ve tütüne bağlı sektörlerinki %2,40, hizmet sektörününki %9,63, emektârlar ve diğer meslek sahiplerinin oranı ise %35'dir. Kazada yaşayan hane halklarının %80'ni gelirleri üzerinden bu şekilde tanımlanmışlardır. Vakıflardan gelir elde eden dini görevlilerin ücretleri ve idari işlerde çalışanların maaşları, tekaüt gelirleri, dükkânlardan elde edilen hisse gelirleri, hane halklarının ellerinde bulunan nakdi gelirler, alil ve ihtiyarlar için tanımlanan gelirler bu hesaplamanın dışında tutulmuştur.

3.2.1.1. Dokuma ve Deri İşletmeleri

Adapazarı kazası merkez mahallerinde üretim sektörü bağlamında önce çıkan işletmeler arasında öncelikle dokuma ve deri sektörü (sahtiyancılık) gelmektedir. Bu sektörün alt kolları bağlamında muytab ve muytab kalfalığı, keçeci ve keçeci çıraklığı,

¹⁵²Ahmet Tabakoğlu, a.g.e. , s.287.

¹⁵³Mübahat Küttükoğlu, "Osmanlı'da Narh", *DİA*, Cilt XXXII, (2006), s.390.

¹⁵⁴Ahmet Tabakoğlu, a.g.e. , s.287.

¹⁵⁵Ahmet Kal'a, "Esnaf", *DİA*, Cilt XI, (1993), s.435.

¹⁵⁶İlber Ortaylı, a.g.e. , s.302.

hasırcılık, terzilik, dikiçilik (ayakkabı imalatı) bohçacılık, çuhacılık, çırçırıcılık, çıkırıkçılık, mağazacılık ve kilimcilik gibi meslekler icra edilmiştir.

Temettüat sayımını incelediğimiz 332 hane arasında, dokuma ve deri sektöründe çalışan hane sayısı 47'dir. Kazada ticaret maksatlı bulunan on hane yabancı tüccarı da bu sektör içerisinde değerlendirdiğimizde bu tüccarların altı hanesi sahtiyancılık ile üç hanesi ise kürkçülük ile uğraşmaktadır. Adapazarı kazasında bu mesleği icra edenler toplam hane sayısının %14,15'dir.

Dokuma ve deri sektöründe gayrimüslim tebaanın yaşadığı Burma ve Kuyumcu ile Müslüman nüfusa sahip Yahyalar ön plana çıkmaktadır. Kazada ticaret amaçlı ikâmet eden on hane yabancı tüccarın dokuz hanesi bu meslek grubu ile uğraşmaktadır. Bu sektörün gelişmediği mahalleler ise Yağcılar, Uzaklar ve Mehmed Efendi'dir. Dokumacılık kollarından olan çıkırıkçı esnafı Dağcılar Mahallesi'nde sadece bir hanede kaydedilmiştir. Mehmed Efendi Mahallesi'nde bir hane mağazacılık bir hane de çırçırıcılık ile uğraşmaktadır. Hocaoglu Mahallesi'nde bir hanenin mesleği muhtab kalfalıdır.

Tablo 3.1. Dokuma ve Deri Sektörü Çalışanlarının Dağılımı

Mahalleler²	Muytab ve Muytab Kalfası	Keçeci ve Keçeci Çırağı	Terzi	Dikici	Hasırcı	Bohçacı	Çuhacı	Kilimci
Dağcılar	2				1		2	
Yağcılar								1
Burma			4	4		2		
Kuyumcu			10					2
Hocaoğlu	7	1						
Uzaklar	1							
Mehmed Efendi	1							
Yahyalar	3	3			1			
Toplam	14	4	14	4	2	2	2	3

Adapazarı kazasında dokuma ve dericiliğin yıllık kazançları incelendiğinde muytablığın yıllık ortalama kazancı 175 kuruş, keçecilerin 355 kuruş, terzilerin 1.260 kuruş, dikicilerin 667,5 kuruş, hasırcıların 502,5 kuruş, bohçacıların 875 kuruş, çuhacıların 292,5 kuruş ve kilimcilerin 610 kuruştur. Bu hesaplama yapılırken hane halkının ziraat ve hayvancılık dışında kalan mesleki kazançları kullanılmıştır.

Dağcılar Mahallesi'nde bir hanenin çıkrıkçılıktan yıllık kazancı 500 kuruştur. Mehmed Efendi Mahallesi'nde mağazacı olarak kaydedilen esnafın yıllık kazancı 220 kuruş iken çırçır esnaflığı yapan hanenin yıllık kazancı 140 kuruştur. Hocaoğlu Mahallesi'nde muytab kalfası olarak kaydedilen esnafın yıllık kazancı 210 kuruştur.

Görüldüğü üzere kazada bu sektörün en yüksek kazançlı mesleği terzilik, en düşük kazançlı ise muytablıktır. Kaza genelinde mahallelerin yıllık temettüatlarına en çok katkıda bulunan meslek 17.630 kuruş ile terzilik, en az katkıda bulunan ise 140 kuruş ile çırçırıcılıktır. Dokuma ve deri sektöründe kaza genelinde en yüksek kazanç 14.250 kuruş ile Burma, en düşük kazanç ise 400 kuruş ile Uzaklar'dır.

Tablo 3.2. Dokuma ve Deri Sektörünün Yıllık Kazançları

Mahalleler	Muytab (kuruş)	Keçeci (kuruş)	Terzi (kuruş)	Dikici (kuruş)	Hasırcı (kuruş)	Bohçacı (kuruş)	Çuhacı (kuruş)	Kilimci (kuruş)
Dağcılar	215				435		585	
Yağcılar								430
Burma			4.780	2.670		1.750		
Kuyumcu			12.850					1.400
Hocaoğlu	2.457	300						
Uzaklar	400							
Mehmed Efendi	480							
Yahyalar	990	1.120			570			
Toplam	2.542	1.420	17.630	2.670	1.005	1.750	585	1.830

3.2.1.2. Metal İşletmeleri

Adapazarı kazasında metal sektörü; nalbant, demircilik ve saraçlıkta olduğu gibi hayvancılık ve taşımacılıkla alakalı mesleklerde; kalaycı, bıçakçılık gündelik kullanılan alet ve edevâtın yapımına dair mesleklerde; bıçkıcılık ahşap işlemeciliğine dönük mesleklerde, cebecilik silah üretimi, tamirâtı ile ilgili mesleklerde, tenekecilik ise kutu ve ambalaj ile alakalı mesleklerin icrasında ön plana çıkmıştır.

Temettüat sayımını incelediğimiz toplam hane sayısı içerisinde metal sektöründe çalışan hane sayısı 32’dir. Adapazarı kazasında bu mesleği yapanlar toplam hane sayısının %9,63’dür. Metal sektörüyle en fazla uğraşanlar on bir hane ile Dağcılar ve dokuz hane ile Pabuççular’dır. Bu sektörün gelişmediği mahalleler ise Burma ve Hocaoglu’dur.

Tablo 3.3. Metal Sektörü Çalışanlarının Dağılımı

Mahalleler	Nalbant	Kalaycı	Demirci	Saraç	Bıçkıcı	Cebeci	Tenekeci	Bıçakçı
Dağcılar	4				1	5		1
Pabuççular	2					7		
Yağcılar						3		
Kuyumcu						1	1	
Uzaklar	2		1					
Mehmed Efendi	1	1		1				
Yahyalar	1							
Toplam:	10	1	1	1	1	16	1	1

Adapazarı kazasında metal sektörünün yıllık kazançları incelendiğinde nalbantların yıllık ortalama kazancı 371,5 kuruş, kalaycıların 250 kuruş, demircilerin 360 kuruş, saraçların 510 kuruş, bıçkıcıların 300 kuruş, cebecilerin 292 kuruş, tenekeçilerin 500 kuruş, bıçakçıların ise 155 kuruştur.

Görüldüğü üzere kazada bu sektörün en yüksek kazançlı mesleği 510 kuruş ile saraçlık, en düşüğü ise 155 kuruş ile bıçakçılıktır. Kazada mahallelerin yıllık

temettuatlarına en çok katkıda bulunan meslek 4.670 kuruş ile cebecilik, en az katkıda bulunan ise 155 kuruş ile bıçakçılıktır. Metal sektöründe kazada en yüksek kazanç 3.175 kuruş ile Dağcılar, en düşük kazanç ise 135 kuruş ile Yahyalardır. Bu sektörün görülmediği mahalleler Hocaoglu ve Burma'dır.

Tablo 3.4. Metal Sektörünün Yıllık Kazançları

Mahalleler	Nalbant (kuruş)	Kalaycı (kuruş)	Demirci (kuruş)	Saraç (kuruş)	Bıçkıcı (kuruş)	Cebeci (kuruş)	Tenekeci (kuruş)	Bıçakçı (kuruş)
Dağcılar	1.485					1.535		155
Pabuççular	770				300	1.955		
Yağcılar						740		
Kuyumcu						410	500	
Uzaklar	800		360					
Mehmed Efendi	525	250		510				
Yahyalar	135							
Toplam	3.715	250	360	510	300	4.670	500	155

3.2.1.3. Gıda İşletmeleri

Adapazarı kazasında yiyecek ve içecek sektörü: kasap, attar, helvacı, bakkal, bezirgân, kahveci ve şerbetçilerden oluşmaktadır. Temettuat sayımını incelediğimiz toplam hane sayısı içerisinde, gıda sektöründe çalışan hane sayısı 30'dur. Adapazarı kazasında bu mesleği icra edenler toplam hane sayısının %9,3'dür. Dağcılar Mahallesi'nde bir hane helvacı çıraklığı yapmaktadır. Gıda sektörüyle en fazla uğraşanlar dokuz hane ile Dağcılardır. Bu sektörün gelişmediği mahalle ise bir hane ile Yağcılardır.

Tablo 3.5. Gıda Sektörü Çalışanlarının Dağılımı

Mahalleler	Kasap	Attar	Helvacı	Bakkal	Bezirgân	Kahveci	Şerbetçi
Dağcılar	3		1	2		3	
Pabuççular	1						
Yağcılar	1						
Burma					2		
Kuyumcu					5		
Hocaoğlu		1		4		1	
Uzaklar							
Mehmed Efendi		1		1		1	1
Yahyalar			1	1			
Toplam	5	2	2	8	7	5	1

Adapazarı kazasında gıda sektörünün yıllık kazancı incelendiğinde kasaplar 723,3 kuruş, attarlar 635 kuruş, helvacılar 120 kuruş, bezirgânlar 2.315 kuruş, bakkallar 431,8 kuruş, kahveciler 491 kuruş ve şerbetçiler 80 kuruş kazanmaktadır.

Görüldüğü üzere kazada bu sektörün en yüksek kazançlı mesleği 2.315 kuruş ile bezirgânlık, en düşük kazançlı mesleği ise 80 kuruş ile şerbetçilik. Kazada mahallelerin yıllık temettüatlarına en çok katkıda bulunan meslek; 16.210 kuruş ile bezirgânlık, en az katkıda bulunan ise 80 kuruş ile şerbetçilik. Dağcılar Mahallesi'nde helvacı çırağı olarak yazılan hanenin mesleki geliri 3 kuruş olarak hesaplanmıştır. Gıda sektöründe kazada en yüksek kazanç 9.920 kuruş ile Kuyumcu, en düşük kazanç 455 kuruş ile Yağcılardır. Bu işletmelerin görülmediği mahalle Uzaklardır.

Tablo 3.6. Gıda Sektörünün Yıllık Kazancı

Mahalleler	Kasap (kuruş)	Attar (kuruş)	Helvacı (kuruş)	Bakkal (kuruş)	Bezîrgân (kuruş)	Kahveci (kuruş)	Şerbetçi (kuruş)
Dağcılar	2.206		40	795		1.355	
Pabuççular	1.155						
Yağcılar	455						
Burma					6.290		
Kuyumcu					9.920		
Hocaoğlu		770		2.615		800	
Mehmed Efendi		500		125		300	80
Yahyalar			200	920			
Toplam	3.616	1.270	240	3.455	16.210	2.455	80

3.2.1.4. Tütüncülük İşletmeleri

Adapazarı kazasında tütün ve tütüne bağlı sektörler; duhancı, çubukçu ve tabakacıdır. Temettüat sayımını incelediğimiz toplam hane sayısı içerisinde tütün ve tütüne bağlı sektörlerde çalışan hane sayısı 8’dir. Adapazarı kazasında bu mesleği icra edenler toplam hane sayısının %2,40’dır.

Tütün ve tütüne bağlı sektörlerle en fazla uğraşan mahalle üç hane ile Hocaoğlu’dur. Bu sektöre ait iş yerleri kazada çok yaygın değildir. Genelde bu iş yerleri mahallelerde bir iki dükkânla sınırlı kalmıştır.

Tablo 3.7. Tütün ve Tütüne Bağlı Sektörlerde Çalışanlar

Mahalleler	Duhancı	Çubukçu	Tabakacı
Dağcılar	1		
Kuyumcu			1
Hocaoğlu	2	1	
Mehmed Efendi	2		
Yahyalar	1		
Toplam	6	1	1

Adapazarı kazasında tütün ve tütüne bağlı sektörlerin yıllık ortalama kazançları incelendiğinde duhancıların 537,5 kuruş, çubukçuların 242,5 kuruş, tabakacıların 700 kuruş olarak yazılmıştır. Kazada bu sektörün en yüksek kazançlı mesleği 537,5 kuruş ile tabakacılık, en düşük kazançlı mesleği ise 242,5 kuruş ile çubukçuluktur. Kazada, mahallelerin yıllık temettüatlarına en çok katkıda bulunan meslek; 3.225 kuruş ile duhancılık, en az katkıda bulunan ise 242,5 kuruş ile çubukçuluktur. Tütün ve tütüne bağlı sektörlerde kaza genelinde en yüksek kazanç 1.195 kuruş ile Mehmed Efendi, en düşük kazanç 335 kuruş ile Dağcılardır.

Tablo 3.8. Tütün ve Tütüne Bağlı Sektörlerin Yıllık Kazançları

Mahalleler	Duhancı (kuruş)	Çubukçu (kuruş)	Tabakacı (kuruş)
Dağcılar	335		
Kuyumcu			700
Hocaoğlu	900	242,5	
Mehmed Efendi	1.195		
Yahyalar	795		
Toplam	3.225	242,5	700

3.2.1.5. Hizmet İşletmeleri

Adapazarı kazasında hizmet sektörü hamamcı, tellak-nâtır, hizmetkâr, berber, dülger, eskici, dümbekçi ve tüfenkçilerden oluşmaktadır. Temettüat sayımını incelediğimiz toplam hane sayısı içerisinde, hizmet sektöründe çalışan hane sayısı 32'dir. Adapazarı kazasında bu mesleği icra edenler toplam hane sayısının %9,63'dür. Hizmet sektörüyle en fazla uğraşanlar, sekiz hane ile Kuyumcu Mahallesi'dir. Bu sektörün gelişmediği mahalle ise bir hane ile Uzaklar Mahallesi'dir. Bu sektörde yaygın yapılan meslekler ise sırasıyla hizmetkârlık, berberlik ve eskiciliktir.

Dağcılar Mahallesi'nde bir hane saatçilik ile geçinmektedir. Kürekçi esnafı kaydı sadece Mehmed Efendi Mahallesi'nde yer almaktadır. Çilingir esnafı bir hane olarak Burma Mahallesi'nde kaydedilmiştir. Pabuççular Mahallesi'nde bir hane sandıkçılık ile uğraşmaktadır. Yahyalar Mahallesi'nde bir hane dellal olarak kaydedilmiştir. Pabuççular Mahallesi'nde bir hane cerrahlık yapmaktadır.

Tablo 3.9. Emektârlar ve Diğer Meslek Sahipleri

Mahalleler	Hamamcı	Tellak- Natır	Hizmetkâr	Berber	Dülger	Eskici	Dümbekçi	Tüfenkçi
Dağcılar			1	1				1
Pabuççular	1		1	1				1
Yağcılar			1		2			
Burma						3		
Kuyumcu		1	2	2	1	2		
Hocaoğlu	2			2				
Uzaklar			1					
Mehmed Efendi		1	1					
Yahyalar		1		1			2	
Toplam	3	3	7	7	3	5	2	2

Adapazarı kazasında hizmet sektöründe çalışanların yıllık ortalama kazançları incelendiğinde; hamamcıların kazancı 673,3 kuruş, tellakların 715 kuruş, hizmetkârların 548,3 kuruş, berberlerin 479,7 kuruş, dülgerlerin 916,6 kuruş, eskicilerin 650 kuruş, dümbekçilerin (çalgıcı) 500 kuruş ve tüfenkçilerin 560 kuruştur.

Kazada bu sektörün en yüksek kazançlı mesleği 916,6 kuruşluk kazanç ile dülgerlik, en düşük kazançlı mesleği ise 479,7 kuruşluk kazancı ile berberliktir. Kazada mahallelerin yıllık temettüatlarına en çok katkıda bulunan meslek 3.885,5 kuruş ile hizmetkârlık, en az katkıda bulunan ise 300 kuruş ile dellallıktır. Hizmet sektöründe kazada en yüksek kazanç 6.090 kuruş ile Kuyumcu, en düşük kazanç 301 kuruş ile Uzaklardır.

Tablo 3.10. Emektârlar ve Diğer Meslek Sahiplerinin Yıllık Kazançları

Mahalleler	Hamamcı (kuruş)	Tellak- Nâtır (kuruş)	Hizmetkâr (kuruş)	Berber (kuruş)	Dülger (kuruş)	Eskici (kuruş)	Dümbekçi (kuruş)	Tüfenkçi (kuruş)
Dağcılar			305	530				720
Pabuççular	380		350	138				400
Yağcılar			832,5					
Burma					1.350	2.050		
Kuyumcu		500	1.550	1.440	1.400	1.200		
Hocaoğlu	1.640			870				
Uzaklar			301					
Mehmed Efendi		565	500					
Yahyalar		280		380			1.000	
Toplam:	2.020	2.145	3.838,5	3.358	2.750	3.250	1.000	1.120

Kazada bu mesleki kazançların yanında Dağcılar Mahallesi'nde bir hanenin saatçilikten yıllık kazancı 515 kuruş, Mehmed Efendi Mahallesi'nde bir hanenin kürekçilikten yıllık kazancı 465 kuruş, Burma Mahallesi'nde, bir hanenin çilingirlikten yıllık kazancı 860 kuruş, Pabuççular Mahallesi'nde bir hanenin sandıkçılıktan kazancı 400 kuruş, Yahyalar Mahallesi'nde dellal olarak kaydedilen esnafın yıllık kazancı 300 kuruş, Pabuççular Mahallesi'nde cerrah olarak kaydedilen bir hanenin yıllık kazancı 420 kuruş olarak hesaplanmıştır.

3.2.1.6. Tarım, Hayvancılık ve Taşımacılık İle İlgili Meslekler

Adapazarı kazasında tarım ve hayvancılık sektörü: çiftçi, çapacı, bahçıvan, arpacı taşımacılık sektörü ise bargirci ve arabacı mesleklerinden oluşmaktadır. Temettüat sayımını incelediğimiz toplam hane sayısı içerisinde tarım, hayvancılık ve taşımacılıkta

alışan hane sayısı 108'dir. Adapazarı kazasında bu mesleği yapanlar toplam hane sayısının %32,53'dür.

Tarım, hayvancılık ve taşımacılık ile en fazla uğraşan yer otuz yedi hane ile Uzaklar Mahallesi'dir. Bu sektörün gelişmediği mahalle ise üç hane ile Burma Mahallesi'dir. Adapazarı kazasında, en yaygın ekonomik uğraş tarım ve hayvancılıktır. Kazada farklı meslek icra edenlerin de ya ekili toprağı ya da büyük ve küçükbaş hayvanları bulunmaktadır. Bu sektörde en az icra edilen meslekler arpacılık ve bahçıvanlıktır.

Tablo 3.11. Tarım, Hayvancılık ve Taşımacılık İlgili Meslekler

Mahalleler	Erbâbı Ziraat	Çapacı	Bahçıvan	Arpacı	Bargirci	Arabacı
Dağcılar	4	6			2	
Pabuççular	14				1	
Yağcılar	8					
Burma		1			2	
Kuyumcu		1			6	
Hocaoğlu	2			1	1	4
Uzaklar	33	4				
Mehmed Efendi	3		1			1
Yahyalar	6	8				
Toplam	70	20	1	1	12	5

Adapazarı kazasında tarım, hayvancılık ve taşımacılık sektöründe çalışanların yıllık ortalama kazançları incelendiğinde: erbâb-ı ziraatla uğraşanların kazancı 764 kuruş, çapacıların 385 kuruş, bahçıvanların 1.266 kuruş, arpacıların 1.400 kuruş, bargircilerin 958 kuruş ve arabacıların 256 kuruş olarak yazılmıştır. Kazada bu sektörün en yüksek kazançlı mesleği yıllık ortalama 1.400 kuruş ile arpacılık, en düşük kazançlı mesleği ise 256 kuruş ile arabacılıktır. Kazada mahallelerin yıllık temettüatlarına en çok

katkıda bulunan meslek 53.499,5 kuruş ile erbâb-ı ziraatçılık, en az katkıda bulunan ise 1.280 kuruş ile arabacılıktır. Tarım, hayvancılık ve taşımacılık sektöründe kazada en yüksek kazanç 25.558,5 kuruş ile Uzaklar, en düşük kazanç 5.500 kuruş ile Dağcılar'dır.

Tablo 3.12. Tarım, Hayvancılık ve Taşımacılık İlgili Mesleklerin Yıllık Kazançları

Mahalleler	Erbâb-ı Ziraat (kuruş)	Çapacı (kuruş)	Bahçıvan (kuruş)	Arpacı (kuruş)	Bargirci (kuruş)	Arabacı (kuruş)
Dağcılar	3.400			1.400	700	
Pabuççular	12.100				260	
Yağcılar	7.100					
Burma		500			2.020	
Kuyumcu		600			8.290	
Hocaoğlu	2.865	1.755			225	1.030
Uzaklar	24.188,5	1.370				
Mehmed Efendi	4.380	280	1.266			250
Yahyalar	6.550	3.200				
Toplam	53.499,5	7.705	1.266	1.400	11.495	1.280

3.3.Hisseli Dükkânlar ve Gelir Durumları

Hane sahiplerinin kendilerinin mütemekkin olduğu dükkânlar için gelir kaydı yapılmamıştır. Şahısların hisse sahibi olduğu dükkânlarda ise yıllık kazanç tutarı yazılmıştır. Kazada en fazla hisseli ticari işletme, dükkân vasfı taşıyan mekânlardan oluşmaktadır. Bunların toplamı 117 bâbdır. Kazada en az hisseli ticari işletme ise 1 bâblık kayıtle terzi dükkânıdır. Dükkânlardaki hisseli durum tarif edilirken “bâb”, değirmenlerdeki hisseli durum ise “ocak” kavramı ile açıklanmıştır.

Hisseli dükkân gelirlerinin en fazla olduğu mahalle 6.598 kuruş ile Hoccoğlu'dur. Hisseli dükkân gelirlerinin en az olduğu mahalle ise 90 kuruş ile Burma'dır. Yağcılar 'da kayıtlı hiç dükkân görülmezken Kuyumcu'da da ise hiç hisseli dükkân kaydı bulunmamaktadır. Kazada 158 bâb dükkân ve 11 ocak değirmen yer almaktadır.

Adapazarı kazasında, 1845 yılı toplam gelirleri 298.888,5 kuruş iken bu gelirin 16.013,5 kuruşluk geliri hisseli ticari işletmelerden elde edilmiştir. Bu da oransal olarak 5,357'ye tekâbül etmektedir.

Tablo 3.13. Hisseli Dükkânlar, İşletmeler ve Gelirleri

Mahalleler	Dükkân	Mağaza	Hane Sahibinin Meskûn Olduğu Dükkân	Asiyâb	Hamam	Bezir-hane	Kahvehane	Han	Terzi	Duhancı	1845 Geliri
Dağcılar	28 Bâb		1 Bâb				1 Bâb				2.592
Pabuççular	1 Bâb						1 Bâb		1 Bâb		280
Yağcılar											
Burma	2 Bâb		2 Bâb								90
Kuyumcu			5 Bâb								
Hocaoğlu	54 Bâb		8 Bâb	6 Ocak	1 Bâb	1 Bâb	1 Bâb	2 Bâb			6.598
Uzaklar	4 Bâb										297,5
Mehmed Efendi	8 Bâb	2 Bâb	4 Bâb					1 Bâb		2 Bâb	4.945
Yahyalar	20 Bâb			5 Ocak	2 Bâb	2 Bâb		1 Bâb			1.211
Toplam	117	2	20	11	3	3	3	4	1	2	16.013,5

3.4. Adapazarı Kazasının Merkez Mahallelerinin 1844 Yılı Vergileri ve 1845 Yılı Temettüatları

Adapazarı kazası merkez mahallelerine ait dokuz temettuat defterinden elde edilen verilerde 1844 yılı vergileri “sene-i sabıkda virgü olarak bir senede virdüğü” şeklinde ifade edilen kayıtlar esas alınarak oluşturulmuştur. 1845 yılına ait temettuat kısmı ise 1844 yılı vergisi ve 1845 yılı kazançları ile ‘zuhurât’ olarak ifade edilen gelirlerin toplamından elde edilmiştir.

Tablo 3.14. Adapazarı Kazasına Bağlı Mahallelerin, Hane Sayıları, Vergileri ve Temettüatları

Mahalleler	Hane Sayısı	Müslim- gayrimüslim	1844 Yılı Vergisi (kuruş)	Hane Başı Vergi Miktarları (kuruş)	1845 Yılı Temettüatı (kuruş)	Hane Başı Temettü Miktarları (kuruş)
Dağcılar	47	Müslim	8.881	188,957	39.529,5	841,053
Pabuççular	39	Müslim	7.485	191,923	33.902,5	869,294
Yağcılar	17	Müslim	3.407	200,411	13.215	777,352
Burma	23	Gayrimüslim	6.057	263,347	29.800	1.295,652
Kuyumcu	36	Gayrimüslim	9.091	252,527	51.350	1.426,388
Hocaoğlu	51	Müslim	8.813	172,803	48.235	945,784
Uzaklar	49	Müslim	6.714,5	137,030	40.680	830,204
Mehmed Efendi	32	Müslim	5.102	159,437	32.740	1.023,125
Yahyalar	38	Müslim	6.213,5	163,513	24.476	644,105
Toplam	332		61.764		298.885,5	

3.5. Adapazarı Kazasından Tahsil Edilen Vergiler

Adapazarı kazası temettüat sayımlarında bahsedilen vergilerin başlıcaları; âşar (buğday, arpa, çayır, mısır, kettan, kabluca, duhan, burçak, aleften), cizye (gayrimüslimlerin askerlik mükellefiyetlerinden), ağnam (küçükbaş hayvancılıktan), ancemaatın vergi (gelir üzerinden) ve kovan resmi (arıcılıktan) dir.

3.5.1. Âşar

Âşar kelime manası “onda bir”dir.¹⁵⁷ Müslüman ahalinin vermek zorunda olduğu aynî vergidir.¹⁵⁸ Âşar vergisi esas itibarıyla şerî bir vergi olmakla birlikte Osmanlı uygulaması kendisine has özelliklere sahiptir.¹⁵⁹

Osmanlılarda Müslüman-gayrimüslim ayrımı yapılmaksızın bütün teba âşarın mükellefidir.¹⁶⁰ Zirai endüstrinin ortaya koyduğu verimin iki türüne göre bu vergi de iki çeşittir; toprak mahsulleri üzerinden alınan âşar ve hayvanlar üzerinden alınan beylik.¹⁶¹ Bazı yerlerde oranlar 1/10’a kadar düşerken, bazı yerlerde 1/8’e ve hatta 1/2’ye kadar yükselirdi.¹⁶² Bu vergi Tanzimat’tan önce dirlik sahiplerine ödeniyordu.¹⁶³

Âşarın senelik mahsule oranı toprağın verim kabiliyetine, sulama şartlarına, ziraat çeşitlerine ve mahalli örf ve âdetlere göre büyük değişiklikler gösterir hatta bazen her kaza ve hatta her köy için ayrı ayrı belirlenmiştir.¹⁶⁴ Âşar toplam mahsul miktarı üzerinden belirlenmektedir. Her bir mükellefin vergiye tabi her çeşit mahsulü için ayrı ayrı hesaplanmaktadır.¹⁶⁵ Osmanlı Devleti’nde tarımsal üretimdeki değişimleri izleme imkânı veren en önemli veri devletin âşar gelirleridir.¹⁶⁶

Osmanlı’da âşar Tanzimat’a kadar iltizam ile toplanı gelmiştir.¹⁶⁷ Tanzimat’ın ilk ve ikinci yıllarında bütün âşar ve vergiler emanet usulü ile yönetilmiştir. Ancak bazı âşarcıların haksızlıklarından yanında, toplanan tahılları muhafaza etmek, gerekli sürede satmak, memurlarının yönetebileceği bir iş olmadığı görülmüştür.¹⁶⁸ Bu yüzden devletin

¹⁵⁷ Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlı İktisadi Yapısı”, *Osmanlı Tarihi ve Medeniyet Tarihi*, s.531.

¹⁵⁸ Halil İncalcık, *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi*, s.134.

¹⁵⁹ Coşkun Çakır, a.g.e. , s.51.

¹⁶⁰ Mübahat S. Kütükoğlu, a.g.e. , s.531.

¹⁶¹ M.A. Ubicini, *Türkiye 1850*, çev. Cemal Karaağaçlı, Cilt II, Tercüman Yayınları, s.267.

¹⁶² Halil İncalcık, a.g.e. , s.134.

¹⁶³ Necdet Sakaoğlu, a.g.e. , s.12.

¹⁶⁴ Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye’de Toprak Meselesi*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980, s.800.

¹⁶⁵ Korhan Orbay, “Vergi Kayıtları, Mahsul Miktarları ve Fiyatlar: Vakıfların Rüsum, Âşâr-ı Hubûbât ve Furûht-ı Hubûbât Defterleri” *A.Ü. OTAM*, Cilt XXX, Sayı 30, (2011), s.135.

¹⁶⁶ Halil İncalcık/Mehmet Seyitdanlıoğlu, a.g.e. , s.521.

¹⁶⁷ Coşkun Çakır, a.g.e. , s.51.

¹⁶⁸ Nadir Özbek, *İmparatorluğun Bedeli Osmanlı’da Vergi, Siyaset ve Toplumsal Adalet (1839-1908)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2015, s.55.

büyük zararlara uğradığı görülmüştür. Tanzimat Dönemi'nde, daha önceden mültezimlerin yaptıkları zulümlerin giderilmesi ve ılımlı bir kural ve yöntem ile devletin âşar haklarının alınması için tüzükler yapılmış ve bunun neticesinde âşarı toplama işinin yine mültezimlere verilmesi yoluna dönülmüştür.¹⁶⁹

Adapazarı kazasında âşar gelirleri öncelikle buğday, arpa, çayır, mısır, kettan, kablucu, duhan, burçak, alef gibi ürünlerden elde edilmiştir.1844 yılı âşar vegilerinde doğrudan bu ürünlerin adı yazılarak kaydedilen toplam âşar vergisi 466 kuruştur. Dutluklardan alınan âşar 3.421,9 kuruş, elmalıklardan alınan ise 34 kuruştur. Karışık meyve bahçelerinden 39,1 kuruş, cevizden ise 6 kuruş âşar alınmıştır. Çayırliklar ayrıca sayılmış 1844 yılı kazançları 5.902,5 kuruş vergileri ise 590,25 kuruş olarak yazılmıştır. Ekili tarlalardan 25.329,5 kuruş gelir elde edilmiştir. Yıllık vergileri 2.562,95 kuruş olmuştur. Kiraya verilen tarlalardan ise 11.302 kuruş kazanç elde edilmiştir. Yıllık vergileri 1.130,2 kuruş olmuştur. Yine sebzeler de âşara tabi tulmuş, sarımsaktan 4,5, soğandan 2, bostandan 30,4, patlıcandan 1,8, üzümünden 0,6, karışık sebze bahçesinden 5,4 kuruş âşar alınmıştır.

3.5.2.Cizye

Cizye; Müslüman olmayan halktan, askerlik hizmetinden muafiyeti karşılığı olarak alınan şahsi vergidir. Şahısların ödeme kudretlerine göre âlâ, evsât, ednâ şeklinde üç kademeye ayrılmıştır. Çocuklar kadınlar ve papazlar bu vergiden muaf tutulmuştu.¹⁷⁰ Vergi Müslüman olmayanların devlet tarafından korunması ve savaşa katılmaması karşılığında alınmaktaydı.¹⁷¹ Osmanlı Devleti'nde 16. Yüzyıla kadar Müslüman olmayanlardan alınan vergi genellikle harâç olarak adlandırılırken daha sonra cizye veya cizye-i şerî terimleri yaygınlaşmıştır.¹⁷²

Osmanlı Devleti'nde cizye gayrimüslim halktan belirli koşulları taşıyan kişilerden kişi başına alınan bir vergiydi. Bu koşullar arasında belli bir yaş aralığında olmak (14-75), sağlıklı olmak, sakat veya hasta olmamak, din adamı veya işsiz olmamak ve Ehl-i Kitap (Zimmî) statüsünde olmak bulunmaktaydı.¹⁷³ Belli bir yerde ikâmet etmeyen ve belirli bir işi olmayan gayrimüslimlere yava denir ve bunlara alınan cizyeye de yava

¹⁶⁹ Mustafa Nuri Paşa, *Netayic Ül-Vukuat*, Sad. Neşet Çağatay, Cilt III, IV, TTK, Ankara 1980, s.289.

¹⁷⁰ Enver Ziya Karal, a.g.e. , s.195.

¹⁷¹ Mübahat S. Kütükoğlu, a.g.e. , s.533.

¹⁷² Halil İnalçık, a.g.e. , s.64.

¹⁷³ Yavuz Cezar, "Türkiye'de XV. ve XVI. Yüzyıllarda, Gayrimüslimlerin, Hukuki, İçtimai ve İktisadi Durumu" ,*Belleten*, Cilt XLVII, Sayı 187, 1983, s.1148.

cizyesi denirdi. Ancak yabancı tüccarlar yava kapsamında değerlendirilmezdi. Bu nedenle de onlardan cizye alınmazdı.¹⁷⁴ 1830-1831 tarihlerinde yapılan ilk genel sayımda reayanın ellerinde bulunan cizye belgeleri incelenerek sayım defterlerine kaydedilmiş ve cizye belgesi olmayan gayrimüslimler tespit edilerek ekonomik durumlarına göre ödeyecekleri cizyeler belirlenmiştir.¹⁷⁵

Tanzimat Dönemi'nde cizye ile alakalı değişiklikler yapılmıştır. Bunların en mühimi cizye vergisinin toplanmasıyla ilgili olmuştur. 1840 yılından itibaren cizye vergisinin toplanma görevi cemaat liderlerini verilmiştir.¹⁷⁶ Mükellefler daha önceden olduğu gibi üç sınıfa ayrılmış olduğu halde her bir kaza ve sancağın cizye miktarlarını gösteren defterler, görevlendirildikleri sırada muhassıllara teslim edilmiştir.¹⁷⁷ Tanzimat cizyeyi kaldırmamış fakat tahsil usulünü değiştirmiştir.¹⁷⁸ Cizye 1856 Islahat Fermanı ile kaldırılmıştır. Yerine konulan bedel-i askeri ile mahiyeti değiştirilerek 1907 yılına kadar devam ettirilmiştir.¹⁷⁹ Adapazarı kazasının merkez mahallelerinden üçünde gayrimüslimler ikâmet etmekteydi. Burma ve Kuyumcu tamamen gayrimüslimlerden oluşurken, Mehmed Efendi'de ise üç hanede gayrimüslimler yaşamaktaydı. Bu mahallelerde cizye mükellefi olanlar cizye kademelerine göre kaydedilmiştir.

Tablo 3.15. Adapazarı Kazasında Cizye Mükelleflerinin Sayısı ve Cizye Vergileri

Mahalle	Ednâ Kademe	Vergi (kuruş)	Evsât Kademe	Vergi (kuruş)	Âlâ Kademe	Vergi (kuruş)
Burma	5	75	23	690	4	240
Kuyumcu	10	150	53	1.590	3	180
Mehmed Efendi			2	60	1	60
Toplam	15	225	78	2.340	8	480

¹⁷⁴ Ahmet Tabakoğlu, a.g.e. , s.179.

¹⁷⁵ Mustafa Mesut Özekmekçi, “İlk Osmanlı Nüfus Sayımları (1830-1850) ve İngiltere, ABD Nüfus Sayımları Mukayesesi”, (Basılmamış Doktora Tezi), Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa 2020, s.145.

¹⁷⁶ Perihan Hazel Kaya, ”Tanzimat Reformunun Osmanlı Devleti'nin İdari ve Mali Yapısına Etkisi: Muhassıllık Teşkilatı Örneği, *Sayıştay Dergisi*, Cilt XXXII, Sayı 120, (2021), s.123.

¹⁷⁷ Abdüllatif Şener, a.g.e. , s.110.

¹⁷⁸ Coşkun Çakır, a.g.e. , s.51.

¹⁷⁹ Halil İnalcık, a.g.e. , s.738.

Cizye vergileri hesaplanırken ednâ kademe 15 kuruş, evsât kademe 30 kuruş ve âlâ kademe ise 60 kuruş üzerinden hesaplanmıştır. Üç mahallede toplam cizye mükellefi sayısı 101’dir. Cizye mükelleflerinden toplanan vergi miktarı ise 3.045 kuruştur.

3.5.3.Ağnam

Arapça “ganem” (koyun) kelimesinin çoğulu olan “ağnam” kelimesinden adını alan bu vergi,¹⁸⁰ Osmanlı Devleti’nde küçükbaş hayvanlardan alınan bir vergi olarak bilinmektedir. Koyun ve keçilerden tahsil edilen vergiye resm-i ağnam ve yahut adet-i ağnam adı verilirdi ve bu vergi küçükbaş hayvan başına 1 – 2 akçe kadardı.¹⁸¹ Bu vergi iltizam ile tahsil edilirdi. Tanzimat Dönemi ile birlikte bazı kaynaklarda bu verginin aynı olarak tahsili ve iltizam usulü ile idaresinin kaldırıldığı çeşitli adlarla anılan resimlerin yerine ülkenin her yerinde koyun ve keçi başına 5 kuruş resim ve 20 para mübaşireye konulduğu belirtilmektedir. Bu vergiler, muhassılların nezareti altında “mübaşir” denilen memurlar aracılığıyla toplanarak hazineye gönderilirdi.¹⁸² Bu değişikliklerle ağnam resmi hayvanın maddi değeri ölçü alınarak değil gelir üzerinden tahsil edilen bir vergi şekline dönüştürülmek istenilmiştir.¹⁸³

Adapazarı kazası merkez mahallelerinde Dağcılar, Hacaoğlu, Mehmed Efendi ve Yahyalar ’da küçükbaş hayvancılık sayımları yapılmıştır. Ağnam vergisi alınan hayvan türleri, sayıları ve 1844 yılı vergileri aşağıdaki gibidir. Adapazarı kazasının merkez mahallelerinde 376 küçükbaş hayvandan alınan toplam vergi miktarı 1.897 kuruştur.

Tablo 3.16. Adapazarı Kazasında Ağnam Vergisi Alınan Hayvanlar ve Ağnam Vergileri

Mahalleler	Sağman Ağnam	1844 Yılı Vergisi (kuruş)	Gayri Sağman Ağnam	1844 Yılı Vergisi (kuruş)	Sağman Keçi	1844 Yılı Vergisi (kuruş)	Kısır Keçi	1844 Yılı Vergisi (kuruş)	Toplam Vergi (kuruş)
Dağcılar	51	317	12	48	30	270			635
Hacaoğlu	37	324	18	18					342
Mehmed Efendi			40	105	135	455		15	605
Yahyalar	25	250	-		13	65			315
Toplam	113	891	70	171	178	790		15	1.897

¹⁸⁰ Ayhan Yalçın, a.g.m. , s.79.

¹⁸¹ Boris Christoff Nedkoff, a.g.m. , s.619.

¹⁸² Abdüllatif Şener, a.g.e. , s 133-134.

¹⁸³ Berrin Günay, Asım Furkan Tekir, a.g.m. , s.760.

3.5.4.Ancemaatin Vergi (Vergi-i Mahsûsa)

Osmanlı vergi sisteminde Tanzimat ile birlikte gerçekleştirilen önemli bir değişiklik uzun süredir uygulanan çeşitli “örfi vergiler” yerine, tek bir verginin getirilmesi olmuştur; bu vergi “ancemaatin vergisi” olarak adlandırılmıştır.¹⁸⁴ Tanzimat Fermanı’ndaki “bundan sonra memleket ahalisinden her ferdin emlâk ve kudretine göre münasip bir vergi tayin olunarak kimseden ziyade şey alınmaması” hükmündeki “emlâk ve kudretine göre” ifadesi verginin kişinin mali durumuna göre belirlenmesini öngörmüş ve bu ilke ancemaatin vergisiyle hayata geçirilmiştir.¹⁸⁵

1840’dan itibaren yürürlüğe konan bu vergi ile halkın eskiden ödediği örfi vergiler göz önünde tutulmuş ve bunların tahsili için toplanan paralar düşülerek tespit edilip köy ve mahallelerin ödeyecekleri bir miktar belirlenmiştir. 1840 sayımlarında vergi, servet ve gelir üzerinden hesaplanırken, 1845 sayımlarında sadece gelir üzerinden hesaplanmıştır. 1840 sayımıyla beraber vergi-i mahsûsa servet vergisinden gelir vergisine evrilmeye başlamıştır.¹⁸⁶ Vergi-i mahsûsa, ilk dönemlerde yılda iki defa topluluk üzerinden alınan ve mükelleflerin “hal ve tahammüllerine göre komşuca ve karındaşca tevzi” edilen bir vergi idi.¹⁸⁷

Ancemaatin vergisi şu şekilde uygulanmıştır: Anadolu ve Rumeli’deki her bir kazanın örfi vergi olarak çeşitli isimlerle yılda ödedikleri miktarlar belirlenmiş hesaplanan tutardan bazı indirimler yapıldıktan sonra, kalan miktar tek bir vergi olarak ilgili kazanın ahalisi tarafından “lazım gelenler” aracılığıyla toplanmıştır.¹⁸⁸ Vergi-i mahsûsanın miktarı, Maliye Nezareti tarafından yalnızca eyaletler düzeyinde belirlenmiştir. Her eyalette bu miktar, önce kazalar ve daha sonra mahalle ve köyler arasında bölüştürülmüştür.¹⁸⁹ Ancemaatin verginin tespiti başlangıçta muhassıllarca yapılmaktaydı.¹⁹⁰ Uygulamadaki aksaklıklar yüzünden bu usûl kalıcı olamadı.¹⁹¹ Başarısız olarak değerlendirilebilecek vergi-i mahsûsa uygulaması devletin yeni bir düzenleme geliştirdiği 1858 yılına kadar sürdü. 1859’dan itibaren vergi-i mahsûsa kademeli olarak kaldırılmış ve bir başka düzenleme ile nisbi tarzdaki emlâk, arazi ve

¹⁸⁴ Coşkun Çakır, a.g.e. , s.48-49.

¹⁸⁵ Berrin Günay, Asım Furkan Tekir, a.g.m. , s.732.

¹⁸⁶ Ayla Efe, a.g.m. , s.40.

¹⁸⁷ Yakup Akkuş, a.g.m. , s.45.

¹⁸⁸ Coşkun Çakır, a.g.e. , s.49.

¹⁸⁹ Yakup Akkuş, a.g.m. s.45.

¹⁹⁰ Coşkun Çakır, a.g.e. , s.49.

¹⁹¹ Necdet Sakaoğlu, a.g.e. , s.10.

temettü vergileri konulmuştur.¹⁹² Osmanlı yönetimi artık “tahrir kaidesince vergi tarhı” usûlünü kabul etmiş, servet ve kazancı daha iyi inceleyip buna göre vergilendirme yapmaya özen göstermiştir. Bu amaçla Tahrir-i Emlak Nezareti kurularak sayımların yapılmasına başlanmıştır. Ancak önceki tecrübelerinden ders alan Osmanlı yönetimi bu sefer geniş bir alanda sayımlar yapmak yerine, sayıma Hüdavendigâr ve Yanya vilayetlerinden başlamıştır.¹⁹³

Tablo 3.17. Adapazarı Kazasının Vergi-i Mahsûsası ve Kazada Hane Baş Vergi Oranları

Mahalleler	Hane Sayısı	Müslim- gayrimüslim	1844 Vergisi (kuruş)	Hane Baş Vergi Miktarları (kuruş)
Dağcılar	47	Müslim	8.881	188,957
Pabuççular	39	Müslim	7.485	191,923
Yağcılar	17	Müslim	3.407	200,411
Burma	23	gayrimüslim	6.057	263,347
Kuyumcu	36	gayrimüslim	9.091	252,527
Hocaoğlu	51	Müslim	8.813	172,803
Uzaklar	49	Müslim	6.714,5	137,030
Mehmed Efendi	32	Müslim	5.102	159,437
Yahyalar	38	Müslim	6.213,5	163,513
Toplam	332		61.764	

Adapazarı kazasının merkez mahallelerinin 1844 yılı vergi-i mahsûsaları incelendiğinde, en yüksek vergi 9.091 kuruş ile genelde tüccarların ikâmet ettiği

¹⁹² Berrin Günay, Asım Furkan Tekir, a.g.m. , s.733.

¹⁹³ Mert Cemal Aygün, a.g.t. , s.11.

Kuyumcu Mahallesi'nden tahsil edilmiştir. Kazada ikinci yüksek yıllık vergi ise 8.881 kuruş ile Dağcılar Mahallesi'nde görülmektedir. Bu mahallede, esnaflığın yanında ziraat ve hayvancılığın da ekonomik uğraş olduğu söylenebilir. 8.813 kuruşluk yıllık vergisi olan Hocaoğlu da esnaflığın yanında tarım ve hayvancılığın yapıldığı bir mahalledir. 7.485 kuruşluk vergisi bulunan Pabuççular Mahallesi'nin vergi kalemleri genelde tarım ve hayvancılıktan kazanılan gelirlerden oluşmaktadır. 6.714,5 kuruşluk vergi geliri olan Uzaklar Mahallesi bu gelirlerini tarım, hayvancılık ve ikisine bağlı emektârlık mesleklerinden elde etmiştir. 6.213,5 kuruşluk vergi gelirine sahip Yahyalar Mahallesi'nde kazançlar çoğunlukla tarım ve hayvancılığın yanı sıra esnafıktan elde edilmiştir. Bu mahallede tarım sektöründe çalışan çapacılık yapan hane sayısı diğer mahallelerle karşılaştırıldığında oldukça fazladır. 6.057 kuruşluk yıllık vergisi ile Burma özellikle ticaret erbabının yoğun yaşadığı bir mahalledir. Bu mahallede terzilik ve bezirgânlık önde gelen meslek dalları olmuştur. 263,347 kuruş ile kişi başı yıllık vergi oranının en yüksek olduğu mahalledir. 5.102 kuruşluk yıllık vergisi ile Mehmed Efendi mesleki çeşitliliğin görüldüğü bir mahalledir. Mahalle esnaflık kazançları yanında tarım ve hayvancılıktan da gelir elde etmiştir. 3.407 kuruşluk yıllık vergisi ile Yağcılar hane sayısı olarak kazanın en düşük mahallesi olması hasebiyle vergi gelirlerinin de en az toplandığı yer olmuştur. Ancak 200,411 kuruşluk hane başı vergi miktarıyla bu mahalle, merkez mahalleler arasında üçüncü sırada yer alabilmiştir. Bu mahallenin kazancı çoğunlukla tarım ve hayvancılığa bağlı faaliyetlerden elde edilmiştir.

Adapazarı kazasının merkez mahallelerinde ikâmet eden 332 hane halkından 1844 yılı itibarıyla elde edilen toplam vergi-i mahsûsa 61.764 kuruş olmuştur. Kazada bulunan 10 yabancı tüccar hanesinden de aynı yıl 1.165 kuruş vergi-i mahsûsa tahsil edilmiştir.

3.5.5.Kovan Resmi

Âşar vergileri kapsamındaki kovan resmi “öşr-i kovan”, “rûsumat-ı kovan”, “öşri asel” gibi adlarla kaydedilmiş ve arıcılık faaliyetlerinden elde edilen balın 1/10'u oranında alınan bal vergisidir.¹⁹⁴ Arı besleyen köylülerden kovan başına eyaletine göre yılda bir kere alınan muayyen bir paradır.¹⁹⁵ Adapazarı kazasında arıcılık Pabuççular, Yağcılar, Mehmed Efendi ve Yahyalar Mahallelerinde yapılmaktadır. Kaza merkezinde

¹⁹⁴ Sinan Bahadır, a.g.t. , s.104.

¹⁹⁵ Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986, s.190.

kayıtlı olan 41 kovandan 275 kuruş vergi alınmıştır. Genelde kovan başı 10 kuruş olarak yazılan kovan vergisi sadece Pabuççularda 6,5 kuruş olarak alınmıştır.

3.6. Temettüat Defterlerinde Bahsi Geçen Ölçü ve Tartı Birimleri

Adapazarı kazasına ait temettüat sayımlarında hububat tartımları yapılırken genelde ölçü birimi olarak kile ve kıyye kullanılmıştır.

3.6.1. Kile

Hububat ölçümünde kullanılmıştır. Birbirinden çok farklı kile ölçüleri vardı. Osmanlı Devleti'nin resmi ölçeği olan ve Akdeniz tüccarının “kilo de Coastantinople) şeklinde sözünü ettiği İstanbul kilesi 16. Yüzyılda 20 okka yani 25,6589 kg buğday ve un, 23,093 kg da arpa alırdı.¹⁹⁶

İstanbul kilesi ortalama 25 kg iken 1783'te bir hububat küçük İbrâil kilesi 11 İstanbul kilesine veya 240 okkaya (307,92 kg.) eşitti. 1840 yılında İbrâil'in Eflâk'a iadesinden sonra İbrâil kilesi teke indirilmiş ve miktarı 400 okkaya (513,2 kg) eşit olan eski büyük İbrâil kilesi benimsenmiştir.¹⁹⁷

Kilenin 1/8'ine kutu denirdi. Kile: “1841 ‘den sonra Türkiye’de 1 kile= 35,27litre= 20 okka” olarak standartlaşmış bir ölçü olmuştur. Bu yeni kile , “İstanbul kilesi” adını almıştır. 1 kile= 20 okka= 25,65 kg. ‘dır’.¹⁹⁸ Konya kilesi ise 1 şinik yani 1/4 kile daha fazla etmekteydi. Buna göre bir Konya kilesi 32.070 kg etmektedir.¹⁹⁹

Kile bazı yerlerde farklılık gösterse de 20-24 okka kadardır. En çok kullanılan kile İstanbul kilesi adıyla bilinenidir Kile genellikle tahıllarda uygulanır.²⁰⁰ Osmanlı kanunnâmelerinde kilelerin standartlarına uygunluğundan kileci ve tamgacı tarafından onaylanması ve ölçülerin dışında tartı yapanların ceza alması için maddeler yer alırdı.²⁰¹

3.6.2. Okka (Kıyye)

Osmanlı Devleti'nde kıyye, vukıyye, vakıyye yaygın adı okka olan ağırlık ölçüsüdür. 400 dirhem veya 1300 gramdır. Ancak dirhem ağırlığı değişik yerlerde farklı gösterdiğinden kıyye de farklı olmaktaydı.²⁰² Okka rastlayabildiğimiz birkaç istisna

¹⁹⁶ Ünal Taşkın, “Osmanlı Devleti 'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2005, s.63

¹⁹⁷ M. Maxim, “İbrâil”, *DİA*, Cilt XXI, (2000), s.364.

¹⁹⁸ Ayhan Yalçın, a.g.m. s.45.

¹⁹⁹ Yılmaz Kurt, “Sis Sancağı (Kozan-Feke) Mufassal Tahrir Defterleri Tanıtımı ve Değerlendirilmesi II: Ekonomik Yapı”, *A.Ü. OTAM*, Cilt II, Sayı 2, (1991), s.171.

²⁰⁰ Bernard Camille Collas, *1864'te Türkiye*, çev. Teoman Tunçdoğan, Bileşim Yayınevi, İstanbul 2005, s.132.

²⁰¹ Cengiz Kallek, “Kile”, *DİA*, Cilt XXV, (2002), s.570.

²⁰² Necdet Sakaoğlu, a.g.e. , s.70.

dışında genel itibariyle 400 dirhemdir. Sadece “Liva-yı Aydın’ın bir vukıyyesi üçyüz dirhemdir. Abdülaziz devri sadrazamlarından olan Ahmed Esat Paşa Muş okkasının değerini 500 dirhem olarak vermiştir.”²⁰³

²⁰³ Ünal Taşkın, a.g.t. , s.96.

SONUÇ

19. yüzyılda Osmanlı idarecileri devletin içinde bulunduğu iktisadi sıkıntıları giderebilmek için çeşitli önlemler alma yoluna gitmiştir. Özellikle Tanzimat Dönemi ile devletin merkezileştirilmesi politikalarının bir yansıması olarak vergi toplama yöntemlerinde değişikliklere gidilmiştir. Yıllarca iltizam sistemi ile toplanan vergi gelirleri merkezden gönderilen muhassıllar yoluyla toplanmaya başlanmıştır. Şahısların vereceği vergiler “emlâk ve kudretine göre” kriteri üzerinden yeniden hesaplanmıştır. 1840 yılı itibarıyla konulan bu vergi bireylerin mal varlıklarının tespiti için temettü sayımlarının yapılması sonucunu doğurmuştur.

Tezimize konu olan Adapazarı kazasının merkez mahallelerine ait Temettüat Defterleri 1844-1845 yıllarına dair şehrin iktisadi, idari ve sosyal yaşantısıyla ilişkili zengin bilgiler içermektedir. Adapazarı kazasının merkez mahallerinin incelenmesinde, 2826 numaralı ve 47 haneden oluşan Dağcılar Mahallesi, 2839 numaralı ve 49 haneden oluşan Uzaklar Mahallesi, 2857 numaralı ve 23 haneden oluşan Burma Mahallesi, 2886 numaralı ve 36 haneden oluşan Kuyumcu Mahallesi, 2871 numaralı ve 38 haneden oluşan Yahyalar Mahallesi, 2877 numaralı ve 51 haneden oluşan Hocaoglu Mahallesi, 2889 numaralı ve 39 haneden oluşan Pabuççular Mahallesi, 2885 numaralı ve 17 haneden oluşan Yağcılar Mahallesi ve 4574 numaralı ve 32 haneden oluşan Mehmed Efendi Mahallesi’dir. Bu defterlerin yanı sıra 2861 numaralı ve 10 haneden oluşan Adapazarı’nda Mütemekkin Yabancı Tüccarlar Temettü Defteri’nden de istifade edilmiştir. Adapazarı’nda yapılan 1844 temettü sayımlarında tespit edebildiğimiz görevliler dört imam, bir papaz, dört müezzin, üç muhtar, dört zabtiye, iki kayyum, bir hatip, bir mahkeme kâtibi ve bir sandık emnidir.

Temettü sayımlarından yola çıkılarak Adapazarı kazasında elde ettiğimiz kimlik ve nüfusa dair bilgiler şu şekilde özetlenebilir: Kazada Burma ve Kuyumcu Mahallelerinde ağırlıklı olarak Ermenilerin ikâmet ettiği görülmektedir. Geriye kalan Dağcılar, Uzaklar, Yahyalar, Hocaoglu, Pabuççular, Yağcılar ve Mehmed Efendi Mahalleleri ise Müslümanlardan oluşmaktadır. 9 mahallede, 1844-1845 yılları Temettüat Defterleri esas alındığında, toplam sayımı yapılan 332 hanede, yaşayan tahmini nüfus 1660 civarındadır.

Adapazarı kazasında ziraat ve hayvancılık ile ilgili yaptığımız genel tespitler gelince; kazada yapılan zirai faaliyetler arasında hinta, şair, mısır, kabluca, alef, duhan,

sarımsak, soğan, patlıcan, burçak, kettan, bostan ve çayır ekimi yapılmıştır. Bunların yanı sıra dut, ceviz ve elma bahçeleri dikimi ile sebze yetiştiriciliği de kazada görülmektedir. Kazada ziraatla uğraşan hane sayısı 255'tir. Bu hanelerin 1844 yılında ödedikleri vergi 77.257,5 kuruş, 1844 yılında ortalama hane başı zirai kazançları 2.501 kuruş, 1845 yılı ziraat gelirlerinin zuhurâtı 152.065 kuruş ve 1845 yılı hane başı zirai kazançlarının zuhurâtı ise 4.488,5 kuruştur.

Kazada mezru tarlalarının miktarı 1.877 dönümdür. Bu tarlaların 1844 yılı gelirleri 25.329,5 kuruş, 1845 yılı zhuratları 48.478 kuruştur. Kazada nadasa bırakılan tarlalar ise 5524,5 dönüm civarındadır. Kazada müstecir tarlalar 998,5 dönümdür. Bu tarlaların 1844 yılı gelirleri 11.302 kuruş iken 1845 yılı zhuratları ise 21.257 kuruştur. Yine kazada ekili çayırların toplam dönümü 783,5'dur. Bu çayırlılardan elde edilen 1844 yılı geliri 5.902,5 kuruş iken 1845 yılı zuhuratları ise 5.631 kuruştur.

Kazada 379,5 dönüm dut arazisinden 1844 yılında 34.219 kuruş gelir elde edilirken bu arazilerden beklenen 1845 yılı zuhurâtı ise 57.465 kuruştur. Elma bahçelerinin toplamı 8,5 dönüm olarak kaydedilirken buralardan elde edilen 1844 yılı kazancı 340 kuruş 1845 yılı zuhurâtı ise 100 kuruştur. Kazada 184,5 dönüm sebzelikten ise 1845 yılı zuhurâtı 395,5 kuruş olarak hesaplanmıştır.

Temettü defterlerinde hayvancılık ile alakalı zengin bilgiler yer almaktadır. Büyükbaş hayvancılık ile ilgili sayımlarda hayvanların türleri , “sağman” veya “gayrı sağman “ oluşları, kısır olup olmamaları, sayıları (re's), yıllık hasılatları, eğer tarla sürme faaliyetinde kullanılan öküzler ise “çift”leri esas alınarak kaydedilmiştir. Vergiye tabi büyükbaş hayvanlar “sağman sığır”, ”dombay ineği” ve “sağman camuş” olarak tarif edilmişlerdir. Yük hayvanları kapsamında bargir ve kısraklar kaydedilmiştir. Kazada taşımacılıkta kullanılan bargir ve kısrakların sayısı ise 48'dir. Bu hayvanlar, yıllık vergiden muaf tutulmuşlardır. Kısır ve düğe kaydedilen büyük baş hayvanlardan da vergi alınmamıştır. Kazada büyük baş hayvan mevcudu 474'tür. Bu hayvanlardan elde edilen 1844 yılı vergisi ise 5.520 kuruştur.

Adapazarı kazasında küçükbaş hayvancılık yaygın değildir. Dağcılar, Hocaoglu, Mehmed Efendi ve Yahyalar Mahalleleriyle sınırlı kalmıştır. Adapazarı kazasında vergiye tabi küçükbaş hayvan varlığı sağman ağınam, gayrı sağman ve keçi ve kısır keçi üzerinden tahsil edilmiştir. Kazada küçükbaş hayvan mevcudu 376 iken bu hayvanlarda elde edilen 1844 yılı kazancı 1.897 kuruştur. Yine kazada 41 kovandan 275 kuruş elde edilmiştir.

Tezimizde Adapazarı kazasına dair temettü defterleri ışığında değindiğimiz son konu kazanın iktisadi durumu ve esnaf teşkilatları olmuştur. Adapazarı kazası merkez mahallelerinde üretim sektöründe karşımıza çıkan belli başlı faaliyetler: Dokuma ve deri işlemeciliği, metal, gıda, tütün ve tütüne bağlı işletmeler, hizmet sektörü, tarım ve hayvancılık ile taşımacılıktır. 332 haneden oluşan kaza merkezinde, dokuma ve dericiliğin payı %14,15; metal sektörününki %9,6; gıda sektörününki %9,03; tütün ve tütüne bağlı sektörlerinki %2,40; hizmet sektörününki %9,63; emektârlar ve diğer meslek sahiplerinin oranı ise %35'tir.

Adapazarı kazasında dokumacılık sektöründe; muytab ve muytab kalfalığı, keçeci ve keçeci çıraklığı, hasırcılık, terzilik, dikicilik, bohçacılık, çuhacılık, çırçırıcılık, çıkırıkçılık, mağazacılık ve kilimcilik gibi meslekler gelişme göstermiştir. Kazada bu sektörde çalışan hane sayısı 47'dir. Bu mesleğin 1844 yılı kazancı 29.432 kuruştur. Adapazarı kazasında metal sektöründe; nalbant, demircilik, saraçlık, kalaycılık, bıçakçılık, bıçkıcılık cebecilik, tenekecilik meslekleri şeklinde icra edilmiştir. Bu mesleklerle uğraşan hane sayısı 23'tür. Sektörün 1844 yılı kazancı 10.460 kuruştur.

Adapazarı kazasında yiyecek ve içecek sektöründe; kasap, attar, helvacı, bakkal, bezirgân, kahveci ve şerbetçi esnaflarından oluşmaktadır. Bu sektörle uğraşan hane sayısı 30 iken, sektörün 1844 yılı kazancı 27.326 kuruştur. Adapazarı kazasında tütün ve tütüne bağlı sektörler; duhancı, çubukçu ve tabakacıdır. Bu meslekleri icra eden hane sayısı 8'dir. Sektörün 1844 yılı kazancı 4.167,5 kuruştur. Adapazarı kazasında hizmet sektörü; hamamcı, tellak-nâtır, hizmetkâr, berber, dülgere, eskici, dümbekçi ve tüfenkçi esnaflarından oluşmaktadır. Bu mesleklerle uğraşan hane sayısı 32'dir. Sektörün 1844 yılı kazancı 19.481,5 kuruştur.

Adapazarı kazasında tarım ve hayvancılık sektörü; çiftçi, çapacı, bahçıvan, arpacı taşımacılık sektörü ise bargirci ve arabacı mesleklerinden oluşmaktadır. Bu mesleklerle uğraşan hane sayısı 109'dur. Bu meslekleri icra edenlerin 1844 yılı kazançları 76.645,5 kuruştur. Bunların dışında kaza genelinde 158 bâb dükkân, 11 ocak değirmen yer almaktadır. Bu işletmelerin ise yıllık kazançları 16.013,5 kuruş olarak hesaplanmıştır.

Kazada vergilerin toplanması ve kazançların belirlenmesi sürecinde yaşanan sıkıntılar o dönemde yazılan vesikalara yansımıştır. Halktan gelen şikâyetlerin başında hane sahipleri kendilerinden fazla vergi alındığını iddia etmeleri gelmektedir. Yine vergi toplamakla görevlendirilen memurlar ücretlerini alamamaktan yakınmışlardır.

Bunun dışında vakıf mallarını gelir amaçlı kullananlar için de şikâyetler oluşturulmuştur. Osmanlı Devleti tebası olmalarına rağmen kendilerini başka devlet vatandaşı gibi göstermeye gayret edip vergi muafiyeti talep eden gayrimüslimlere de rastlanmıştır.

Sonuç olarak incelemeye çalıştığımız Temettüat Defterleri Adapazarı merkez mahallelerinin 1844-1845 yıllarına ait birçok kaynakta bulamadığımız kıymetli bilgilerini edinmemize vesile olan belgeler olmuşlardır.

KAYNAKÇA

A. ARŞİV KAYNAKLARI

Temettüat Defterleri (ML. VRD. TMT.) nr.2826, 2839, 2857, 2861, 2871, 2877, 2885, 2886, , 2889, 4574

B. KAYNAK ESERLER VE İNCELEMELER

ACUN, Fatma , "Osmanlı Döneminde Anadolu Şehirlerinin Gelişmesinde Devletin Rolü: Karahisar Örneği", *Belleten*, Cilt LVII, Sayı 242, (2001),s.161-192.

AÇIK, Turan , "Mahalle ve Camii: Osmanlı İmparatorluğu'nda Mahalle Tipleri Hakkında Trabzon Üzerinden Bir Değerlendirme", *A.Ü.OTAM*, Cilt XXXV, Sayı 35, (2014), s.1- 39.

AFYONCU, Erhan "Türkiye'de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Sayı 1, (2003), s.267-286.

AKKUŞ, Yakup, "Osmanlı Maliyesi Literatüründe İhmal Edilmiş Bir Tartışma: Tevzi' Defterlerinden Vergi-i Mahsûsa'ya Geçiş", *Tarih Dergisi*, Sayı 65,(2017), s.29-62.

AKYILDIZ, Ali, Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform, Eren Yayıncılık İstanbul 1993.

ARAZ, Mahmut, *Söğütlü Karyesi Temettüat Defteri Verilerinin Günümüz Verileri ile Mukayesesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2013.

AYDENİZ, Ahmet Güllü, *Temettüat Defterlerine Göre 19. Yüzyılda Sapanca'nın Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2012.

AYDİGE, Nuri" Temettüat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri" *A.Ü. OTAM*, Cilt XI, Sayı 11, (2000) s.768-823.

AYGIN, Mert Cemal, *Osmanlı Devleti'nde Kazancın Değerlendirilmesi Teşebbüsleri (1907-1914)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019.

BARKAN, Ömer Lütfi, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiye Mecmuası*, Cilt X, (1953), s.1-26.

- _____, *Türkiye’de Toprak Meselesi*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980.
- BAYDAR, Sinan, ”*Temettüat Defterlerine Göre Lâdik Kazasında Sosyal ve Ekonomik Hayat* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2016.
- BEYDİLLİ, Kemal, “Osmanlı Devleti’nde İmamlık”, *DİA*, Cilt XXII, (2000)
- BİLGE, Sadık Müfid, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Esnaf ve Ticaret*, 1. Baskı, Kitabevi, İstanbul 2018.
- BİLİRLİ, Tahir, ”Temettü Defterlerinin Hazırlanmasında İmar Meclislerinin Rolü”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, Cilt XXXII, Sayı 102, (2021), s.2131-2141.
- CEZAR, Yavuz, “Türkiye’de XV. Ve XVI. Yüzyıllarda, Gayrimüslimlerin, Hukuki, İctimai ve İktisadi Durumu”, *Belleten*, Cilt XLVII, Sayı 187,(1983), s1119-1150.
- _____, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1986.
- COLLAS, Bernard Camille, *1864’te Türkiye*, çev. Teoman Tunçdoğan, Bileşim Yayınevi, İstanbul 2005.
- ÇADIRCI Musa “Tanzimat’ın İlanı Sıralarında Türkiye’de Yönetim” *Belleten*, Cilt LI, Sayı 201, (1951), s.1215-1240.
- _____, “Türkiye’de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme” *Belleten* Cilt XXXIV, Sayı 135, (1970), s.407-420.
- _____, ”Türkiye’de Kaza Yönetimi(1840-1856)”, *Belleten*, Cilt LIII, Sayı 206, (1989), s.237-258.
- ÇAKIR, Coşkun, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2001.
- ÇELEBİ, Evliyâ, *Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi*, (Türkçeliştiren: Zuhurî Danışman), Kardeş Matbaası, Cilt III, İstanbul 1970.
- ÇETİN, Atilla, *Kocaeli-Sakarya Tarihinden*, Yayıncı Araştırma, Kocaeli 2004.
- _____, *Defterleri*”, *Belleten*, Cilt LIX, Sayı 225,(1995), s.395-412.
- DEMİRAĞ, Yelda, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Yaşayan Azınlıkların Sosyal ve Ekonomik Durumları”, *A.Ü. OTAM*, Cilt XIII, Sayı 13, (2002), s.15-33.

- EFE, Ayla, “1845 Temettuat Sayımlarının Sonuçları Ne oldu?”, *History Studies*, Cilt VIII, Sayı 1, (2016) s.19-35.
- _____, ”Osmanlı Devleti’nde Yeniden Yapılanmanın Şafağında Üç Vergi Sayımı”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt XI, Sayı 2, (2016), s.23-46.
- ELİBOL, Numan , ”Osmanlı İmparatorluğu’nda Nüfus Meselesi ve Demografi” , *SDÜ İİBF Dergisi*, Cilt XII, Sayı 2, (2007),s.135-160.
- EMECEN, Feridun M. , *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum*, Timaş, İstanbul 2011.
- ENGELHARDT, *Tanzimat ve Türkiye*, çev. Ali Reşat, Kaknüs, İstanbul 1999.
- ERCAN, Yavuz, ”Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Ödediği Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar” *Belleten*, Cilt LV, Sayı 213, (1991), s.371-392.
- ERGENÇ Özer, Şehir, *Toplum, Devlet, Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013.
- EROL, Yasemin Zahide, “Tanzimat’tan Sonra Osmanlı Devleti’nde Bir Vergi Tahsil Yöntemi Olarak Tahsildarlık Uygulaması, *A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt XXXIX, Sayı 68, (2020), s.357-391.
- ERYILMAZ, Bilal, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*,4.baskı, İşaret Yayınları, İstanbul 2017.
- FINDLEY, Carter V. ,” Tanzimat “*Türkiye Tarihi 1839-2010(Modern Dünyada Türkiye)*, ed. Reşat Kasaba, çev. Zuhâl Bilgin, Cilt IV, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011.
- FOROQHÎ, Suraiya, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Yollara Düşenler*, çev. Zülal Kılıç, KitapYayınevi, İstanbul 2016.
- GENÇ, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2009.
- GÖKMEN, Bekir, *Osmanlı’da Zirâat*, Yeditepe Yayıncılık, İstanbul 2016.
- GÜNAY, Bekir, III. Selim’in Hatt-ı Hümayunlarına Göre Sakarya ve Bölgesi, I.*Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, ed. Alpargu-Enis Şahin, S.Ü. Yayınları, Adapazarı 1999.

- GÜNAY, Berrin, Asım Furkan Tekir, “Tanzimat Sonrası Vergi Reformlarının Anayasal Vergilendirme İlkeleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, *Marmara Üniversitesi, Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Cilt XXIV, Sayı 2, (2018), s.711-742.
- GÜNEŞ, Mehmet, *Muhtarlık Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Köy ve Mahalle İdaresi*, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2023.
- GÜRAN, Tevfik, *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2014.
- _____, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri*, İmge Kitabevi, Ankara 2011.
- IŞIK, Adem, ” Eskiçağ Tarihinde Sakarya ve Çevresi” *Sakarya İli Tarihi*, Cilt I, 2005.
- İNALCIK, Halil, Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat (Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu)* 2. Baskı, Phoenix Yayınları, İstanbul 2006.
- _____, *Devlet-i Aliyye (Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV)* İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.
- _____, *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi*, 4.Baskı, İSAM, İstanbul 2021.
- İSLAMOĞLU, Huricihan, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Köylü*, İletişim Yayınları, 2.baskı, İstanbul 2010.
- KAL’A, Ahmet, ”Esnaf”, *DİA*, Cilt XI, (1993), s.423-430.
- _____, ”Lonca”, *DİA*, Cilt XXVII, (2003), s.211-212.
- KALLEK, Cengiz , ”Kile”, *DİA*, Cilt XXV, (2002), s.568-571.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Cilt VI, TTK, Ankara 1995.
- _____, *Tanzimat-ı Hayriye Devri*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 1999.
- KARPAT, Kemal H. , *Osmanlı Modernleşmesi*, çev. Akile Zorlu Durukan-Kaan Durukan, İmge, Ankara 2002.
- _____, *Kısa Türkiye Tarihi(1808-2012)*, 6.baskı, İstanbul 2016.
- KAYA, , ”XIX. Yüzyılda İzmit(Kocaili) Sancağının Demografik Durumu ve İskân Siyaseti”, *A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt XXVI, Sayı 41, (2007), s.59-80.
- KAYA, Perihan Hazel ,”Tanzimat Reformunun Osmanlı Devleti’nin İdari ve mali Yapısına Etkisi: Muhassıllık Teşkilatı Örneği, *Sayıştay Dergisi*, Cilt XXXII, Sayı 120, (2021), s.115-132.

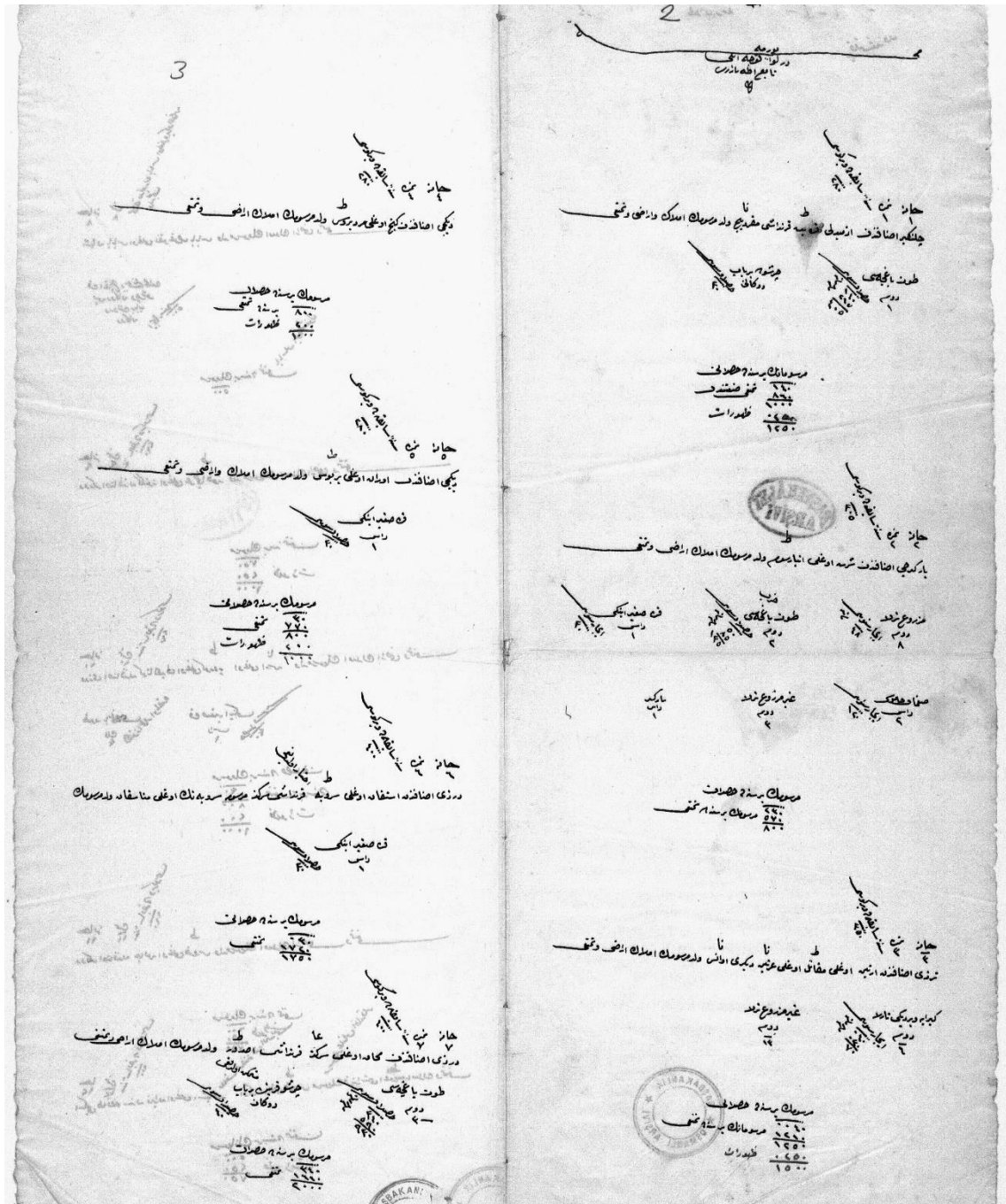
- KIZILKAN, Ayşe Özdemir, " Osmanlı Vergi Düzeninde Temettüat Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme", *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 20, (2008), s.57-66.
- KOÇU, Reşat Ekrem, *Tarihte İstanbul Esnafı*, 3.Baskı, Doğan Kitap, Mayıs 2016.
- KONUKÇU, Enver, " Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Sakarya Bölgesi" *Sakarya İli Tarihi*, Cilt I, (2005), s.65-88.-
- _____, "Sakarya ve Çevresinde Selçuklular" *Sakarya İli Tarihi*, Cilt I, (2005), s.57-63.
- _____, " Sakarya'nın Tarihi Coğrafyası", *Sakarya İli Tarihi*, Cilt I, (2005), s.33-47.
- KAYOKO, Hayashi, "The Ottoman Temettuat Registers: Significant Results from a Failed Venture", *The Ottoman State And Societies In Change*, ed. Kayoko Hayashi-Mahir Aydın, London 2004 s.211-228.
- KÖKSAL, Osman, Anadolu Selçuklu Devleti'nin Kuruluş Döneminde Sakarya Bölgesinde Mücadeleler" *I.Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu* (22-23 Haziran 1998), ed. Alpargu-Enis Şahin, S.Ü. Yayınları, Adapazarı 1999, s.36-48.
- KURT, Yılmaz,"Sis Sancağı(Kozan-Feke) Mufassal Tahrir Defterleri Tanıtımı ve Değerlendirilmesi II: Ekonomik Yapı", *A.Ü. OTAM*", Cilt II, Sayı 2,(1991),s.183-197.
- KÜÇÜKAŞÇI, Mustafa Sabri , "Müezzin", *DİA*, Cilt XXXI, (2006), s. 489-495.
- KÜÇÜKKALAY, A.Mesud, Ayla Efe, "Osmanlı Ziraî Sektörünün Ticarileşebilme İmkânı Üzerine Bir Deneme:1844-1845 Alpu Köyü Örneği", *A.Ü. OTAM*, Cilt XX, Sayı 20, (2006), s.245-279.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. , "İzmir Temettü Sayımları ve Yabancı Tebaa", *Belleten*, Cilt LXIII, Sayı 238,(1999), s.755-774.
- _____, "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri", *Belleten*, Cilt LIX, Sayı 225, (1995), s.395-412
- _____, "Osmanlı'da Narh", *DİA*, Cilt XXXII, (2006), s.390-391.
- _____, "Osmanlı İktisadi Yapısı", *Osmanlı Tarihi ve Medeniyet Tarihi*, Cilt I, IRCİCA, İstanbul 2013.

- M. MAXİM, “İbrâil”, *DİA*, Cilt XXI, (2000), s.363-366.
- MUSTAFA NURİ PAŞA, *Netayic Ül-Vukuat*, (Sad.) Neşet Çağatay, Cilt III-IV, TTK, Ankara 1980.
- NARİN, Resul, *XIX. Yüzyılda Adapazarı*, Değişim Yayınları, Sakarya 2011.
- _____, *Ada’dan Pazara Sakarya*, Sakarya Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, 2.baskı, Sakarya 2015.
- _____, ”Osmanlı Devleti Zamanında Kocaeli Omanları” *Belleten*, Cilt VXXV, Sayı 274, (2011), s.769-782.
- NECİP, Selanikli Fazlı, *Osmanlının İlk Ağır Sanayi Kitabı Sanâyi-i Cesîme*, 1. Baskı, Okur Akademi, İstanbul 2017.
- NEDKOFF, Boris Christoff ,”Osmanlı İmparatorluğu’nda Cizye (Baş Vergisi) *Belleten*, çev. Şinasi Altundağ, Cilt VIII, Sayı 32, (1944), s.599-652.
- ODABAŞ, Fatih, *19.YY.’da Adapazarı’nın Sosyo-Ekonomik Yapısı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) , Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.
- ORBAY, Korhan , “Vergi Kayıtları, Mahsül Miktarları ve Fiyatlar: Vakıfların Rüsum, Aşâr-ı Hubûbât ve Furûht-ı Hubûbât Defterleri” *A.Ü. OTAM*, Cilt XXX, Sayı 30, (2011), s.127-144.
- _____, ”Osmanlı İmparatorluğu’nda Tarımsal Üretkenlik Üzerine Tetkikat ve Notlar”, *Belleten*, Cilt LXXXI, Sayı 292, (2017), s.787-856.
- ORTAYLI, İlber, *Osmanlı Barışı*, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2007.
- _____, *Osmanlı Üzerine Konuşmalar*, drl. Fuat Aydın, , Mahya Yayıncılık, İstanbul 2016.
- _____, *Osmanlı’da Üretim*, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2007.
- _____, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, 6.baskı, Cedit Neşriyat, Ankara 2017.
- ÖZ, ,”Tahrir Defterlerine Göre Vezirköprü Yöresinde İskân ve Nüfus 1485-1576”, *Belleten*, Cilt LVII, Sayı 219, (1993), s.509-538.
- ÖZBEK, Nadir, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gelir Vergisi: 1903-1907 Tarihli Vergi-i Şahsi Uygulaması”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı 10, (2010), s.43-80.

- _____, *İmparatorluğun Bedeli Osmanlı'da Vergi, Siyaset ve Toplumsal Adalet (1839-1908)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2015.
- ÖZEKMEKÇİ, Mustafa Mesut, *İlk Osmanlı Nüfus Sayımları (1830-1850) ve İngiltere, ABD Nüfus Sayımları Mukayesesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa 2020.
- ÖZTÜRK, Said, "Türkiye'de Temettüat Çalışmaları" *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*", Cilt I, Sayı 1, (2003), s.287-304.
- ÖZTÜRK, Yücel, "XVI. Asırdan XVII. Asrın Başlarına Kadar Ada Kazası" *Sakarya İli Tarihi*, Cilt I, 2005, s.223-304.
- SAKAOĞLU, Necdet, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarih Sözlüğü*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.
- SAKARYA, ed.Metin Eriş, *Sakarya Valiliği Yayınları*, İstanbul 2013.
- SAYDAM, Abdullah, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Kitabevi, 5. Baskı, İstanbul 2021.
- SERTOĞLU, Midhat, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986.
- SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayisi (1839-1876)" , *A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt XXVIII, Sayı 46, (2009), s.53-69.
- ŞAHİN, Enis, *Kronolojik Adapazarı Sakarya Tarihi (1923-2004)*, S.Ü. Yayınları, Adapazarı 2005.
- ŞAHİN, Fatma, "595 ve 599 Numaralı Nüfus Defterlerine Göre 1840'lı Yıllarda Adapazarı Kazası", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2022.
- ŞENER, Abdüllatif, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Hukuku*, Alfa Yayınları, İstanbul 2021.
- ŞENTÜRK, Yrd. Doç. Dr. M. Hüdayi, "Osmanlılar Döneminde Sakarya", *Sakarya İli Tarihi*, Cilt I, (2005),169-211.
- TABAKOĞLU, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, 4. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998.
- TAŞKIN, Ünal, "Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

- TUNCEL, Metin, "Adapazarı", *DİA*, Cilt I, (1988), s.344-355.
- UBICINI, M. A. , Türkiye 1850, çev. Cemal Karaağaçlı, Cilt II, Tercüman Yayınları
- UZUN, Ahmet, "Tanzimat Dönemi'nde Vergilere İlişkin Temel Sorunlar", *İstanbul Üniversitesi, Maliye Araştırma Merkezi Konferansları* ", Sayı 39, (2001), s.89-110
- ÜNVER, Metin, "Tanzimat Taşrasının İstanbul Buluşması: İmar Meclislerinin Kurulma Süreci", *Eski Çağ'dan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar*, ed. Feridun M. Emecen, Kitabevi, İstanbul 2019, s.119-160.
- YALÇIN, Ayhan, "Temettüat Defterleri'ne Göre 19.Yüzyıl Ortalarında Silifke Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı", *A.Ü. , OTAM*, Cilt XV, Sayı 15, (2004), s.13-87.
- YAVUZ, Nuri, "Sakarya ve Çevresinin Türk Hakimiyetine Girişi" *I.Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (22-23 Haziran 1998)*, ed. Alpargu-Enis Şahin, S.Ü. Yayınları, Adapazarı 1999, s.21-30.
- _____, "Türkiye'de Azınlık Sorunun Kökeni(Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Gayrimüslimler) , *A.Ü. OTAM*, Cilt XX, Sayı 20, (2006), s.1-15.
- YAVUZTÜRK, Şükriye Pınar, *Temettüat Defterlerine Göre Beykoz Kazasının Sosyo-Ekonomik Durumu*, (Yayımlanmamış yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2006.
- YILDIRIM, Ali , "Osmanlı'da İlk Çağdaş Zirai Eğitim Kurumu: Ziraat Mektebi (1847-1851)", *A.Ü. , OTAM*, Cilt XXIV, Sayı 24, (2008), s.223-240.
- YOİCHİ, Takamatsu, " Ottoman Income Survey (1840-1846)", *The Ottoman State And Societies In Change*, ed. Kayoko Hayashi-Mahir Aydın, London 2004, s.15-46
- YÜKÇÜ, Süleyman, Araş. Gör. Nuri Fidancı, Uzm. Umut Soysal, "Osmanlı Devleti'nde Temettüat Defterlerinin Önemi ve Vergisel Açıdan Değerlendirilmesi: Tire Kazası Örneği", *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 7, (2014), s.170-199.
- ZÜRCHER, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2020.

EKLER

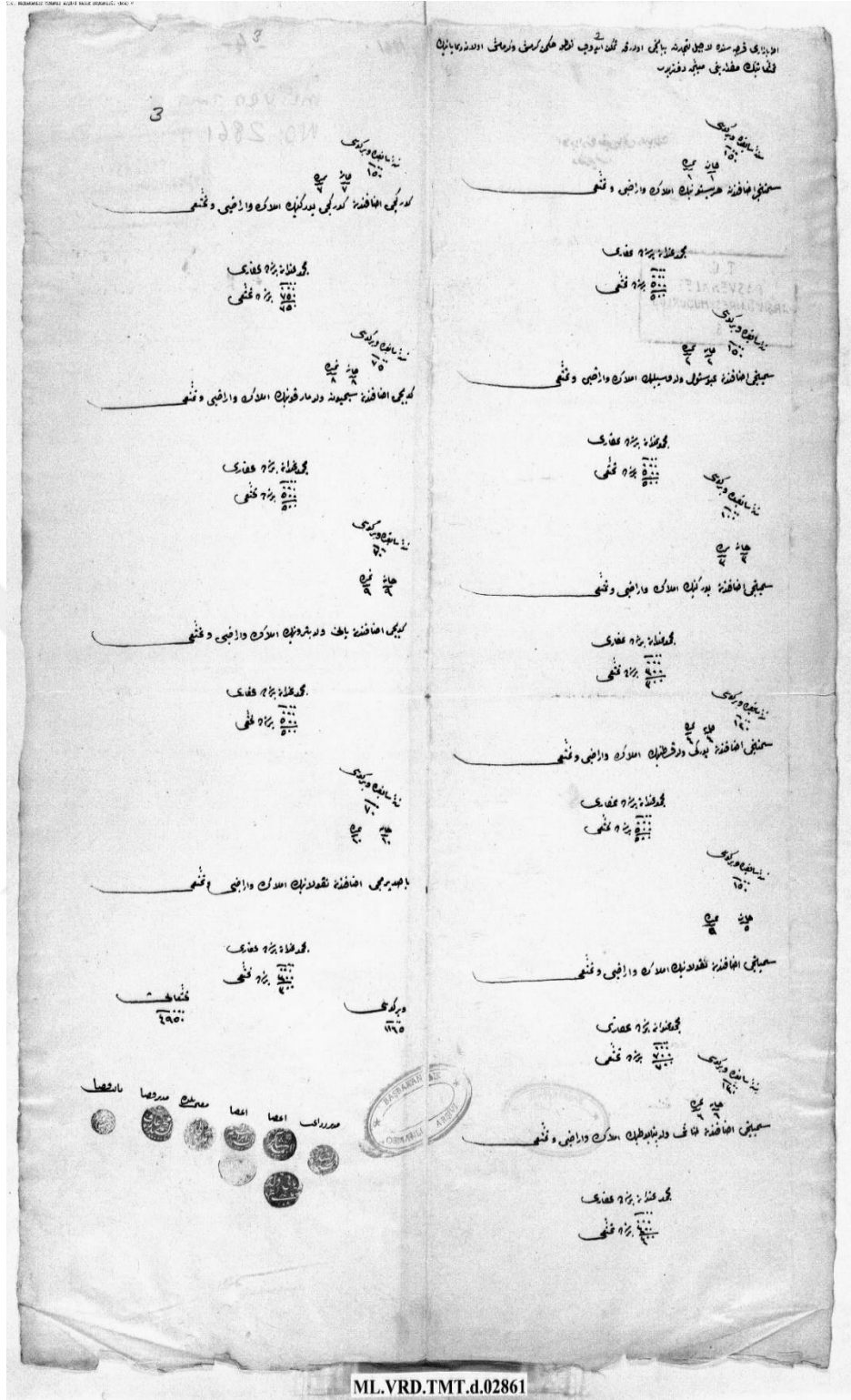

Ek 1: Adapazarı Kazası, Burma Mahallesi Temettuat Defteri
(ML.VRD.TMT.d.02857)

Burma Mahallesi, der liva-ı Koca ili tâbi' Adapazarı

Hane 1 Numero 1 Çilingir esnafından İzmidli Karab'ın karındaşı Makdici veled mersûmun Sene-i sâbıkda virgisü 280 guruş						
Dut Bağçesi 1 Dönüm Hâsılât-ı senevîsi 1260-140 guruş 1261- <u>405</u> guruş 545		Çarşuda bir bâb dükkâmı Hâsılât-ı senevîsi 30 guruş		Mersûmun bir senede hâsılât-ı Temettü-ı zimmetinden 140 Zuhûrât 860 guruş 1.000guruş 200 guruş 1.200 guruş		
Hane 2 Numero 2 Bargirci esnafındam Sersen oğlu Enbarsum veled mersûmun Sene-i sâbıkda virgisü 305 guruş						
Mezru' tarla 8 dönüm İcâr-ı senevîsi 1260-48 guruş	Dut Bağçesi(harab) 2 Dönüm Hâsılât-ı senevîsi 1260-50 guruş 1261- <u>85</u> guruş 135 guruş	Karasığır ineği re's 1 Hâsılât-ı senevîsi 30 guruş	Sağman camuş re's 2 İcâr-ı senevîsi 120 guruş	Gayrı mezru' tarla 3 dönüm	Bargir re's 1	Mersumûn bir senede hâsılât-ı senevîsi 230 guruş Temettü'ı 570 guruş 800 guruş
Kiraya verdiği tarla 6 dönüm İcâr-ı senevîsi 1260-40 gurş 1261- <u>30</u> guruş 70 guruş		Gayrı mezru' tarla 13 dönüm		Mersumûn bir senede hâsılât-ı senevîsi Temettü'ı Zuhûrât 40 guruş 1.210 guruş 1.250 guruş 250 guruş 1.500 guruş		

Hane 3 Numero 3 Terzi esnafından Artin oğlu Mikailoğlu Arşin, diğeri Avanis veled mersûmun Sene-i sâbıkda virgisü 350 gurus		
Hane 4 Numero 4 Dikici esnafından Gibeh oğlu Merdiros veled merûmun Sene-i sâbıkda virgisü 280 gurus		
Mersumûn bir senede hâsılât-ı senevîsi Bir senede temettü'ı 800 gurus Zuhûrât <u>200</u> gurus 1.000 gurus		
Hane 5 Numero 5 Dikici esnafından Oron oğlu Berbos veled mersûmun emlâk ve arazi temetui		
Kara sığır ineği Hâsılât-ı senevîsi 30 gurus	Mersumûn bir senede hâsılât-ı senevîsi Temettü'ı 30 gurus Zuhûrât 770 gurus <u>800 gurus</u> 1.000 gurus	
Hane 6 Numero 6 Terzi esnafından İstefan oğlu Seruba karındaşı(ihtiyar olduğu) Serkiz mersûme Seruba'nın oğlu Manasfan veled mersûmun Sene-i sâbıkda virgisü 400 gurus		
Karasığır ineği re's 1 Hâsılât-ı senevîsi 30 gurus	Mersumûn bir senede hâsılât-ı senevîsi 30 gurus Temettü'ı <u>1.760 gurus</u> 1.850 gurus	
Hane 7 Numero 7 Terzi esnafından mahan oğlu Serkiz karındaşı Asdavar veled mersûmun Sene-i sâbıkda virgisü 400 gurus		
Dut Bağçesi 2,5 Dönüm Hâsılât-ı senevîsi 1260-340 gurus 1261- <u>580</u> gurus 820 gurus	Çarşı karbında bir bâb dükkân Hâsılât-ı senevîsi 60 gurus	Mersumûn bir senede hâsılât-ı senevîsi 340 gurus Temettü'ı <u>1.660 gurus</u> 2.000 gurus

Ek 2: Adapazarı Kazasında Geçici Olarak İkamet Eden Yabancı Tüccarların Temettuat Defteri (ML.VRD. TMT. d.02861)

Adapazarı kazasında liecîl mütemekkin yabancı olarak temekkün idüp tüccar hükmüne girmiş ve girmemiş olan re'âyanın temettü'âtının mikdarını mübeyyen defter

Hane 1 Numero 1 Sahtiyâncı esnafından Hiristo'nun emlâk ve arâzi temettü'ı Sene-i sâbıkda virgisü 150 guruş Mecmu'ından bir senede 'akârı Bir senede temettü'ı <u>550</u> guruş 550 guruş
Hane 2 Numero 2 Sahtiyâncı esnafından Habustol veled Vasili'nin emlâk ve arâzi temettü'ı Sene-i sâbıkda virgisü 150 guruş Mecmu'ından bir senede 'akârı Bir senede temettü'ı <u>500</u> guruş 500 guruş
Hane 3 Numero 3 Sahtiyâncı esnafından Burki'nin emlâk ve arâzi temettü'ı Sene-i sâbıkda virgisü 150 guruş Mecmu'ından bir senede 'akârı Bir senede temettü'ı <u>300</u> guruş 300 guruş
Hane 4 Numero 4 Sahtiyâncı esnafından Yorgi veled Kasatin emlâk ve arâzi temettü'ı Sene-i sâbıkda virgisü 120 guruş Mecmu'ından bir senede 'akârı Bir senede temettü'ı <u>500</u> guruş 500 guruş
Hane 5 Numero 5 Sahtiyâncı esnafından Nekulan'ın emlâk ve arâzi temettü'ı Sene-i sâbıkda virgisü 150 guruş Mecmu'ından bir senede 'akârı Bir senede temettü'ı <u>700</u> guruş 700 guruş
Hane 6 Numero 6 Sahtiyâncı esnafından tanaşi veledi Betabut'un emlâk ve arâzi temettü'ı Sene-i sâbıkda virgisü 130 guruş Mecmu'ından bir senede 'akârı Bir senede temettü'ı <u>400</u> guruş 400 guruş
Hane 7 Numero 7 Kürkçü esnafından Kürkçü Yorgi'nin emlâk ve arâzi temettü'ı Sene-i sâbıkda virgisü 150 guruş

Mecmu'ından bir senede 'akârı Bir senede temettü'ü <u>750</u> guruş 750 guruş	
Hane 8 Numero 8 Kürkçü esnafından Kürkçü Simyon veled Marko'nun emlak ve arazi temettü'ü Sene-i sâbıkda virgisü 75 guruş	Mecmu'ından bir senede 'akârı Bir senede temettü'ü <u>500</u> guruş 500 guruş
Hane 9 Numero 9 Kürkçü esnafından Kürkçü Belini veled Betron'un emlak ve arazi temettü'ü Sene-i sâbıkda virgisü 70 guruş	Mecmu'ından bir senede 'akârı Bir senede temettü'ü <u>500</u> guruş 500 guruş
Hane 10 Numero 10 Pastırmacı esnafından Nekulan'ın emlak ve arazi temettü'ü Sene-i sâbıkda virgisü 70 guruş	Mecmu'ından bir senede 'akârı Bir senede temettü'ü <u>300</u> guruş 300 guruş
Virgisü 1.165 guruş	Temettü'âtı 4.950 guruş

Ek:3: Mart 1883 tarihli Adapazarı haritası, (BOA. HRT. 0584)